

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KENTLEŞME VE ÇEVRE SORUNLARI BİLİM DALI

**KENTLEŞME SÜRECİNDE DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARIN DEĞİŞİMİ
(ANKARA ÖRNEĞİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Tuncay ÖNDER

Hazırlayan
Ahmet Yalçın GÜLEN

Ankara-2007

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Ahmet Yalçın GÜLEN'e ait, "Kentleşme Sürecinde Dini Tutum ve Davranışların Değışimi: Ankara rneği" adlı çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan
Doç. Dr. Vedat BİLGİN

ye(Danışman)
Yrd. Doç. Dr. Tuncay ÖNDER

ye
Yrd. Doç. Dr. Belma TOKUROĞLU

ÖNSÖZ

Türkiye'nin modernleşme, sekülerleşme ve kentleşme süreci içerisinde “din” olgusunun merkezi bir önemi bulunmaktadır. Yapılan çalışmada bir sosyo-kültürel değişim süreci olarak kentleşmenin, dini davranış ve tutumlar üzerindeki etkisi uygulamalı bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu çalışma bir alan araştırmasına dayanmaktadır. Araştırmada modernleşme ve kentleşme süreçlerinde modern ve gelenekselin birbirine eklemlenme biçimleri, kentsel hayatta dinin aldığı farklı formlar, dini düşüncenin farklı kentsel mekanlarda yaşayan kentliler için ne ifade ettiği, bu kesimlerin hayatlarında dinin hangi noktada bulunduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan tez çalışmasının her aşamasında yakın ilgisini ve desteğini hissettiğim, tezin ve teze dayalı araştırmanın biçimlenmesinde pek çok emeği olan danışman hocam sayın Yrd. Doç. Dr. Tuncay Önder'e teşekkürlerimi sunarım. Bunun yanında, özellikle araştırma çerçevesinde yapılan anket çalışmasında ve istatistiki konularda yardımları için Eda Çorakçı'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR CETVELİ.....	V
TABLolar CETVELİ.....	VI
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME.....5

1. Temel Kavramlar: Kent-Kentleşme-Kentlileşme.....6
2. Türkiye’de Kentleşme.....11
 - 2.1. Türkiye’de Kentleşmenin Tarihsel Gelişimi ve Nedenleri.....12
 - 2.2. Türkiye Kentleşmesinin Nitelikleri.....16

B. TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN.....22

1. Din ve Dindarlık.....22
2. Dinin Toplumsal İşlevleri.....26
3. Din Olgusuna İlişkin Temel Teorik Yaklaşımlar.....29
4. Modernleşme-Sekülerleşme ve Modern Toplumda Din.....35

C. KENTLEŞME VE DİN.....43

1. Kentsel Hayatta Dinin Konumu.....43
2. Türkiye’de Kentleşme Sürecinde Dinî Tutum ve Davranışlar.....50

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE KONUSU.....	64
B. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	66
C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	67
D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	68
1. Varsayımlar.....	68
2. Kapsam ve Sınırlılıklar.....	69
3. Evren ve Örneklem.....	70
4. Veri Toplama ve Değerlendirme.....	72

III. BÖLÜM

KENTLEŞME-DİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE ALAN ARAŞTIRMASI: ANKARA ÖRNEĞİ

A. ANKETE KATILANLARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE KENTLEŞME/ KENTLİLEŞMEYE İLİŞKİN BULGULAR.....	74
1. Ankete Katılanların Demografik ve Sosyo-ekonomik Özellikleri.....	74
2. Kentleşme ve Kentlileşmeye İlişkin Bulgular.....	81
B. DİNÎ TUTUM VE DAVRANIŞLARA İLİŞKİN BULGULAR.....	97
1. Dinî İnanca İlişkin Bulgular.....	97
2. Dinin Bilgi Boyuna İlişkin Bulgular.....	101
3. Dinin İbadet Boyutuna İlişkin Bulgular.....	109
4. Dinin Toplumsal Yaşamdaki Rolüne İlişkin Bulgular	126
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	154

KAYNAKÇA.....	164
EK.....	173
ÖZET.....	181
ABSTRACT.....	182

KISALTMALAR CETVELİ

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
bkz. : Bakınız
Çev. : Çeviren
Der. : Derleyen
DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
Ed. : Editör
G.Ü.İ.İ.B.F. : Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İ.Ö. : İsa'dan önce
MEB : Milli Eğitim Bakanlığı
No. : Numara
s. : Sayfa
S : Sayı
TESEV : Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TODAİE : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
TÜİK : Türkiye İstatistik Kurumu

TABLOLAR CETVELİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1: Türkiye’de yıllara göre kentsel nüfus ve kentleşme oranı	16
Tablo 2: Cinsiyet dağılımı.....	74
Tablo 3: Yaş dağılımı.....	74
Tablo 4: Medeni durum.....	75
Tablo 5: Eğitim düzeyi.....	75
Tablo 6: İlçelere göre eğitim düzeyi.....	76
Tablo 7: Meslekî dağılım	77
Tablo 8: İlçelere göre meslekî dağılım	77
Tablo 9: Hane başına düşen aylık gelire ilişkin dağılım.....	78
Tablo 10: İlçelere göre hane başına düşen aylık gelire ilişkin dağılım.....	78
Tablo 11: Hane halkı büyüklüğü.....	79
Tablo 12: İlçelere göre hane halkı büyüklüğü	80
Tablo 13: İkamet edilen konutun mülkiyet durumu.....	81
Tablo 14: İkamet edilen konut tipine ilişkin dağılım	81
Tablo 15: İlçelere göre ikamet edilen konut tipine ilişkin dağılım.....	82
Tablo 16: Kentte kalış süresine ilişkin dağılım	83
Tablo 17: İlçelere göre kentte kalış sürelerine ilişkin dağılım.....	83
Tablo 18: Ankete katılanların doğum yerlerine ilişkin dağılım.....	84
Tablo 19: Ankara’ya göç etmeden önce kaç yıl başka yerde yaşadınız?	85
Tablo 20: Memleket ziyaretlerinin sıklığı	85
Tablo 21: Memleket ziyareti sıklığının ilçelere göre dağılımı	86
Tablo 22: Memleket ziyareti sıklığının kentte kalış süresine göre dağılımı	87
Tablo 23: Eğer Ankara doğumlu değilseniz kendinizi nereli hissediyorsunuz?.....	88
Tablo 24: Eski yaşadığınız yere göre Ankara’da yaşam. koşullarınızı nasıl buluyorsunuz?.....	89
Tablo 25: Meslek kuruluşu dernek ya da vakıf üyeliği durumu.....	89
Tablo 26: İlçelere göre meslek kuruluşu, dernek ya da vakıf üyeliği durumu.....	90
Tablo 27: Meslek kuruluşu, dernek, vakıf üyeliğinin kentte kalış süresine göre dağılımı.....	91
Tablo 28: Borç para alışverişi ya da yardımlaşma gibi konularda en çok kullanılan kurumların dağılımı.....	92
Tablo 29: İlçelere göre borç para alışverişi ve yardımlaşma gibi konularda en çok başvuru alan kurumların dağılımı	93

Sayfa

Tablo 30: Borç para ilişkisi, yardımlaşma gibi konularda en çok kullanılan kurumların kentte kalış süresine göre dağılımı	94
Tablo 31: Ailece en çok görüşülen kişilerin dağılımı	94
Tablo 32: İlçelere göre ailece en çok görüşülen kişilerin dağılımı	95
Tablo 33: Ailece en çok görüşülen kişilerin kentte kalış süresine göre dağılımı	96
Tablo 34: Allah'ın varlığına ilişkin değerlendirmelerin dağılımı.....	97
Tablo 35: İlçelere göre Allah'ın varlığına ilişkin değerlendirmelerin dağılımı	98
Tablo 36: Eğitim düzeyine göre Allah'ın varlığına ilişkin değerlendirmelerin dağılımı.....	99
Tablo 37: Çeşitli halk inançlarına ilişkin dağılım	100
Tablo 38: İlçelere göre çeşitli halk inançlarına ilişkin dağılım.....	100
Tablo 39: Ankete katılanların dinî bilgilerinin kaynağına ilişkin dağılım	102
Tablo 40: İlçelere göre ankete katılanların dinî bilgi kaynaklarına ilişkin dağılım.....	103
Tablo 41: Dinî nitelikli konuları danışma çevresi.....	104
Tablo 42: Görüşlerine en çok itibar edilen din alimlerine ilişkin dağılım.....	105
Tablo 43: İlçelere göre görüşlerine en çok itibar edilen din alimlerinin dağılımı	106
Tablo 44: Kuran'ı hiç okudunuz mu?	107
Tablo 45: İlçelere göre “Kuran'ı hiç okudunuz mu” sorusuna verilen cevapların dağılımı	108
Tablo 46: Namazların kılınma sıklığına ilişkin dağılım.....	109
Tablo 47: İlçelere göre vakit namazlarının kılınma sıklığına ilişkin dağılım.....	110
Tablo 48: Oruçların tutulma sıklığına ilişkin dağılım	111
Tablo 49: İlçelere göre Ramazan orucunun tutulma sıklığına ilişkin dağılım	111
Tablo 50: Kuran okuma sıklığına ilişkin dağılım	112
Tablo 51: Çeşitli dinî pratiklerin yapılma düzeyi	113
Tablo 52: İlçelere göre çeşitli dinî pratiklerin yapılma düzeyi	114
Tablo 53: Zekat ve fitre ibadetine ilişkin dağılım	114
Tablo 54: Gelir düzeyi ile zekat ve fitre verme ibadeti arasındaki ilişki	115
Tablo 55: İlçelere göre zekat ve fitre ibadetine ilişkin dağılım.....	116
Tablo 56: Kurban bayramlarında kurban kesme ibadetine ilişkin dağılım.....	117
Tablo 57: Gelir düzeyi ile kurban kesme ibadeti arasındaki ilişki.....	117
Tablo 58: İlçelere göre kurban kesme ibadeti yerine getirilmesine ilişkin dağılım	118

Sayfa

Tablo 59: Kandil günleri ve gecelerinde yapılan ibadetlere ilişkin dağılım.....	119
Tablo 60: Günlük hayatta dinin gereklerinin yerine getirilme düzeyi.....	120
Tablo 61: İlçelere göre dinin gereklerinin yerine getirilme düzeyi.....	121
Tablo 62: Oturulan konut tipine göre dinî gereklerin yerine getirilme düzeyi	122
Tablo 63: Eğitim düzeyi ile dinî pratiklerin yerine getirilme düzeyi arasındaki ilişki.....	123
Tablo 64: Eğer Ankara'ya sonradan göç etmişseniz Ankara'ya geldikten sonra ibadetlerinizi yerine getirmeniz açısından bir değişiklik oldu mu ?	124
Tablo 65: Sosyal ilişkilerde dindarlığın önemine ilişkin değerlendirmeler	127
Tablo 66: İlçelere göre arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinde dindarlığa verilen önem.....	128
Tablo 67: Oturulan konut tipine göre arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinde dindarlığa verilen önem.....	129
Tablo 68: Evliliklerde kıyılan nikah tipine ilişkin dağılım.....	130
Tablo 69: İlçelere göre evliliklerde kıyılan nikah tipine ilişkin dağılım.....	130
Tablo 70: Kız çocuklarının başını örtmesine ilişkin tutumlar.....	131
Tablo 71: İlçelere göre kız çocuklarının başını örtmesine ilişkin tutumlar.....	132
Tablo 72: Oturulan konut tipine göre kız çocuklarının başını örtmesine ilişkin tutumlar.....	133
Tablo 73: Dinî tutum ve davranışlar hakkındaki çeşitli önermelerin değerlendirilmesine ilişkin dağılım.....	134
Tablo 74: İlçelere göre “bu dünya bir imtihan yeridir ve öbür dünyada rahat etmek bu dünyada rahat etmekten daha önemlidir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler	139
Tablo 75: İlçelere göre “içinde bulunduğumuz maddi durum Allah'ın takdiridir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler.....	140
Tablo 76: İlçelere göre “Türkiye’de yaşanan sorunlar insanların dinî inançlarının zayıflamasından ileri gelmektedir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler.....	141
Tablo 77: İlçelere göre “dinin gerekleri modern yaşama uydurularak devam ettirilebilir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler	142
Tablo 78: İlçelere göre “günlük hayatta her türlü kararımı Kuran’da belirtilen esaslara göre veririm” ifadesine ilişkin değerlendirmeler	143
Tablo 79: İlçelere göre “zorunlu din dersleri ilk ve orta öğretimde kaldırılmalıdır” ifadesine ilişkin değerlendirmeler.....	144
Tablo 80: İlçelere göre “ahlaklı bir insan olmak için dindar bir insan olmak şart değildir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler..	144

Sayfa

Tablo 81: İlçelere göre “kadınlar, sadece kocaları isterse evin içinde süslenebilirler” ifadesine ilişkin değerlendirmeler.....	145
Tablo 82: Dinî grup, dinî cemaat ve de tarikatlara üyelik durumu.....	146
Tablo 83: Dinî grup, tarikat ve cemaatler hakkındaki değerlendirmeler.....	147
Tablo 84: İlçelere göre dinî grup, tarikat cemaatler hakkındaki değerlendirmeler.....	147
Tablo 85: Dini yaşamının en iyi yoluna ilişkin değerlendirmeler	149
Tablo 86: Kentte kalış süresine göre dini yaşamının en iyi yoluna ilişkin değerlendirmeler.....	150
Tablo 87: Türban sorununa ilişkin değerlendirmeler	151
Tablo 88: İlçelere göre türban sorununa ilişkin değerlendirmeler	152

GİRİŞ

Kentleşme ve kentlileşme toplumsal yapıda meydana getirdiği köklü değişiklikler itibariyle başta sosyoloji olmak üzere pek çok bilim dalının ilgi alanı içinde bulunmaktadır. Batı'da sanayi devriminin etkisiyle ondokuzuncu yüzyılda hız kazanan, yirminci yüzyılda ise küresel ölçekte büyük bir yaygınlığa ulaşan kentleşme olgusu, İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllarda Türkiye gibi gelişmekte olan pek çok toplumda hızlı değişimlere neden olmuştur.

Türkiye'de, kırsal alanda geleneksel tarım ekonomisinin çözülmesi, hızlı bir iç göç ve buna bağlı olarak belirli büyük kentlerde nüfus yığılması ile tasvir edilen kentleşme süreci, bu konuda Batı'nın tecrübesinden keskin çizgilerle ayrılmaktadır. Her şeyden önce Türkiye'de kentleşme sürecinin sanayileşme ve bunun beraberinde getirdiği modern sosyal ve ekonomik kurumlarla desteklenememiş olması, kentlerde gerek istihdam ve gelir düzeyinde, gerekse de kültürel alanlarda çarpık bir tablonun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Gecekondu, kentsel bütünleşmenin sağlanamaması, cemaatleşme, yoksulluk, kent ekonomilerinde önemli bir yere sahip olan marjinal sektörün ulusal ekonomi içindeki büyük payı, bu çarpıklığın Türkiye kentlerindeki en önemli görünümüleri olmuştur.

Kentleşme kavramı, mekansal, ekonomik ve demografik bir değişimin yanında kültürel bir değişimi de ifade etmektedir. Bir sosyo-kültürel dönüşüm süreci olarak kentleşmenin değişime yol açtığı alanlardan birisi de dinî tutum ve davranışlardır. Modernleşme ve sekülerleşme kuramlarına paralel bir şekilde kentleşmenin dinî tutum ve davranışlarda bir gerileme ve çözülmeye yol açtığı, kentlerin seküler düşüncenin geliştiği ve yayıldığı mekanlar olduğu kentleşme alanında yapılan çalışmalarda sıkça tekrar edilen bir görüştür. Bu görüş, halen kentleşmenin kültürel ve dinsel boyutunu açıklamakta zaman

zaman anlamlı olsa bile bugün, gerek gelişmekte olan ülkelerin kentlerinde görülen ikili kültürel yapı gerekse bu kentlerde görülen cemaatleşme eğilimleri, bu tezlerin evrenselliğinin ve geçerliliğinin sorgulanmasına yol açmaktadır.

Bugün her ne kadar, dinin toplumsal alandaki etkisi büyük ölçüde bireylerin vicdanlarıyla sınırlı olsa da dini, toplumsal yapıda tamamen edilgen bir faktör olarak görmek de mümkün değildir. Özellikle günümüz kentlerinde artan yoksulluk, yabancılaşma, anomi, şiddet ortamında dinin bireylerin anlam dünyasında sağladığı güçlü bağlarla kentte yaşayan bireyler için modernleşmenin getirdiği yapısal krizlere karşı zaman zaman bir çıkış noktası olduğu, bu alanda göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

Bütün bunların ötesinde, toplumların kültürel hayatında önemli bir yeri olan, özellikle Türkiye toplumunda kapsayıcı bir işlevi bulunan din olgusu ile toplumsal değişimin önemli bir yönünü oluşturan kentleşmenin karşılıklı etkileşimlerinin incelenmesi, Türkiye'nin toplumsal değişim sürecini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Türkiye'de sosyal bilimler literatüründe bu konudaki eksiklik, böyle bir çalışmanın önemini daha da artırmaktadır.

Ankara'nın kentleşme, kentlileşme ve sosyo-ekonomik düzey açısından farklılaşmış iki ilçesinde yapılan bu araştırma, din, toplumsal değişim ve kentleşme çerçevesinde yapılan tartışmaların ve bu alandaki görüşlerin uygulamalı olarak sınanmasını amaçlamaktadır.

Çalışma, giriş ve sonuç kısımları dışında, 'kavramsal çerçeve', 'araştırmanın metodolojisi' ve 'araştırmanın bulguları' olmak üzere üç temel bölüme ayrılmıştır.

Kavramsal çerçevede kentleşme, din ve bu iki olgu arasındaki ilişkinin teorik boyutu incelenmiştir. Bu bölümün ilk kısmında 'kent', 'kentleşme' ve

'kentleşme' gibi kent sosyolojisinin temel kavramları üzerinde durulmuş, daha sonra Türkiye'de kentleşmenin geçmişi ve bugünkü durumu ele alınmıştır.

Kavramsal çerçevenin ikinci bölümünü ise 'toplumsal değişme ve din' konusu oluşturmaktadır. Bu bölümde ağırlıklı olarak din sosyolojisi ile ilgili konular üzerinde durulmuş, öncelikle 'din', 'dindarlık' ve 'dindarlığın boyutları' gibi din sosyolojisinin temel kavramları, dinin toplumsal işlevleri ve bu alandaki temel teorik yaklaşımlar ele alınmıştır. Daha sonra kentleşme sürecini de kapsayıcı ve ondan daha genel bir sürece işaret eden modernleşme olgusu ile birlikte dinî yaşamın değişen yönü ve günümüzde dinin toplumsal yapıdaki konumu değerlendirilmiştir. Sekülerleşme tezleri ve bu tezlere getirilen eleştiriler çerçevesindeki tartışmalar yine bu bölümün içinde ele alınan konulardır.

Kavramsal çerçevenin son bölümünde ise kentleşme ve kentleşme sürecinin dinî davranış ve tutumlar üzerindeki etkisi üzerinde durulmuştur. Burada öncelikle bir sosyo-kültürel değişim süreci olarak kentleşme ve kentleşmenin dinî yaşamda meydana getirdiği değişiklikler incelenmiş, daha sonra bu değişimin Türkiye özelindeki görünümü ortaya konmuştur. Bölümün, Türkiye'de kentleşme-din ilişkilerinin ele alındığı kısmında Türkiye'de dinî hayatın kentleşme ile farklılaşan ve çeşitlenen yönleri incelenmiş, sınırlı bir şekilde de olsa kentlerdeki cemaatleşme eğilimleri ve kentsel hayatta dinin siyasal boyutu çerçevesinde siyasal İslam konusuna değinilmiştir.

Çalışmanın ikinci ana bölümünde araştırmanın metodolojisine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Bu bölümde tezin konusuna, amacına, problemine ilişkin açıklamalar yapılmış, yapılan çalışma boyunca izlenen yöntem ve buna bağlı olarak tez çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamalı araştırmanın kapsamı, sınırlılıkları, evreni ve örneklemini ortaya konulmuştur.

Çalışmanın son bölümünde ise anket uygulamasından elde edilen bulgular aktarılmış ve tartışılmıştır. Bu bölümde öncelikle örneklemin sosyo-demografik ve ekonomik özelliklerine yer verilmiş daha sonra kentleşme ve kentlileşmeye ilişkin bulgular değerlendirilmiştir. Bölümün ilerleyen kısmında ise araştırma alanında dinî yaşamın özellikleri, dinin inanç, ibadet, bilgi, toplumsal etki gibi farklı boyutları göz önünde bulundurularak dinî tutum ve davranışlarda gözlemlenen değişimler ortaya konulmuştur.

I. BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

A. KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME

Modernleşme ile birlikte dünya genelinde gözlemlenen en belirgin değişim süreçlerinden birini şüphesiz kentleşme olgusu oluşturmaktadır. Kent ve kentleşme, tarihi her ne kadar İ.Ö. 4000'li yıllara kadar geriye götürülebilecek olgular olsa da¹ günümüzün modern sanayi kentlerinin ortaya çıkışı, kentleşme sürecinin hızlanması ve toplumsal formasyonlarda yaygınlık kazanması sanayi devrimi ile birlikte olmuştur.² Büyük ölçüde 18. yüzyılda Batı'da başlayan bu süreç, 20. yüzyıla gelindiğinde hemen hemen bütün dünyayı etkisi altına almış, küresel bir nitelik kazanmış, üçüncü dünya ülkelerinde dahi görülmeye başlanan bir olgu haline gelmiştir.³

Kentleşmenin evrensel bir olgu oluşu ve çok hızlı değişimlere kaynaklık edişi, onu pek çok bilimin ilgi alanına sokmuştur. Kentleşme günümüzde sosyolojiden kamu yönetimine, mimarlıktan iktisada pek çok bilim dalının çalışma sahasının içine girmektedir.

Bu çalışmada, kentleşme genel olarak sosyolojinin, özel olarak ise kent sosyolojisinin kavramlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Kentleşme ve kentlileşmenin teorik olarak inceleneceği bu bölümde kentleşme ile ilgili temel kavramlar üzerinde durulacak, daha sonra Türkiye'nin kentleşme tecrübesi, Türkiye'deki kentleşmenin özel görünümleri gibi konulara değinilecektir.

¹ Ayda Yörükcan, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı Yayınları, 1968, s.1.

² Nur Vergin "Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları", **Hızlı Şehirleşmenin Yaratdığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar** içinde, İstanbul: Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1986, s.27.; Eyüp İsbir, **Şehirleşme ve Meseleleri**, Ankara : Gazi Büro Yayınları, 1991, s.15.

³ Anthony Giddens, **Sosyoloji**, (Çev. H. Özel ve C. Güzel), Ankara: Ayraç Yayınları, 2000, s. 501.

1. Temel Kavramlar: Kent-Kentleşme-Kentlileşme

Kent kavramı tarih boyunca çevresine göre gelişmiş bir toplum modelini ve kültürel seviyeyi işaret etmiş, kentlilik çoğu zaman uygarlıkla eş anlamlı kullanılmıştır. Kent pek çok farklı kültürde medeniyetin üzerinde yükseldiği, geliştiği mekan olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Batı dillerindeki medeniyet kavramı (*civilization*), kent (*civitas*) kavramından türemekte, benzer şekilde Arapça'da da kent (*medine*) ve medeniyet kavramları aynı etimolojik kökenden gelmektedir.⁴

Kentin evrensel olarak medeniyetle ilişkisinin yanında, onun her çağda her koşulda geçerli olabilecek özelliklerini vermek zor olacaktır. Kente yüklenen anlamlar bulunulan coğrafyaya ve zaman dilimine bağlı olarak çeşitli farklılıklar arz etmektedir. Bu yüzden konuyla ilgilenen pek çok araştırmacı kentin bir tanımını yapmak yerine, onu köy-kent karşıtlığı içinde ele almış ve bir yerleşim birimi olarak kentin köyden farklarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Yörükân'a göre⁵ kenti köyden farklılaştıran noktalar genel hatlarıyla şunlardır:

-Kentler genel olarak, etnik köken, din, düşünce sistemleri bakımından farklı insanlardan oluşmuş heterojen bir toplum olmasına rağmen, köy genellikle kültür, din, ırk, sosyo-ekonomik düzey açısından farklılaşmamış bireylerden oluşan homojen bir topluluktur.

-Kent köye göre hem daha fazla nüfusa sahiptir hem de dar bir yerleşim alanında çok fazla nüfus kümелendiği için nüfus yoğunluğu köyden çok daha fazladır

⁴ Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, Ankara: İmge Kitabevi, , 2000, s.14.

⁵ A. Yörükân, **a.g.e.** , s.19-25.

-Sosyal ilişkiler açısından kentleri köyden ayıran en önemli özellik köyde bu ilişkilerin yüz yüze, samimi ve sürekli bir şekilde devam ettirilmesine karşın, kentte sosyal ilişkilerin kısa süreli, daha anonim ve daha soğuk bir düzeyde gerçekleşmesidir.

-Kentte bireylerin kişisel özgürlüklerine dayalı 'cemiyet' tipi bir topluluk yapısı hâkim ken, köyde aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerine dayalı 'cemaat' tipi topluluk yapısı hâkim dir

-Cemaat ilişkilerinin yoğun olarak yaşandığı kırsal mekanda, bireylerin davranış ve tutumları üzerinde örf, adet, gelenek ve dinî kurallara dayalı bir sosyal kontrol olmasına karşın, kentlerde genel olarak bu tip bir sosyal kontrol çok sınırlı düzeyde gerçekleşmektedir.

-Kentte uzmanlaşma, iş bölümüne bağlı olarak karmaşık yapıda formel iş organizasyonları kurulmasına karşın, köyde uzmanlaşma ve iş bölümünün olmadığı enformel organizasyona dayanan bir işbirliği düzeni hâkim dir.

-Kentte, kırsal yaşamın aksine farklı sınıf ve statü grupları arasında dikey hareketlilik mevcuttur.

-Köyün, kendi dışındaki dünyayla ilişkilerinin sınırlı ve bu ölçüde de kapalı, kendi kendine yeten bir yapısı olmasına rağmen, kent dış dünyayla ilişkilere açık, dinamik bir yapıdır.

Yörükan'ın belirttiği köy-kent karşılaştırmasına dayalı bu özelliklerin yanında, modern kentlerin diğer bir önemli özelliği ise ekonomik faaliyetler açısından kentlerin tarım dışı üretime dayanıyor olması ve hinterlandındaki üretim faaliyetlerini kontrol etmesidir.⁶ Günümüzün modern kentleri tarımsal üretimden ziyade endüstriyel üretimin yapıldığı, hizmet sektörünün

⁶ Rana Aslanaoğlu, **Kent Kimlik ve Küreselleşme**, Bursa: Ezgi Kitabevi, , 1998, s.13.

genişlediği yerlerdir. Kentleşme, sanayileşme ile birlikte hız ve yaygınlık kazanmaktadır.⁷

Bugünün kentlerine ilişkin diğer önemli bir nokta ise, kent-köy farklılıklarını tanımlayan bütün bu özelliklerin, yer yer belirsizleşebilmesidir. Ulaşım, iletişim alanlarında yaşanan gelişmeler, teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi ve tüm toplumsal kesimlere yayılması özellikle gelişmiş ülkelerde kent köy farklılıklarını azaltmakta, bazı noktalarda bu farklılıkları ortadan kaldırabilmektedir. Özellikle iletişim alanındaki gelişmeler, kentsel değerlerin kıra taşınabilmesine imkan tanıyabilmekte, diğer yandan kentte sağlanabilen eğitim, sağlık gibi sosyal imkanlar köylere kadar götürülebilmektedir.

Kente ilişkin bütün bu özellikler beraber değerlendirildiğinde günümüzün modern kentini; nüfus ve nüfus yoğunluğunun belli bir büyüklüğe ulaştığı, ekonomik ve toplumsal yapıda iş bölümü ve uzmanlaşmanın hâkim olduğu, ekonomik faaliyetlerin tarım dışı alanlara kayarak çeşitlendiği, hem tarım dışı hem tarımsal üretimin kontrol edildiği, kültürel, ekonomik ve sosyal olarak tabakalaşmış ve heterojen bir toplum yapısının olduğu, sınıf ve statü açısından dikey toplumsal hareketliliğin yaşandığı, sosyal ilişkilerin anonimleştiği fiziki yerleşimler olarak tanımlamak mümkündür.

Kentin tanımı konusunda olduğu gibi kentleşme konusunda da bir tanım yapma güçlüğü ortadadır. Konu ile ilgilenen araştırmacılar genellikle kentleşmenin belli yönlerine ağırlık vererek tanım geliştirmişlerdir. 'Kentleşme' bir çok farklı değişim sürecini kapsamakta, bu olgunun mekansal, demografik, ekonomik, sosyal ve kültürel olarak pek çok farklı boyutu bulunmaktadır.

Kentleşme sürecinin en önemli özelliklerinden biri demografik bir değişim süreci olmasıdır. Kentleşme sürecinde nüfus yapısında nitelik ve

⁷ E. İsbir, **a.g.e.**, s.15.

nicelik açısından önemli değişimler meydana gelmektedir. Kırsal alandan kente göç sonucu kentler daha çok nüfusu barındırmaktadır. Bunun yanında nüfusun nicel olarak büyümesinden öte nitelikleri de değişmektedir. Aile yapısındaki, meslekî yapıdaki, eğitim seviyesindeki değişimler kentleşme süreci ile birlikte nüfusun köyden farklılaşan yönlerini ortaya koymaktadır. Köydeki geleneksel aile tipinin yerini kentte çekirdek aileye bırakması, artan eğitim olanakları ile beraber genel eğitim düzeyinin yükselmesi, mesleki çeşitliliğinin artması, kentleşmenin demografik yönüne ilişkin değişimlerdir.

Nüfus birikim süreci ve nüfusun niteliğinin değişmesi kentleşmenin en önemli yönlerinden olsa bile bu olguyu açıklamaya kendi başına yeterli değildir. Her şeyden önce kırsal nüfusu kentlere çeken temel etkenlerden en önemlisi kentlerdeki sanayileşme ve ekonomik gelişme olarak kabul edilmektedir. Kentleşme kırsal alandan farklı bir ekonomik yapılanmayı, milli gelir ve istihdam yapısında sanayi ve hizmet kesiminin tarım kesimi lehine genişlemesini, ve modern iş organizasyonlarını beraberinde getirmektedir.⁸

Wirth'e göre⁹ nüfusun büyüklüğü ve yoğunluğu dışında, kentleşmenin önemli bir boyutunu da kentsel nüfusun heterojenliği oluşturmaktadır. Kentleşme ile birlikte toplumsal yapı açısından köyde var olan homojen yapı yerini din, etnik köken, sosyal tabaka açısından farklılaşmış heterojen bir toplum yapısına bırakmaktadır.

Diğer yandan kentleşme sürecinde cemaat hayatından cemiyet hayatına geçiş yaşanmakta ve cemiyet hayatının gerektirdiği yeni sosyal ilişkiler ve örgütlenme biçimleri ortaya çıkmaktadır.¹⁰ Bu bağlamda kentte sosyolojik açıdan toplumsal ilişkilere hâkim olan birincil ilişkiler yerini ikincil ilişkilere bırakmakta, akrabalık ve komşuluk bağları çözülmekte, geleneksel

⁸ Barlas Tolan, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996, s.161.

⁹ Mike Savage, Alan Warde ve Kewin Ward, **Urban Sociology Capitalism and Modernity**, Palgrave Macmillan, 2003, s.108

¹⁰ İhsan Sezal, **Şehirleşme**, İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, s.22.

toplumsal dayanışma ağları etkisini yitirmeye başlamaktadır.¹¹ Bütün bunların yanında kentleşmeyle birlikte , geleneksel statü ölçütleri de eski anlamını kaybetmekte, meslek ve eğitim gibi yukarı hareketlilik kanalları ile sosyal hareketlilik artmakta, gönüllü birlik ve sosyal organizasyonlar ortaya çıkmaktadır.¹²

Kentleşme sürecinin toplumsal ve ekonomik hayatta meydana getirdiği bütün bu değişimler doğrultusunda kentleşmeyi; “sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak , kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci”¹³ olarak tanımlamak mümkündür.

Kentleşme, yalnızca kırdan kente yönelik bir nüfus akım süreci olarak kalmamakta, aynı zamanda kentte yaşayanların tabi oldukları yeni değerler, ortak davranış kalıpları ve tutumlar da yaratmaktadır. Kentleşmenin bir yaşam biçimi olduğuna dikkat çeken Wirth, kentlerin büyümesiyle birlikte, kente özgü yeni değerlerin ortaya çıktığını vurgulamıştır.¹⁴ Bu noktada kentleşme olgusuna değinmek gerekmektedir.

Keleş, kentleşmeyi; “kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması”¹⁵ süreci olarak tanımlamıştır. Kartal ise, kentleşme olgusunu ekonomik ve sosyal bakımdan kentleşme olarak iki farklı açıdan değerlendirmiş; ekonomik bakımdan kentleşmeyi, “kişinin geçimini tamamen kentte veya kente özgün işler yoluyla sağlaması”, sosyal bakımdan kentleşmeyi ise, “kır kökenli

¹¹ Louis Wirth, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme”, **20. Yüzyıl Kenti** içinde, (Der. ve Çev. B. Duru ve A. Alkan), Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.101.

¹² Celalettin Çelik, **Şehirleşme ve Din**, Konya: Çizgi Kitabevi, , 2002, s.56.

¹³ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, , 2002, s.22.

¹⁴ L. Wirth, **a.g.m.**, s.81,82.

¹⁵ Ruşen Keleş, **Kentbilimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980, s.71.

insanın türlü konularda kentler özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve tinsel değer yargılarını benimsemesi” olarak tanımlamıştır.¹⁶

Kırdan kente göç edenler açısından kentleşme kente göç öncesini ve kentteki yaşamdan oluşan iki ana süreci kapsamaktadır. Kırsal nüfusun kente göçmesi ile başlayan, kentin belirli bir kesiminde kararlılık kazanmasına kadar geçen süre ‘kentlileşme’ olarak nitelendirilebilir.¹⁷ Bu süreçte kırdan kente göçen nüfusun özelliklerinde bir takım değişiklikler meydana gelmekte, kente yeni gelenlerin tutum ve davranışları geleneksel değerlerden kentsel değerlere doğru yaklaşmaktadır. Süher-Giritlioğlu ve Korkut’a göre¹⁸ kentlileşme ile birlikte bireylerin siyasal tutum ve davranışlarında, dayanışma ve yardımlaşma konusundaki benimsedikleri değerlerde, örgütlenme şekilleri ve tutumlarında, eğitim ve öğretim konusundaki tutum ve davranışlarında, bilgilenme biçimlerinde, dinî tutum ve davranışlarında, hak arama yöntemlerinde, kadın ve erkek ile ilgili düşünce tutum ve davranışlarında, toplumdaki farklılıkları açıklama biçimlerinde önemli değişiklikler meydana gelmektedir.

Diğer yandan kente göç eden bireylerin ya da grupların geçmiş yaşam tecrübeleri, kentte kalış süreleri, etkileşim halinde bulundukları sosyal çevre, eğitim düzeyi, mesleki nitelikleri kentlileşme sürecini etkileyen diğer değişkenler olarak belirtilebilir.¹⁹

2. Türkiye’de Kentleşme

Kentleşme süreci evrensel olarak bazı ortak nitelikler gösterse de her toplumun kendine özgü tarihî, kültürel, toplumsal ve ekonomik tecrübeleri

¹⁶ Kemal Kartal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentlileşme**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1992, s.21.

¹⁷ Rüstem Erkan, **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Ankara: Bilimadamı Yayınları, 2002, s. 20.

¹⁸ Süher, Giritlioğlu ve Erkut’tan aktaran Kemal Görmez, **Kent ve Siyaset**, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997, s.22.

¹⁹ Hüseyin Bal, **Kent Sosyolojisi**, Ankara: Turhan Kitabevi, , 1999, s.35.

olduğu için kentleşme ülkelere göre farklı formlarda gerçekleşebilmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler bu konuda büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Söz konusu farklılığın temel nedeni olarak Batı Avrupa'da ve Amerika'da kentleşmenin endüstriyel büyümeye paralel bir şekilde yaşanması, gelişmekte olan ülkelerde ise kentlere olan hızlı göçün sanayileşme ve yeterli istihdam olanakları ile desteklenmemiş olması gösterilmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin de kentleşme deneyimi belli ölçülerde gelişmiş ülkelerin kentleşme tecrübelerine paralellik gösterse bile, pek çok açıdan kendi özgün tarihî, toplumsal ve ekonomik dinamiklerinden dolayı farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

2.1. Türkiye'de Kentleşmenin Tarihsel Gelişimi ve Nedenleri

Osmanlı İmparatorluğunda XVI. yüzyıla kadar, İstanbul dışındaki kentlerin büyümesine önem verilmemiş²⁰ hatta Osmanlı toplumsal yapısı tarımsal üretime bağlı olduğu için köylülerin topraktan kopuşu ve kentlere göçü devlet tarafından zaman zaman engellenmeye çalışılmıştır.²¹ Bu dönemde Anadolu'daki kentlerin sayısı ve nüfusu oldukça düşük düzeyde olup, XVI. yüzyılda yaklaşık olarak 9-11 milyon arasında tahmin edilen nüfusun ancak %8-9'luk bir bölümü büyük çoğunluğu İstanbul'da olmak üzere kentlerde yaşamaktadır.²² XIX. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'daki topraklarını kaybetmeye başlayınca, buralarda yaşayan yaklaşık altı milyon kişi Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bu göçlerin yanında, imparatorluğun kapitalist sisteme entegre olması ve dış pazarlara açılmasıyla kentlerde nüfus açısından bir canlılık görülmeye başlanmış, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında liman kentleri ortaya çıkıp önem kazanmaya başlamıştır.²³

²⁰ K. Görmez, **a.g.e.**, s.13.

²¹ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s.364,365.

²² Tekeli'den aktaran, Hüseyin Bal, **a.g.e.**, s.259.

²³ Kemal Karpat, **Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm**, Ankara: İmge Kitabevi, 2003, s.92-94.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise Türkiye’de kentleşme sürecinin 1950’lerden önce son derece düşük bir tempoda ilerlediği, kتلere olan iç göçün devletin sanayi yatırımı yaptığı belirli küçük kentlerle sınırlı kaldığı²⁴ ve nüfusun çok fazla hareketlilik içinde olmadığı söylenebilir. Bu dönemde düşük tempolu göçün ve kentleşme oranının önemli bir istisnasını başkent olması sebebiyle Ankara oluşturmuş, bu yıllarda Ankara’nın kentleşme oranı senelik %6 gibi yüksek düzeylerde seyretmiştir.²⁵

İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllar Türkiye’de gerek nüfusun artışıyla gerekse de topraktan kopma süreciyle birlikte, kentleşme hızının oldukça yüksek olduğu bir dönem olmuştur. Bunda dönemin ekonomik ve siyasal gelişmelerinin büyük etkisi olmuştur. 1950’lere gelindiğinde Türkiye, ekonomik, siyasal ve sosyal alanda bir dizi değişim sürecine girmiştir. Bu dönemde ilk olarak devletin uygulamakta olduğu ekonomik politikalar değişmiş, özel sektöre verilen öncelik artmıştır. Devletçi, sıkı şekilde denetlenen ve kendi kendine yeterli olmaya yönelmiş bir ekonomiden liberal serbest pazar ekonomisine geçilmiş, Marshall Planı çerçevesince Amerika’dan alınan yardımla tarım sektöründe önemli değişimler yaşanmıştır.²⁶ Marshall yardımıyla büyük bir tarımsal mekanizasyon projesine girişilmiş ve böylece, Karpat’ın verdiği rakamlara göre tarıma giren yaklaşık 40.000 traktör, 1.000.000 civarında çiftçiyi tarım sektörünün dışına itmiştir.²⁷

1950’lerden sonra kapitalist ilişkilerin tarım sektörüne girmesi ve geçimlik üretimden pazar odaklı üretime geçilmeye başlanmasının doğurduğu bir diğer sonuç ise küçük topraklı köylü grupların büyük tarım işletmeleriyle rekabet edemeyerek, topraklarını büyük toprak sahiplerine

²⁴ R. Erkan, **a.g.e.**, s.84.

²⁵ İlhan Tekeli, **Türkiye’de Kentleşme Yazıları**, , Ankara: Turhan Kitabevi, 1982, s. 331.

²⁶ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Y. S. Gönen), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.325-326.

²⁷ K. Karpat, **a.g.e.**, s.104.

bırakıp, topraktan kopma sürecidir.²⁸ Diğer yandan toprakların miras yoluyla aşırı bölünmesi, aile başına düşen ortalama tarımsal işletme büyüklüğünün giderek küçülmesine neden olmuş, buna bağlı olarak küçük ölçeklerde karşılaşılan maliyet ve verim sorunu topraktan kopma sürecini hızlandırmıştır.²⁹

Türkiye'deki ekilebilir toprakların doğal sınırlarına ulaşılmış olması da bu dönemde kentlere göçü tetikleyen önemli nedenlerden biri olmuştur. Tarımdaki makineleşme sonucunda önemli oranda iş gücü fazlası oluşmuş, işini yitiren köylülerin, tarım topraklarını genişletip yeni toprak kullanma imkanı da olmayınca, onlar için kente göç etmekten başka çözüm yolu kalmamıştır.³⁰

Türkiye'de kentleşme üzerinde etkili olan bir diğer unsur da hızlı nüfus artışıdır. İkinci Dünya savaşının da etkisiyle 1940'larda nispeten daha düşük oranlarda seyreden nüfus artış hızı, savaş sonrası yıllarda ivme kazanmış, bu süreç özellikle kırsal alanda hızlı bir nüfus birikimine yol açmıştır. Köylerde yeterince istihdam alanı bulamayan bu nüfus, tarımdaki makineleşme, toprakların miras yoluyla parçalanması gibi faktörlerin de etkisiyle kentlere yönelik hızlı bir iç göç sürecini başlatmıştır.³¹

Tarım sektöründe yaşanan bütün bu demografik ve ekonomik değişim süreci Türkiye kentleşmesinin itici gücü olarak değerlendirilmektedir. Bunların yanında Türkiye'de kentleşmenin en önemli boyutunu oluşturan iç göçün, kentlere ulaşmasını sağlayan iletici güçler de Türkiye kentleşmesi için oldukça önemlidir.

²⁸ Bahattin Akşit, "Kırsal Yapı", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 13, 1996, s.811.

²⁹ R. Keleş, **Kentleşme Politikası**, s.68.

³⁰ Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000 s.552.

³¹ Yakut Sencer, **Türkiye'de Kentleşme**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1971, s.71.

Türkiye’de 1950’lerden sonra yapılan karayolu yatırımları, buna bağlı olarak ulaşım olanaklarının artması ve ulaşım araçlarının sayısındaki artış, kırsal yapıdan kopan nüfusun kentlere taşınmasında önemli rol oynamıştır.³² Diğer yandan yine bu dönemde Türkiye’de iletişim alanında yaşanan gelişmeler kentleşmenin iletici nedenlerinden biridir. Eğitim düzeyindeki yükselme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması kırsal kesimin kenti tanımasına ve buraya göç etmesine olanak sağlayan faktörlerden olmuştur.³³

Kırsal yapıdaki çözülmeyle ortaya çıkan itici güçler her ne kadar Türkiye kentleşmesinin birincil sebebi olsa da kırdan kente göçün önemli nedenlerinden biri de kentleri, kırsal nüfus açısından ‘çekici’ hale getiren sanayileşme, buna bağlı olarak genişleyen istihdam olanakları, eğitim, sağlık hizmetleri ve kültürel imkanlardır. Ancak burada sanayileşmenin Türkiye kentleşmesi üzerindeki etkisini değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir nokta, 1950’lere kadar sanayinin bu süreçte çok fazla rol almadığıdır. Belirli kent ve dönemlerle sınırlı bazı gelişmeler haricinde, Türkiye’de sanayileşmenin bir kentleşme faktörü olarak ortaya çıkması 1950’li yılları bulmuştur.³⁴

Türkiye’de sanayileşme, 1930 ve 1940’lı yıllardaki devlet yatırımları dışında büyük ölçüde 1950’li yıllarda başlamıştır. Bu dönemde özellikle büyük kentlerde görülen sınai gelişme beraberinde artan istihdam olanaklarını ve istihdama bağlı olarak da gelir imkanlarını getirmiştir.³⁵ Böylelikle kentler istihdam olanakları giderek daralan kırsal nüfus için birer çekim merkezi haline gelmiştir. Fakat Türkiye’de sanayileşme hızı çoğu zaman göçün hızından yavaş bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu açıdan kırdan kente göç eden ve sanayi sektöründe istihdam imkanı bulamayan yeni kentliler daha sonraki yıllarda marjinal sektör denilen kayıt dışı ekonomi

³² H. Bal, **a.g.e.**, s.53.

³³ R. Keleş, **Kentleşme Politikası**, s.70.

³⁴ K. Görmez, **a.g.e.**, s.15.

³⁵ İ. Sezal, **a.g.e.**, s.69.

alanında çalışmaya başlamıştır. Kentlerde sanayi sektörü dışında gelişen hizmet sektörü de kente göçenler için önemli bir istihdam sahası olmuştur.

Bunun yanında kırdan kente göçü artıran bir diğer faktör de kentlerdeki eğitim ve sağlık olanaklarıdır. Her ne kadar Türkiye kentlerinde bu imkanlar yeterli derecede gelişmemiş olsa da kırsal alanla karşılaştırıldığında kentte bu olanaklar çok daha iyi bir durumdadır.

Kentlerin bütün bu sosyal ve ekonomik olanaklarının dışında Türkiye’de kırdan kente göçü etkileyen diğer faktörler olarak kan davaları³⁶ ve özellikle 1980’li ve 1990’lı yıllarda Güneydoğu’da artan terör olayları gösterilebilir.

2.2. Türkiye Kentleşmesinin Nitelikleri

Tablo 1. Türkiye’de Yıllara Göre Kentsel Nüfus ve Kentleşme Oranı³⁷		
	Kentsel Nüfus	Kentleşme Oranı (%)
1927	3.305.879	24.2
1935	3.802.642	23.5
1940	4.346.249	24.4
1945	4.687.102	24.9
1950	5.244.337	25.0
1955	6.927.343	28.8
1960	8.859.731	31.9
1965	10.805.817	34.4
1970	13.691.101	38.5
1975	16.869.068	41.8
1980	19.645.007	43.9
1985	26.865.757	53.0
1990	33.326.351	59.0
2000	44.006.274	64.9

Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımının yapıldığı yıl olan 1927’den itibaren Türkiye’de kentsel nüfusun değişimine ve kentleşme oranlarına

³⁶ K. Görmez, a.g.e., s.15.

³⁷ <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (Erişim Tarihi: 15.06.2006)

bakıldığı zaman 1950'den önce kentlerde yaşayan kişi sayısının ve buna bağlı olarak kentleşme oranının büyük ölçüde sabit düzeyde kaldığı, bu yıllardan itibaren ise sürekli arttığı görülmektedir (Tablo 1).

Türkiye'de kentleşme oranı tam olarak gelişmiş ülkelerin düzeyinde olmasa da 2000 yılındaki yaklaşık %65'lik kentleşme oranına bakarak gelişmiş ülkelerin düzeyine yaklaşıldığı söylenebilir. Bunun yanında Türkiye kentleşmesindeki önemli bir diğer nokta kentleşmenin hızıdır. 1950'lerden 1970'lere kadar oldukça yüksek düzeyde seyreden kentleşme hızı 1970'li yıllardan sonra nispeten daha düşük bir düzeyde ilerlemiştir. 1950-1960 arasındaki dönemde kentleşme hızı yıllık ortalama %5.2 düzeyinde gerçekleşmiş, 1960-1970 yılları arasında %4.4'e, 1970-1980 döneminde ise %3.7'ye kadar düşmüş, 1980-1985 arasındaki beş yıllık dönemde artış eğilimi göstermiş, 1985-1990 arasındaki dönemde ise tekrar %3,7 seviyelerine gerilemiştir.³⁸

Türkiye'de kentleşme büyük ölçüde 50-60 senelik bir olgu olmasına rağmen, çok hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir. 1950'de ancak %25'i kentlerde yaşayan nüfusun, 2000'li yıllara gelindiğinde yaklaşık üçte ikisinin kentlerde yaşadığı görülmektedir (Tablo1). Bu köklü demografik değişim sürecinin nedeni kentlerdeki doğal nüfus artışından öte kırdan kente yapılan yoğun göçtür. Bu açıdan iç göçün Türkiye kentleşmesinin en önemli özelliklerinden biri olduğu söylenebilir.

Türkiye'de iç göç kapitalist piyasa sisteminin kırsal alana girmesiyle başlamış, tarım kesiminde istihdam olanağı bulamayan fazla iş gücü İstanbul, Ankara gibi büyük kentlere göç etmiştir.³⁹ Uzun yıllar bu şekilde, kırdan kente uzanan bir çizgide devam eden göçün seyri 1980'li yıllardan sonra birtakım farklılıklar arz etmeye başlamıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre 1980'lerden sonra bu süreç büyük ölçüde kentten kente doğru yapılan

³⁸ Oğuz Işık, "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, Cilt: 13, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s.788.

³⁹ Nur Vergin, **Din, Toplum ve Siyasal Sistem**, İstanbul: Bağlam Yayınları,, 2000, s.140.

bir göç niteliği göstermeye başlamış, kırdan kente yapılan göçün hızı önemli ölçüde azalmıştır.⁴⁰

Türkiye’de iç göçün niteliklerinin 1980’li yıllarla birlikte değişen bir diğer boyutu ise, göçün hedefinin daha önceki yıllarda olduğu gibi sadece Ankara, İstanbul, İzmir gibi kentlerle sınırlı kalmamasıdır. Bugün, kentleşmenin ilk yıllarındaki görünümünün aksine göç sadece belirli birkaç büyük kente değil, bölgesel merkezlere de yönelmiştir.⁴¹ Özellikle 1980’li yıllardan sonra terör nedeniyle Güneydoğu Anadolu ve Akdeniz bölgesindeki belirli kentlere, endüstriyel gelişme nedeniyle de Anadolu’daki bölgesel çekim merkezi olarak nitelendirilebilecek diğer şehirlere önemli bir nüfus akımı olmuştur. Fakat buna rağmen günümüzde Türkiye’de kentleşme konusunda bölgeler arası farklılıkların devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu farklılıklar Türkiye’deki büyük kentlerin coğrafi dağılımına bakıldığında rahatlıkla görülebilmektedir. Türkiye’deki büyük kentlerin yoğunluğunun Samsun-Adana arasındaki hattın batısında yer alması, Marmara bölgesindeki kentleşme oranı yaklaşık %75 düzeyindeyken diğer bölgelerde bu oranın çok daha düşük düzeylerde kalması, Türkiye’de kentleşmeye ilişkin bölgeler arası dengesizliklerin önemli göstergelerindendir.⁴²

Türkiye’de tarımsal yapıdaki çözülme, buna bağlı olarak hızlı bir şekilde yaşanan topraktan kopma süreci ve iç göç Türkiye’nin büyük kentlerinde bir dizi problemi de beraberinde getirmiştir. Bu açıdan Türkiye kentleşmesi ile ilgili temel sorunların başında gecekondular gelmektedir. Modernleşme tecrübesi bakımından Türkiye’ye benzer nitelikler taşıyan pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ‘gecekondular’ olgusu kentleşme sürecinin en önemli özelliklerinden birini oluşturmaktadır.⁴³ Hızlı kentleşmenin yeterli ölçüde sanayileşmeyle desteklenememiş olması gecekondular yerleşimlerinin

⁴⁰ H. Bal, **a.g.e.**, s.63.

⁴¹ O. Işık, **a.g.m.**, s.788.

⁴² R. Keleş, **Kentleşme Politikası**, s.65.

⁴³ K. Karpat, **a.g.e.**, s.29.

ortaya çıkmasında önemli paya sahiptir.⁴⁴ Diğer yandan kentsel alanda konut arzının yetersizliği, yeni kentlilerin son derece düşük maliyetli gecekonduya yönelmelerinde önemli bir etken olmuştur.⁴⁵

Bugün Türkiye'nin pek çok büyük kentinde gecekondu kentli nüfusun önemli bir bölümünü barındırmaktadır. Mekansal örgütlenme açısından Türkiye'deki büyük kentlerde, modern bölgeler ve gecekondu olmak üzere ikili bir yapının hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Gecekondu olarak nitelendirilen konut tipinin yapı kalitesi olarak son derece düşük olması, bu konutların oluşturduğu yerleşim bölgelerinde kentsel altyapı olanaklarının yetersizliği, sağlıksız çevre koşulları bu bölgeleri kentlerin daha merkezi bölgelerinden farklılaştıran fiziki unsurlardır.⁴⁶

Gecekondu sadece fiziksel özellikleriyle değil, temsil ettikleri kültürel yapı itibarıyla da kentlerin merkezi kesimlerinden önemli bir şekilde ayrılmaktadır. Büyük ölçüde köyden kente göç eden bireylerden oluşan bu yerleşmelerde kente yeni gelenler eski davranışlarını, örf ve adetlerini, kültürel kodlarını tamamen terk etmemekte, kentin kültür kodlarını kendi kültür kodlarıyla birleştirip yeni bir kültürel çevre oluşturmaktadırlar.⁴⁷ Gecekondu bölgelerinde, "akrabalık bağları ve geleneksel kültürün bazı unsurları kısmen tutulmakta, kısmen kent kültürüyle bütünleştirilmekte, kısmen de terk edilmektedir"⁴⁸. Bu açıdan gecekondu sakinlerinin ne tamamen kentli ne de tamamen köylü davranış kalıplarına sahip olduklarını söylemek mümkün değildir. Gecekonducular zamana bağlı olarak kentli davranış kalıplarını benimsemelerine rağmen bunun hızını; ekonomik faaliyetler, eğitim düzeyi, mesleki özellikler, köy ile olan ilişkiler, bulunulan sosyal çevre gibi bir dizi değişken belirlemektedir.

⁴⁴ Mübeccel Kıray, **Toplumbilim Yazıları**, Ankara: G.Ü. İ.İ.B.F. Yayınları, 1982, s.339.

⁴⁵ E. Kongar, **a.g.e.**, s.562.

⁴⁶ R. Keleş, **Kentleşme Politikası**, s.553,554

⁴⁷ Kemal Görmez, **Şehir ve İnsan**, İstanbul: MEB Yayını, 1991, s.29.

⁴⁸ K. Karpat, **a.g.e.**, s.71.

Türkiye’de gecekondularla ilgili tartışılan önemli bir konu da, bu yerleşimlerin kentsel bütünleşmeye etkisidir. Kentleşme literatüründe gecekonduların yerleşimlerin kırdan kente göç sürecinde yumuşak bir iniş alanı olarak tampon mekanizma⁴⁹ görevi gördüğü yeni kentlilerin kenti tanıma, kentsel kurumlara katılma ve kentsel değerleri benimseme sürecinde önemli bir işleve sahip olduğu, sunduğu yerel nitelikli ilişki ağlarıyla onları kentin yabancılaştırıcı havasından koruduğu gibi görüşler olsa da son yıllarda bu yerleşimlerin yer yer kapalı cemaat özellikleri göstermesi kentsel bütünleşmeyi geciktirici yönünün ağırlığını da gündeme getirmektedir. Bu cemaat yapısının, yeni kentlilere sunduğu güvenli dünya, dayanışma ağları ve himayeci yapı gecekonduların kendi özgün kültürlerini sürekli olarak tekrar üretebilmelerini sağlamaktadır. Ayrıca kentin belli yerlerine aynı yörelerden yapılan göçler ve burada aynı kültürel değerleri paylaşan bir topluluğun olması, sonradan göç edenlerin kentin modern Batılılaşmış kesimini temsil eden nüfusun etkisine kapılmaksızın yaşayabilmelerini de olanaklı kılmaktadır⁵⁰

Diğer yandan gecekonduların içinde bulunduğu cemaat tarzı ilişkiler, buralarda siyasal sistemle ilişkilerini belirleyen himayecilik sisteminin gelişmesine de neden olmaktadır. Tekeli’ye göre gecekonduların bölgelerinde oldukça yaygın bir biçimde görülen hemşehrilik kurumları genellikle gösterildiği gibi kültürel kimliklerin korunmasına yönelik organizasyonlar değil, patronaj ilişkileri çerçevesinde gecekonduların kentsel rantlardan pay alabilmesi, siyasal taleplerinin mevcut siyasal sisteme eklemlendirilmesinde bir araç görevi gören gruplaşmalardır.⁵¹

Türkiye’de kentsel bütünleşmeyi önleyen etkenlerden biri de gecekonduların bölgelerindeki sosyo-ekonomik düzeyle ilgilidir. Burada yaşayan nüfus çoğunlukla formel iş alanlara girecek ne mesleki ne de eğitim donanımına sahip olmamaktadır. Kentlerdeki sanayi yatırımları da çoğu

⁴⁹ Mübeccel Kıray, **Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası: Ereğli**, Ankara : DPT, 1964.

⁵⁰ N. Vergin, **a.g.e.**, s.143.

⁵¹ İlhan, Tekeli, **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.147-149.

zaman bu kitleyi tamamen istihdam edecek ölçüde gelişmiş değildir. İstihdam seçeneklerinin kısıtlı oluşu gecekondü nüfusunu ya niteliksiz işgücü olarak hizmet sektörüne ya da marjinal sektöre yönelmesine neden olmakta⁵², bu da kentsel bütünleşmenin gerçekleşmesini geciktirmektedir.

Bugün Türkiye'nin büyük kentlerinde görülen önemli bir olgu ise kentsel yoksulluktur. Türkiye'de son yıllara kadar, toplumsal dayanışma ve sosyal hizmet konularını standart, formel ve profesyonel olarak düzenleyebilecek "refah" toplumu kurumlarını oluşturulamaması, kentlerde görülen yoksulluğun, büyük ölçüde aile, akrabalık, hemşehrlik, gibi enformel ilişki ağları ile aşılıma çalışılması sonucunu doğurmuştur. 1980'lerden sonra pek çok ülkede hissedilen küreselleşme olgusu ve buna bağlı olarak devletin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi alanlardaki kamusal hizmetleri piyasa mekanizmasına bırakmaya başlaması yoksulluğun enformel dayanışma ağları ile hafifletilemeyecek kadar derinleşmesine neden olmuş, toplumsal eşitsizliği ve kutuplaşmayı daha belirgin hale getirmiştir.⁵³

Işık ve Pınarcıoğlu'na göre ise 1980'lerden sonra, kentlerde kurulan dayanışma ağlarının yapısı da değişmiş, Türkiye'nin gecekondü bölgelerinde yoksulluk devredilir hale gelmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda gecekondulular arasında daha çok dayanışmaya dayalı olan ilişkiler, son yıllarda kendi içinde bir takım eşitsizlikleri de barındırır hale gelmiştir. Buna göre büyük kentlerin gecekondü yerleşimlerinde kentsel rantlar sayesinde toplumsal tabakalar arasında yukarıya doğru hareket eden kesimler yoksulluklarını da daha sonraki yıllarda kente göçen ve kentsel ranttan pay alamamış kesimlere aktarmaktadır.⁵⁴

⁵² E. Kongar, **a.g.e.**, s.571.

⁵³ Sema Erder, "Kentlerdeki Enformel Örgütlenmeler, 'Yeni' Eğlenmeler ve Kent Yoksulları Ya da Eski Hamamdaki Yeni Taslar, **75. Yılda Değişen Kent ve Mimarlık** içinde, (Ed. Yıldız Sey), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, s.110-111.

⁵⁴ Oğuz Işık, M. Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.155.

B.TOPLUMSAL DEĞİŞME VE DİN

Dinî hayat, diğer tüm toplumsal değişim süreçlerinde olduğu gibi doğal olarak şehirleşme sürecinde de toplumla girmiş olduğu etkileşimin yansımalarını üzerinde taşır. Bu anlamda şehirleşme olgusunun dindarlığın çeşitli boyutlarında meydana getirmiş olduğu etkilerin anlaşılması, gözlemlenebilir dinî davranışın analiziyle mümkün olacaktır.⁵⁵ Ancak böyle bir faaliyete girmeden önce, dinin kapsamının, modern toplumda işlevinin, modernleşen ve sekülerleşen dünyada dinin konumunun teorik açılımına ihtiyaç bulunmaktadır.

1. Din ve Dindarlık

Dinin toplumsal hayattaki rolünü değerlendirebilmek, modern, sanayileşmiş, kentleşmiş toplumlarda ne ifade ettiğini anlayabilmek için öncelikle kapsamının belirlenmesi, tanımının yapılması gerekmektedir. Din ile ilgili olarak sosyoloji literatüründe birbirinden farklı pek çok tanımlamaya rastlanmaktadır. Bunların hepsi din olgusunun farklı yönlerine işaret etmekte, dinin belirli özelliklerine ağırlık vermektedir.

Sosyoloji alanında dini ilk tanımlayanlardan biri Durkheim'dır. Durkheim'ın din ile ilgili tanımı genel olarak kutsal-profan ayırımına dayanmaktadır. Ona göre din, "kutsal şeylerle ilgili inanç ve uygulamalar manzumesidir"⁵⁶. Fakat böyle bir tanımlamanın, insanların kutsiyet atfettiği her şeyin din olarak nitelendirilmesi, dinin kapsamının oldukça geniş ve muğlak kalması gibi bir sakıncası vardır. Kutsallık, din olgusunu açıklamakta gerekli olsa da tek başına yeterli bir ölçüt değildir.

⁵⁵ C. Çelik, *a.g.e.*, s.74.

⁵⁶ Ian Thompson, *Din sosyolojisine Giriş*, (Çev. B. Z. Çoban), İstanbul: Birey Yayınları, 2004, s.25.

Durkheim'a benzer şekilde Berger de din tanımını oldukça geniş bir düzeyde yapmakta, "bir toplumdaki fertlerin en yüksek iyi olarak kabul ettikleri her şeyi" dinin kapsamı içerisine sokmakta ve dini, "anlamı insanı aşan ve hem de içine alan bir düzene inanma" şeklinde tanımlamaktadır.⁵⁷ Wuthnow bu kapsam genişliğini, din sosyolojisinin içinde bulunduğu yeni durumla ilişkilendirmekte, 20-30 sene öncesine kadar kurumsallaşmış dini (kilise) inceleyen din sosyolojisinin artık kapsamını genişleterek seküler inanç sistemleri, dinî siyasi hareketleri birleştiren toplumsal hareketler, ahlâk kuralları gibi konulara ilgi göstermesine bağlamaktadır.⁵⁸

Atay'ın din ile ilgili yaptığı tanımlamada ise kelimenin etimolojik kökeni ön plana çıkarılmaktadır. Buna göre, Latince "sıkıca bağlamak" anlamına gelen *religare* sözcüğünün kökünden gelen din kelimesinin ilk olarak bir bağlılığa işaret ettiğini vurgulanmakta ve din, insanın kendisini aşan ve kuşatan, üstesinden gelemediği, kavramakta, nüfuz etmekte ve tüketmekte zorlandığı, kendi dışında kalan bir gerçeklik alanına bağlayan bağ olarak tanımlanmaktadır.⁵⁹ Atay'ın din tanımlamasında, büyük ölçüde dinin bireysel düzeydeki anlamı vurgulanmaktadır. Oysa din bireysel yönü kadar toplumsal boyutu da olan bir olgudur.

Tolan ise yaptığı din tanımında onun toplumsal boyutuna da yer vermiş ve dini, bireyin, grubun, toplumun veya belirli bir kültürün duygusal ya da bilinçli bir biçimde kutsal bir nitelik verdikleri varlıklarla kurdukları tinsel ve toplumsal ilişkilerin bütünü olarak tanımlamıştır.⁶⁰ Bu tanımlamadan hareketle dinin, oluşturduğu anlam dünyası ve geliştirdiği ilişkiler itibarıyla sadece teolojik ya da ruhani bir örüntüye işaret etmediği, aynı zamanda

⁵⁷ Peter L. Berger, "Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi", **Din ve Modernlik** içinde, (Der. ve Çev. A. Çiftçi), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 125-128.

⁵⁸ Robert J. Wuthnow, "Din Sosyolojisi", **Din ve Modernlik** içinde, (Der. ve Çev. A. Çiftçi), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002, s. 62.

⁵⁹ Tayfun Atay, **Din Hayattan Çıkar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.17.

⁶⁰ B. Tolan, **a.g.e.**, s. 173.

dünyevi ve toplumsal ilişkiler üzerinde de belli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Din ile ilgili geliştirilen bir diğer tanım da Geertz'e aittir. Geertz, dinin sembolik bir sistem olma yanına dikkat çekmektedir. Ona göre din; genel bir varoluş düzenine ilişkin kavramlaştırmalar formüle ederek, insanlar için güçlü, kapsamlı ve uzun süre devam eden ruh halleri ve motivasyonlar yaratan ve bu kavramlaştırmaları bir gerçeklik halesine bürüyerek söz konusu hal ve motivasyonların eşsiz bir şekilde gerçekmiş gibi görünmesine yol açan simgeler sistemidir.⁶¹ Bu tanıma göre din, dünyevi düzenin anlam yoksunluğunu gideren, bireyler tarafından toplumda karşılaşılan olayların yorumunun yapılabilmesini kolaylaştıran, davranışlar için yol yordam sağlayan bir çeşit algılama çerçevesi teşkil etmektedir.⁶²

Dinin, farklı yönlerine ağırlık veren bu tanımlar birleştirildiğinde, onu insanın kendi gerçekliğini aşan, takipçileri için bütüncül, her şeyi kuşatan bir anlam haritası ortaya çıkaran, özel ve toplumsal hayatında davranışlarına yön veren ahlâkî, itikadî ve pratik yönleri bulunan bir simgeler sistemi olarak tanımlamak mümkündür.

Konu açısından diğer önemli bir kavram ise dindarlıktır. Dinî zihniyet ve bağlılıkların mümkün olduğunca kapsamlı olarak ortaya konulabilmesi için, öncelikle bireyin genel olarak dindar olabileceği farklı formlar kavranmalı⁶³, dindarlığın farklı boyutları ortaya konulmalıdır.

Belli bir tanımlama geliştirme açısından dindarlık, din kavramından daha sorunlu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Din sosyolojisi, dindarlığın genel geçer bir tanımını ortaya koymakta zorlanmaktadır. Fakat

⁶¹ Clifford Geertz, “Kültürel Bir Sistem Olarak Din”, (Çev. Y. Aktay), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s. 179.

⁶² Nur Vergin, “Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 29-30, Bahar/Yaz 1985, s.9.

⁶³ Charles Y. Glock, “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, (Çev. M. E. Köktaş), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s.253.

konuyla ilgili olarak Glock'un geliştirmiş olduğu, bizim de araştırmamızda kısmen kullanmış olduğumuz temel dindarlık boyutları oldukça işlevseldir. Buna göre dinî zihniyet, bağlılık ve pratiklerin kapsayıcı bir bütün olarak değerlendirilebilmesi açısından dindarlığın birlikte ele alınması gereken beş türlü boyutu vardır:⁶⁴

Bunlardan birincisi “dinî inanca” ilişkin boyuttur. Her din belirli inanç ilkelerinden oluştuğuna göre, dindarlıkla ilgili en temel boyut inanç olmaktadır. İnanç, dinsel ifadenin bir kimse tarafından doğru kabul edilmesi ve inananın doğru olarak kabul ettiği inanç yönünde alenen hareket etmesidir.⁶⁵

Dindarlığın ikinci boyutunu ise “dinî tecrübe” boyutu oluşturmaktadır. Dindarlığın bu yönü daha çok dinin bireyler üzerindeki duygusal etkilerine ilişkindir. Bireylerin tecrübe ettiği, dinî kaynaklı korku, vecd, huşu, mutluluk, endişe, tevekkül gibi duygular bu kategori içine girmektedir.⁶⁶

Dinî pratiklere ilişkin “ritüel boyutu” dindarlığın bir başka yönünü oluşturmaktadır. Bu boyut bir dinin takipçilerinin, inandıkları din adına düzenli ya da düzensiz aralıklarla tekrar ettikleri ibadetleri, toplu halde katılılan dinî ayinleri, dinî nitelikteki perhizleri ve buna benzer ibadetleri kapsamaktadır.

“Dinî bilgi” ise dindarlığın dördüncü boyutunu oluşturmaktadır. Belirli bir dinin mensuplarının, temel inanç ilkelerinden kutsal metinlere kadar din ile ilgili sahip oldukları bilgi düzeyi, kutsal metinlerin ve dinî nitelikli literatürün okunma ve takip sıklığı dinin bilgi boyutuna ilişkin konulardır.

⁶⁴ C. Y. Glock, **a.g.e.** s.254.

⁶⁵ Amiran Kurtkan Bilgiseven, **Din Sosyolojisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985, s.6-7.

⁶⁶ Yapılan alan araştırmasında dindarlık ölçeği olarak Glock'un dindarlık üzerine geliştirmiş olduğu beş boyutlu model kullanılmıştır. Fakat, bireylerin psikolojik dünyasıyla doğrudan alakalı olduğu ve anket çalışmasının sınırlarını aştığı için dinî yaşantının “tecrübe” boyutuna ilişkin sorular sahada kullanılmamıştır.

Dindarlığın en son boyutu ise “etkileme boyutu”dur. İnsanların, toplumsal yaşamda ne ölçüde dinî düşünceden etkilendiği, gündelik yaşantısındaki ilişkilerinde dinî değerlerin göz önünde bulundurup bulundurmadağı, dinî bağlılık ve teslimiyetin bireylerin genel davranışları üzerindeki etkisi⁶⁷ bu kategorinin kapsamına girmektedir.

Dindarlığa ilişkin ortaya konulan bu beş boyut bir arada değerlendirildiğinde, dindarlığı, bir dinî inanca bağlılıkla birlikte, kişilerin bu inanca ilişkin bilgi sahibi olması, davranış ve tutumlarını bu inancı vazettiği ilkeler doğrultusunda düzenlemesi ve inancın getirdiği dinî pratikleri yerine getirmesi olarak tanımlamak mümkündür

2. Dinin Toplumsal İşlevleri

Toplumsal yaşam içinde din oldukça önemli bir yer tutar. Çünkü her din, mensuplarının toplumsal hayatının her alanındaki tavırlarına yön veren bir zihniyeti ihtiva eder ve bu şekilde birey dinî olmayan meselelere karşı bile belirli bir tavır alır.⁶⁸ Diğer yandan din sadece bireylerin tavır, davranış ve tutumlarına anlam vererek toplumsal yapıyı etkilemez; aynı zamanda içinde bulunduğu toplumsal yapıdan da etkilenir. Çağdaş sosyoloji biliminde toplum ile din arasındaki ilişkiler için ortaya konulan durum, toplumun dini ya da dinin toplumu belirlediği ve oluşturduğu değil, fakat her ikisinin de belirlenme ve oluşma yönünden birbirleri üzerinde etkili olduklarıdır.⁶⁹ Yani sosyal hayat ile din arasında birinin diğerini etkilediği tek yönlü bir ilişki değil, ikisinin de karşılıklı olarak birbirlerinden etkilendiği çift yönlü bir ilişki söz konusudur.

⁶⁷ Ronald L. Johnstone, **Religion in Sociology**, New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2004, s.68.

⁶⁸ Niyazi Akyüz, **Ankara’nın Boğaziçi Semtinde Dini Hayat ve Kentleşme Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s.1.

⁶⁹ Ahmet Yücekök, **Sosyo-ekonomik Düzene Tepki Olarak Din: Gölcük Örneği**, Ankara: TÜSES, 1989, s. 22.

Dinlerin sosyal yapı üzerindeki etkileri bireysel ve toplumsal düzey olmak üzere iki boyutta değerlendirilebilir. Bireysel düzeyde kişiler din aracılığıyla kontrol altına alamadıkları bir takım kuvvetlere tabi olduğu hissine karşı kişisel bir güvenlik mekanizması kurarlar. Bunun yanında din, takipçilerine bir değerler sistemi sunarak bireylerin etrafındaki dünyayı anlamalarına da yardımcı olur.⁷⁰ Toplumsal düzeyde ise dinin, sosyal kontrolü sağlama, toplumsal dayanışma ve bütünleşmeyi artırma, ortak değerler sistemi yaratma, dinî ritüeller aracılığıyla bireylerin sosyalleşmelerine olanak tanıma gibi pek çok işlevi vardır.

Toplumsal olarak dinin en önemli fonksiyonlarından birisi, kontrol mekanizması olması ile ilgilidir. Özellikle geleneksel toplumlarda din, belirli konularda ahlâkî normlar getirerek ortak ahlâk ilkelerinin gelişmesini ve bunların kolektif biçimde benimsenmesini sağlar. Din toplumsal yaşamda uygun görülen davranış ve tutumları teşvik ederek, uygun olmayanları ise hoş karşılamayarak ve yasaklayarak toplumsal düzenin sürdürülmesine katkıda bulunur.⁷¹ Bu kontrol, bireylerin tutum ve davranışlarının ortak değerler çerçevesine uygunluğunun toplum tarafından denetlenmesi suretiyle hem dışarıdan, dinin bireylerin vicdanında içselleşerek ve onları bu doğrultuda hareket etmeye zorlayarak hem de içeriden işlemektedir.⁷²

Dinin diğer bir önemli işlevi ise toplumsal düzeninin sağlanması ve sürdürülmesine ilişkindir. Din, Durkheim'ın önemle vurguladığı gibi, semboller ve ritüeller aracılığıyla ortak değerler oluşturmakta, bireylerin sosyalleşmesini, dayanışmasını sağlamakta, ortak kimlik ve aidiyetler yaratmakta, toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunmakta, üyelerinin nihai bağlılıklarını paylaştıkları ve bu vasıta ile birbirlerine temel güçlü dayanaklar sağladıkları genel gruba ait olma duygusunu taşıyan bireyler üretmektedir.⁷³ Durkheim'ı takip eden Parsons, Bellah, Kingsley gibi fonksiyonalist pek çok

⁷⁰ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.157.

⁷¹ T. Atay, **a.g.e.**, s.21.

⁷² P. L. Berger, **a.g.m.**, s.132,133.

⁷³ Recep Şentürk, **Yeni Din Sosyolojileri**, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004, s. 30.

sosyolog dini, insanları bir araya getiren ve toplumların istikrarlı ilerleyişi için temel bilişsel, değersel ve anlamlı düsturlar sağlayan başat bir güç olarak görmüşlerdir.⁷⁴ Yalnız din, her durumda toplumsal bütünleşmeye yönelik fonksiyonlar icra etmez. Örneğin, toplumda dinî homojenliğin olmaması, dinî cemaatlerin farklı değer ölçülerini vazetmesi ve farklı kültür modellerini savunması halinde, toplumda ortak idrakin sağlanması zorlaşır ve böylece sosyal yapıda görülen farklılıklar şahıs ve grupları birbirinden uzaklaştırır, din kaynaklı ayrılıkların yaşanmasına neden olabilir.⁷⁵

Din-toplum ilişkileriyle ilgili olarak önemle üzerinde durulan bir diğer konu ise dinin toplumsal değişimde oynadığı roldür. Bu konuda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Marx ve takipçileri dini, mevcut egemenlik ilişkilerini meşrulaştıran, yoksul sınıfların içinde bulundukları ağır ekonomik şartları içselleştirmelerine yardım eden ve bu bağlamda toplumsal değişimin, eşitsizliklerin giderilmesinin önünde bir engel olarak görmüşken, pek çok teorisyen dini, toplumdaki memnuniyetsizliklerin ve ortak taleplerin ifade aracı, içinde devrimci öğeler taşıyan bir olgu olarak görmüştür.

Dinin toplumsal değişimdeki etkisi üzerine bu iki temel yaklaşım da bütün dinlerin toplumsal değişim karşısında aynı tepkileri göstereceği önkabulünden hareket etmektedir. Oysa her dinin hatta dinî mezhebin toplumsal konulara bakışı farklı olmakta, bu da onların takipçilerinin toplumsal değişim karşısındaki tutumlarını belirlemektedir. Bazı dinî sistemler, toplumdaki mevcut egemenlik sistemini kabul etmekte, bazıları ise hâkim iyet altında bulunanlara, mevcut egemenlik ilişkilerini yıkmamanın yüce bir dinî görev olduğuna dair dayanak çerçevesi temin ederek, dinsel olarak motive edilmiş devrim hareketlerine yol açabilmektedir.⁷⁶ Bugünün toplumlarında din hem yoksunluk ve yoksulluk durumlarında mevcut durumun

⁷⁴ Roland Robertson, “Din Sosyolojisinin Gelişimi”, (Çev. A. Topçuoğlu), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998 s.224.

⁷⁵ Hüsnüye Canbay Tatar, **Nuhun Gemisindekiler: Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme**, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1999, s.75.

⁷⁶ Günter Kehr, “Din Sosyolojisi”, (Çev. M. E. Köktaş), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s. 96,97.

kaderci bir anlayışla kabullenilerek değişmesini engelleyebilmekte, hem de takipçilerinin siyasal ve sosyal taleplerini oluşturmaya ve onları bu talepler doğrultusunda mücadelede bulunmaya teşvik edebilmektedir. Bu anlamda dini, bir yandan bütünleştirici güçlerin en kudretlisi diğer yandan da toplumsal çözülmeye yol açan ve toplumu yeni bir temel üzerinde inşa etmeyi amaçlayan bir güç olarak görmek mümkündür.⁷⁷

3. Din Olgusuna İlişkin Temel Teorik Yaklaşımlar

Dinin en eski ve bununla birlikte en dinamik sosyal kurumlardan biri oluşu⁷⁸, toplumsal yapı üzerindeki belirleyici gücü, onu sosyologlar için devamlı bir ilgi konusu haline getirmiştir. Ondokuzuncu yüzyıldan itibaren sosyologlar, bir toplumsal olgu olan dinle ilgilenmeye başlamışlar ve bu alanda kapsamlı teoriler üretmişlerdir. Dine sosyolojik açıdan getirilen yaklaşımlar, büyük ölçüde sosyolojinin üç klasik kuramcısının (Marx, Durkheim ve Weber) düşüncelerinin etkisi altındadır.⁷⁹ Bu üç teorisyen de dine çok farklı açılardan bakmalarına rağmen, dini bilimsel bir analiz nesnesi haline getirmişler, onun modern dünyada değişen rolüne özel bir ilgi göstermişlerdir.

Din ve toplumsal yapı üzerine günümüz literatürünü etkileyen ilk yaklaşımlardan biri Marx'a aittir. Marx konu üzerindeki büyük etkisine rağmen, dini özel olarak ve ayrıntılı bir şekilde incelememiştir. O din meselesini daha çok sınıf çelişkileri bağlamında ele almış ve dini bu çelişkilerin üstünü örten bir olgu olarak değerlendirmiştir.

Marx, din ve ideoloji olgularını sınıf bilinci ve yanlış bilinç kavramları ile birlikte kullanmıştır. Marx'a göre bir toplumun temel yapısını belirleyen

⁷⁷ N. Vergin, **a.g.e.**, s.15.

⁷⁸ R. Wuthnow, **a.g.e.**, s.59.

⁷⁹ A. Giddens, **a.g.e.**, s.469.

unsurlar, o toplumdaki üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin toplamıdır. Yani bir altyapı kurumu olarak ekonomik ilişkiler hukuksal, siyasal, dinsel, estetik, düşünsel biçimleri belirlemektedir.⁸⁰ Bu bağlamda din de diğer üst yapı kurumları gibi alt yapı kurumlardan etkilenen türev bir kategori durumundadır.

Diğer yandan Marx hukuk, ahlâk, din gibi kavramların birer burjuva önyargısı olduğu ve her birinin ardında burjuvaca çıkarlarının yattığı görüşündedir.⁸¹ Bu bağlamda din, egemen sınıfların egemenlik aracı olup, toplumsal değişmeye karşı güçlü bir fren teşkil etmektedir⁸²

Marx'a göre din, baskı ve sömürü için bir vasıta. Dinî inançlar etkin bir biçimde kitlesel toplumu, gözlerini bağlayarak ve yanıltarak, toplumsal dünyanın Tanrı vergisi ve bu yüzden değiştirilemez olduğu inancına sevk eder. Bununla birlikte din, ölümden sonra sonsuz bir mutluluk cenneti vaat ederek baskı altında duyulan acıların azalmasına ve böylece hayatın daha çekilebilir olmasına hizmet eder. Din insanların kendi konumlarını meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda gücün gerçek dayanağını gizlemeye hizmet ederek, toplumsal merdivenin en altındakilerin bilinçlenmesi ve anlayışlarının gelişmesini önler. Bu bağlamda Marx'ın ifadesiyle din, halkın afyonudur ve çekilen acıları uyuşturmaktadır.⁸³

Kimi yazarlar tarafından, Marx'ın dinle ilgili "halkın afyonu" nitelemesi, halkı uyuşturan değil, teskin eden, dünyevi süreçlerde sefalet içindeki, tahribata uğramış yoksul kitleleri rahatlatan, manevi zenginlik vaadi ile dünyaya tahammül etmeyi sağlayan bir rahatlandırıcı olarak anlamlandırmaktadır. Bu perspektiften din, Marx'ın düşüncesinde, ona müracaat etmekten başka çaresi olmayan insanın doğa karşısında güçsüzlüğünü, kendi kaderine egemen olamayışını dışarı vuran, kendi

⁸⁰ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (Çev. K. Alemdar), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983, s.150-152.

⁸¹ Alev Erkilet, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, Ankara: Hece Yayınları, 2004, s.108.

⁸² N. Vergin, "Toplumsal Değişme...", s.10.

⁸³ I. Thompson, *a.g.e.*, s.53-55.

durumunu doğa dışı güçlere yansıtan, bugünkü dünyanın tersine çevrilmişliği olarak kavramsallaşır.⁸⁴

Modern toplumda dinin konumuna ilişkin önemli sosyolojik yaklaşımlardan bir diğeri de Durkheim'a aittir. Evrimci ve ilerlemeci pozitivist paradigmayı kullanan Durkheim, dini açıklamayı kolaylaştırmak adına araştırmalarını ilkel toplumlar ve ilkel dinler üzerinde temellendirmiştir. Durkheim totem inancına sahip Avustralya yerlileri üzerinde yaptığı araştırmalar sonucu, her dinin özünde dinsel olan düşünceler dairesini aşan bir yanı olduğu ve dinin fazlasıyla toplumsal bir gerçeklik olduğu sonucuna varmıştır.⁸⁵ Toplamların yapısını analizde dine büyük önem veren Durkheim, dinsel temsillerin kolektif gerçekleri ifade eden temsiller olduğu görüşünden hareketle toplumların ancak din kavramı ile açıklanabileceğini kabul etmiştir.⁸⁶ "Tanrı, toplum gerçeğinin altında saklanan bir simgedir" ve "din insanın davranışını istikrara kavuşturma ve bütünleştirme gücüne sahiptir" tezini ileri süren Durkheim' a göre bizzat toplum dinî hayatın kaynağıdır, ruhudur.⁸⁷

Durkheim, sosyal hayatın ancak değerler paylaşılır ve toplum tutarlı bir birlik içerisinde bütünleşirse var olabileceğine inanmıştır. Bu değer birliğine ise ancak kuşaktan kuşağa aktarılan, sık sık pekiştirilen ve meşrulaştırılan ortak değerler vasıtasıyla ulaşılabilir. Din bu sürecin önemli bir unsurudur ve sadece insanların birliğini sağlayan inanç ve uygulamalar meydana getirmekle kalmaz, aynı zamanda insanların, dünyayı yorumlayabileceği ve ona anlam verebileceği "anlama kategorileri" ortaya koyar.⁸⁸ Bu açıdan din, ortak değerler yaratarak toplumsal bütünleşmenin oluşmasını sağlayan en önemli kurumlardan biridir.

⁸⁴ T. Atay, **a.g.e.**, s.24.

⁸⁵ Emile Durkheim, "Din Sosyolojisi ve Bilgi Teorisi", (Çev. A. Topçuoğlu), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s.139-140.

⁸⁶ Mustafa Aydın, "Türkiye'de Din Sosyolojisi Çalışmaları", **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Yasin Aktay ve M. Emin Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s.320.

⁸⁷ M. Emin Köktaş, **Din ve Siyaset**, Ankara: Vadi Yayınları, 1997, s.19-20.

⁸⁸ I. Thompson, **a.g.e.**, s.13.

Durkheim'a göre ortak değerlerin yaratılıp toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında dinî pratiklerin, dinî boyutu aşan önemli yönleri vardır. Dinî ritüeller bireylerde topluma karşı teslimiyet ve aitlik hissi yaratır, ortak duygular oluşturarak, birliktelik sağlayarak toplumsal bütünlüğü ve duyguları pekiştirir. Böylece din toplumsal istikrarın sağlanmasında ve anominin önlenmesinde oldukça işlevsel bir konuma sahip olur. Fakat 20 yüzyıldaki dinî içerikli devrimci sosyal hareketlere baktığımız zaman dinin toplumsal yapıda her zaman bir istikrar unsuru olarak var olduğu söylemek zorlaşmaktadır. Her ne kadar din, toplumu oluşturan bireyler üzerinde kolektif bir bilinç yaratmaktaysa da bugün dünyanın pek çok yerinde görülen devrimci niteliğe ve dinsel içeriğe sahip hareketlerin toplumsal çözülmeye de yol açabildiği bilinmektedir.

Diğer yandan Durkheim eski dinlerin modern seküler dünyada yerini “sivil din”e bırakacağını belirtmiştir. Ona göre Fransız İhtilali’nin ürünleri olan “eşitlik”, “kardeşlik”, “özgürlük” gibi kavramlar özünde dinsel olmamakla beraber, eski dinlerin yerine ikame edilebilecek önemli fikirlerdir. Durkheim bu fikirleri din kavramı içerisine yerleştirmiştir. Çünkü insanlar bu fikirleri aşkınlıktır ve de bunlar toplumsal gerçekliği ifade etmektedir.⁸⁹ Bu açıdan Durkheim’ın düşüncesinde dinlerin sonu yoktur. Modern toplumlarda dahi bir sosyal kurum olan din değişik biçimlerde altında olsa da büyük ölçüde devam edecektir. Çünkü dinler bizzat toplumsallığın bir ifadesidir.

Özetle Marx için de Durkheim için de “din” sosyal değişmeyi sınırlandırıcı bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Şu farkla ki Marx dini, proleter sınıfın sınıf bilincine kavuşmasının önünde bir engel olarak gördüğü için dine olumsuz bir anlam atfetmişken, Durkheim ise bunun tam tersine dine, toplumlarda değer birliği yarattığı, istikrarı sağladığı ve anomiye önlediği için olumlu bir anlam yüklemiştir.

⁸⁹ M. E. Köktaş, a.g.e., s.20.

Modern toplumlarda din olgusu üzerine en önemli teorik açılımlardan biri de hiç kuşkusuz Weber'e aittir. Weber araştırmasının merkezine, bir toplumu şekillendiren grupların sosyal statüsü ve egemenlik yapısı ile dinî düşünceleri arasındaki ilişkileri yerleştirmiştir.⁹⁰ Weber, Marx'tan farklı olarak dini mutlak surette toplumsal gelişmenin önünde bir engel olarak görmemektedir. Hatta ona göre belirli inançların ekonomik davranış üzerinde olumlu etkileri vardır. Weber "Kapitalizm Ruhu ve Protestan Ahlâkı" adlı eserinde, Batı'da kapitalizmin gelişme nedenini disiplini ve çalışmayı vazeden Protestan inancının büyük ölçüde etkili olduğunu ortaya koymuştur.⁹¹ Başarıyı ve çalışmayı bir ibadet sayan Protestanlığın Batı Avrupa'ya kazandırdığı yeni kültürel boyutlar ve değerler Weber'in görüşüne göre kapitalist birikimi hızlandırmış ve burjuvazinin gücünü aldığı bireyci girişim ve kültürü pekiştirmiştir.⁹² Diğer yandan İslam, Musevilik, Hinduizm, Budizm gibi çeşitli dinler hakkında geniş araştırmalar yapan Weber püriten Protestanlığın sanayi kapitalizminin gelişiminde yarattığı olumlu etkinin pek çok Doğu dininde ve İslamiyet'te tam tersine kapitalist gelişmeyi engelleyici bir şekilde ortaya çıktığını iddia etmiştir. Weber bunun sebebi olarak Doğu dinlerindeki öbür dünyacı çileci anlayışın girişimcilik ve sermaye birikimi önünde engel teşkil etmesini ve bu dinlerin takipçilerini edilgen bir tutumu özendirmesini göstermiştir. Oysa Batı Avrupa'da Protestanlığın asketik (zühtü) biçimi olan Calvinizm Doğu dinlerinin tam tersine, "öbür dünyacı" bir zühd anlayışını değil "bu dünyacı" bir zühd anlayışını teşvik etmiş, dünyevi bir tutumun gelişmesine yardımcı olup, dünyevi faaliyetleri desteklemiş ve dünyadan el etek çekmeyi yasaklamıştır.⁹³

⁹⁰ Reinhard Bendix, "Max Weber'in Din Sosyolojisi", (Çev. M. E. Köktaş), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s. 192.

⁹¹ Max Weber, *Kapitalizmin Ruhu ve Protestan Ahlakı*, (Çev: Z. Gürata), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.

⁹² Ahmet Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987, s.160.

⁹³ I. Thompson, **a.g.e.**, s.18,63.

Diğer yandan Wuthnow, Weber'in tezine ilişkin yaptığı değerlendirmede önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Wuthnow'a göre Marksizm'in ekonomik determinizmi yani sanat, hukuk, dil ve din dahil bütün toplumsal kültürel yapıları ve olayları iktisadi faktörlerin belirlediği ve bu kültürel yapıların, üretim ilişkilerinin ve buna bağlı olan iktidar ilişkilerinin yansıması olduğu iddiasının yerine; düşünce, inanç, değer ve de dinin iktisadi yapı ve olayları belirlediği tezinde bulunduğu zannedilen Weber, bu değerlendirmenin aksine çeşitli faktörlerin karşılıklı ilişkisini vurgulamış ve bunun için anahtar kavram olarak da "seçici uyum"u kullanmıştır. Bu kavramla, belirli inanç, fikir veya dünya görüşü ile belirli zaman, mekan ve toplumsal grupların tarih içinde adeta birbirlerini aradıklarını veya ortaya çıkardıklarını savunmuştur.⁹⁴ Yani Weber'e göre söz konusu olan, üstyapı kurumlarının altyapı kurumlarını ya da altyapı kurumlarının üst yapı kurumlarını belirlemesi değil, bunlar arasındaki karmaşık ve karşılıklı belirleyicilik gücüdür.

Sonuç olarak her üç teorisyen de dinin önemli bazı karakteristik özelliklerini tanımlamışlar, din toplum ilişkisinde belirli noktalara temas etmişler, bir şekilde birbirini tamamlayan görüşler ortaya atmışlardır.⁹⁵ Marx dinin sınıflı toplum yapısını meşrulaştırıcı bir olgu olduğuna vurgu yaparken, Weber dinî düşüncenin ekonomik hayatta meydana getirdiği değişikliklere ışık tutmuş, inançların ve fikirlerin toplumsal değişim üzerindeki etkilerini ortaya koymuş, Doğu-Batı toplumları arasındaki temel farkları din olgusu ile açıklamıştır. Durkheim ise Weber'e göre daha az tarihsel bir yaklaşımla dinin, sosyal dayanışma birlik ve bütünlüğü sağlayıcı bir temel faktör olduğu ve aynı zamanda dinin bizzat insanın kendisini kuşatan kolektif sosyal hayata bağımlılığının ve ona boyun eğişinin bir tezahürü olduğu konularının üzerinde durmuştur.⁹⁶

⁹⁴ R. J. Wuthnow, **a.g.m.**, s.67.

⁹⁵ A. Giddens, **a.g.e.**, s.473.

⁹⁶ R. Robertson, **a.g.m.**, s.213.

4. Modernleşme-Sekülerleşme ve Modern Toplumlarda Din

Kentleşme ile dindarlık arasındaki ilişkinin hangi boyutlarda gerçekleştiğini değerlendirmeden önce, kentleşme ve kentlileşmeyi de kapsayan ve bunlardan daha genel bir süreci işaret eden “modernleşme” kavramına, buna bağlı olarak “modern toplum”a ve modern toplumu geleneksel toplumlardan farklılaştıran noktaların neler olduğuna genel olarak kısaca değinmekte fayda vardır.

Modernleşme en genel anlamı ile “bir cemiyetin mevcut düzeninin yani sosyal, maddi ve manevi medeniyetini bir tipten başka bir tipe çeviren süreçtir”⁹⁷. Yalnız bu süreç Batılı toplum bilimciler tarafından bütün gelişmekte olan toplumların, Batı toplumlarının benzer aşamalarından geçecekleri anlayışından hareketle oluşturulmuş bir değişim aşamasına işaret etmektedir. Yani modernleşme kavramının altında Batılı gelişme modelinin evrensel olduğuna ilişkin akılcı ve pozitivist bir vurgu yatmakta⁹⁸, modernleşme süreci sonunda Batı dışı medeniyetlerin geleneksel toplum yapılarının çözülüp, modern toplum yapısına geçeceği öngörülmektedir.

Geleneksel toplum; üretim tekniklerinin zayıf olduğu, yatay-dikey toplumsal hareketliliğin olmadığı, kapalı bir tarım ekonomisine sahip, geniş aile yapısı, kaderci zihniyet ve yerel kültürün hâkim olduğu, değişime büyük ölçüde kapalı toplum türüdür. Modern toplumlar ise gelişmiş ekonomi, sanayi, teknoloji, yüksek kentleşme oranı, yoğun yatay ve dikey toplumsal hareketlilik, atomize aile düzeni, iktidarın paylaşıldığı siyasal yapı, iş bölümü ve uzmanlaşma, yerel bilincin ve ilginin ulusal düzeye çıkması⁹⁹ gibi özellikler ile tasvir edilmektedir.

⁹⁷ İnalçık’tan aktaran A. Erkilet, **a.g.e.**, s.139.

⁹⁸ Ahmet Özkiraz, **Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2003, s.56.

⁹⁹ A. Yücekök, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, s. 47-48.

Tönnies modernliği cemaatten (*Gemeinschaft*) cemiyete (*Gessellschaft*) geçiş süreci olarak nitelirmiştir. Buna göre modernizm; toplumlarda gelenek, inanç ve cemaat duygusunun yerini dinamizme, bilimselleşmeye, ve ticarileşmeye bırakmasına neden olmakta, duygusal ve kendiliğinden ilişkilerin ortadan kalkarak toplumsal yapı ve ilişkilerde yapaylığın ve akılcılığın hâkim olmasını sağlamaktadır.¹⁰⁰ Modernite ile birlikte kırsal bir hayattan kentsel bir hayata geçilmekte, dinle yönlendirilen taşra hayatının yerini kamuoyu tarafından yönlendirilen kozmopolit hayat almaktadır.¹⁰¹

Benzer şekilde geleneksel ve modern topluma ilişkin ikili bir kavramsallaştırma Durkheim için de söz konusudur. Durkheim toplumları, hâkim olan dayanışma tipine göre ikiye ayırmakta; benzer norm, inanç ve değerleri paylaşan, işbölümünün olmadığı, farklılaşmamış ilkel toplumları mekanik dayanışmaya sahip toplumlar, farklılaşmış ve uzmanlaşmanın olduğu çağdaş toplumları ise organik dayanışmaya sahip toplumlar olarak değerlendirmiştir.¹⁰²

Simmel ise moderniteyi, metropol hayatı içinde oluşan, nesnel bir kültürün yaratıldığı, para ekonomisinin hâkim olduğu insanlık tarihinde yeni bir dönem olarak nitelendirmiştir.¹⁰³ Simmel'in modernite çözümlemesinde, ağırlıklı olarak kentsel hayatta oluşan para ekonomisi ve buna bağlı olarak oluşturulan nesnel kültürün bireylerin zihin dünyaları ve sosyal davranışları üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Ona göre kent, büyüklüğüyle doğru orantılı olarak kişilerin ruhsal özelliklerinin bireyselleşmesine neden olmakta, kentteki yaşamda bireyler kırsal hayattan farklı olarak daha anonim ve daha gayrişahsi ilişkiler oluşturmaktadırlar.¹⁰⁴ Diğer yandan pazara yönelik üretimin

¹⁰⁰ A. Özkiraz, *a.g.e.*, s.46.

¹⁰¹ Ahmet Çiğdem, *Bir İmkan Olarak Modernite*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s.103.

¹⁰² B. Tolan, *a.g.e.*, s.24,25.

¹⁰³ Georg Simmel, *Modern Kültürde Çatışma*, (Çev. T. Bora), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.86,87.

¹⁰⁴ A. Yörük, *a.g.e.*, s.36.

söz konusu olduğu para ekonomisi kentlilerin sosyal ilişkilerinde kırsal yaşantıya göre daha rasyonel tavırlar geliştirmelerine neden olmaktadır.

Modernleşmeyle birlikte toplumsal hayatta görülen önemli dönüşümlerden biri de rasyonelleşme sürecidir. Rasyonelleşme insanlık tarihinde nadiren rastlanılacak kadar, toplumun tam bir dönüşüm ve başkalaşımına neden olmuştur.¹⁰⁵ Teknolojik ve ekonomik alanda başlayan bu süreçle birlikte sosyal, siyasal süreçler üzerinde kapsayıcılığı bulunan dinî düşünce yerini büyük ölçüde bilimsel düşünceye bırakmıştır.

Modern öncesi toplumlarda gerek sosyal hayatta, gerek siyasi hayatta gerekse de ekonomik ilişkilerde önemli ölçüde yer bulan din, modernite ile birlikte toplumsal hayattaki güçlü konumunu yavaş yavaş kaybetmeye başlamıştır. Atay'ın deyişiyle, "geleneksel hayatın içinde özne olan din, modernlikle nesneleştirilmiş, geleneğin dünyasında her şey hakkında konuşma, düşünme ve kavramlaştırma din dolayısıyla mümkünken modern dünyada dinin kendisi din-dışı bir söylem çerçevesinde ele alınıp, çözümlenip, tanımlanmıştır"¹⁰⁶.

Modern toplumları tanımlamakta kullanılan önemli ayırt edici özelliklerden biri de sekülerleşme sürecidir. Sekülerleşme basit bir şekilde, "dinî düşüncelerin uygulamaların ve kurumların toplumsal önemlerini kaybetme süreci"¹⁰⁷ olarak tanımlanabilir.

"Doğaüstü güç zihniyetinden deneysel zihniyete; öbür dünya amaçlılıktan bu dünya amaçlılığı; hayat üzerindeki karar verici güç olarak geçmişe yönelişten planlı ve karar verilmiş geleceğe yönelik zihniyete; rastlantısal, aniden olan ve ilahi nitelikli karizmatik oluşlardan sistematik,

¹⁰⁵ P. L. Berger, **a.g.m.**, s.145.

¹⁰⁶ T. Atay, **a.g.e.**, s.86.

¹⁰⁷ I. Thompson, **a.g.e.**, s.31.

planlanmış ve rutinleşmiş insan yönetimine geçiş¹⁰⁸ sekülerleşmenin getirdiği yeni açılımlar olarak kabul edilmektedir.

Modern dünyada devlet yönetimi, sekülerleşme sürecinden etkilenen ilk ve en önemli alanlardan biri olmuş, modern-ulus devletler din ile bağlarını büyük oranda koparmıştır. Devlet yönetimi ve siyasal alanda din yerini geniş ölçüde modern, seküler ideolojilere bırakmış durumdadır. Bunun yanında Batı'daki rasyonelleşme ve sekülerleşme sürecinin genel etkisi dinin siyasal ve ekonomik alanlardan ayrılarak, başka bir kurum olan aileye yavaşması olmuştur.¹⁰⁹

Sekülerleşme teorilerine göre dinin, dünyevileşme sürecinde işlev kaybına uğraması sadece devlet ve siyaset alanlarında görülmemektedir. Toplumdaki ekonomik gelişmeye koşut olarak dinsel değerleri de içeren toplum kültüründe ve değerler sisteminde de bir değişim olacaktır ve böylece yaratılan yeni değerler kişileri geleneksel kültürde önemli bir yeri olan dinsel değerlerin etkisinden uzaklaştıracaktır.¹¹⁰ Buna göre modern toplumun doğuşundan sonra din bütün toplumsal kurumlar için kuşatıcı semboller sağlama gücünden gittikçe yoksunlaşmaktadır. Eski dinsel semboller artık yeni kurumlar örgüsünü kucaklayamamaktadır.¹¹¹ Modern toplumda bir yandan giderek artan toplumsal ayrımlaşma, uzmanlaşma ve iş bölümü nedeniyle toplumsal faaliyet alanları ve kurumlar birbirlerinden ayrılırken, sekülerizasyon süreci sonucunda dinin bu alanlar üzerinde doğrudan etkileri de gittikçe azalmakta, böylece dinin toplumdaki etki ve faaliyet alanı eskiye oranla daralmaktadır.¹¹²

Ondokuzuncu yüzyılda ilerleme, evrim ve gelişme düşüncelerini yansıtan bu yaklaşımlar, yirminci yüzyılın önemli bir bölümünde etkili olmuş,

¹⁰⁸ M. E. Köktaş, **a.g.e.**, s.24.

¹⁰⁹ P. L. Berger, **a.g.m.**, s.152.

¹¹⁰ Ahmet Yücekök, **Türkiye'de 100 Soruda Din ve Siyaset**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1983, s.17.

¹¹¹ P. L. Berger, **a.g.m.** s.153.

¹¹² Ünver Günay, A. Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme Tasavvuf Tarikatlar ve Türkiye**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999, s.20.

sekülerleşmenin çağdaşlaşma sürecinin bir parçası olduğu genel olarak kabul edilmiştir. Ancak son dönemlerde özellikle küreselleşme, yerelleşme, post endüstriyel ve postmodern toplum, liberalizm, sivil toplum, etnik ve cinsel kimlik, marjinalite ve çoğulculuk gibi özgün, farklı ve ayrışımçı gelişmelere yapılan vurgu “sekülerlik” ve “dinsellik”in yerleşik paradigmalarının cazibesini sarsmıştır.¹¹³ Klasik sosyolojinin dinin modernleşme mesafesiyle ters orantılı olarak zayıflayacağı ve geri plana itileceği yönünde güçlü varsayımına rağmen, bugün dinin, modern olarak nitelendirilen toplumlarda dahi, yaşanan bir çok toplumsal olaya damgasını vurduğu görülmektedir.

Modernleşme, geleneksel kurumları ve anlama haritalarını veya değerler sistemini sarsıp yıkabilmektedir. Bu süreç bireyi, ne kadar katı bile görülsün geleneksel fikirlerin ve kurumların kendisine sağladığı güvenli dünyadan yoksun kılmakta, onu geleneksel dinsel dünya görüşlerinin sunduğu kozmolojik güvenlikten de uzaklaştırmaktadır.¹¹⁴ Modernite insana yeni seçme, yeni özgürlük fırsatları sunarken bunlar insanlar tarafından yüksek bir bedel karşılığı alınmaktadır. Durkheim tarafından “anomi” olarak adlandırılan bu bedel, bireyin evren ve diğer insanlar ile istikrarlı ve güven verici bağlarından kopma, hayatını yönlendirmesine yetecek anlamlardan ve değerlerden yoksun hale gelme, korunmasız kalma durumudur.¹¹⁵

İnsanlar bilim ve teknolojiyle sorunlarla baş etmeye uğraşsalar da, bunda en ileri ölçülerde başarı gösterecekler de yaşamları ile kendilerini çevreleyen doğa ve evren üzerinde mutlak (tam ve kesin) bir kontrol sağlayamazlar. Kendi geleceklerine ilişkin, kesinlik arz etmeyen bir boyut ve buna bağlı olarak bir korku ve kaygı eşiği hep varolabilir. Öte yandan bilimin buldukları, paradoksal biçimde, bilinecek olanın sonsuzluğunu,

¹¹³ Himmet Hülür, Ahmet Kalender, **Sosyo-politik Tutumlar ve Din**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2003, s.64.

¹¹⁴ Adil Çiftçi, “Toplumbilim Teolojisi ve Bilgi Sosyolojisi”, **Din ve Modernlik** içinde, (Der. ve Çev. A. Çiftçi), Ankara. Ankara Okulu Yayınları, 2002, s.53.

¹¹⁵ A. Çiftçi, **a.g.m.**, s.54.

bitirilemezliğini açık bir biçimde ortaya koyar. Yani bildikçe bilinecek olan katlanarak artar. İşte din, böylesi bir açmazla karşı karşıya kalan insan çoğunluğuna bir çıkış yolu sunar.¹¹⁶ Bu yüzden dinî değerler bireylerin düşünce ve tutumlarının oluşmasında hala referans olmakta, ahlâkî düzenin ve duygusal yönelimlerin bir çatısı olma özelliğini sürdürmekte, toplumsal açıklamayı kolaylaştırmakta, kişilerin insani deneyimlerini yorumlamak için seçebilecekleri terimlerin bir lisanı olmayı sağlayarak duygu ve isteklerin özel açıklaması için fırsatlar sağlamaktadır.¹¹⁷

Öte yandan sekülerleşme teorilerine getirilen bir diğer eleştiri ise bu teorileri destekleyen ampirik verilerin niteliği ile ilgilidir. Luckmann, din ile kilisenin özdeşleştirilerek dindarlığın sadece kiliseye devam ile ölçülmesini ve kiliseye devamdaki bir düşüşün sekülerleşme olarak algılanmasını eleştirmekte, bu noktada dinin sadece kilise gibi kurumsal bir düzeyde değerlendirilmemesi gerektiğini belirtmekte ve onun kurumsal olmayan yönleriyle, bireyselleşen yapısına da dikkat çekmektedir.¹¹⁸ Din ve dindarlık sadece dinî kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilen belirli ritüel ve pratiklerden oluşmamaktadır. Bu yüzden dinî ibadetlerin yerine getirilme sıklığının azalması, ya da kurumsal dine olan katılımındaki düşüş, tek başına dinî çözülmeye ya da gevşemeye kanıt teşkil etmemektedir.

Sekülerizasyon sürecinde dinin yerinin ne olduğunu değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken bir diğer nokta da böyle bir dünyada dinin kendi içeriğini ne kadar koruduğu ya da modern dünyaya ne ölçüde uyum sağlayıp, değiştiğidir. Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte, toplumsal yapıda meydana gelen değişme, kültürel etkilere açık, esnek bir yapı olan dinde de değişmeye yol açarak dinin de yeni bir içerik, yeni bir konum kazanmasını sağlamaktadır.¹¹⁹ Nitekim Scharf yaptığı araştırmada

¹¹⁶ T. Atay, **a.g.e.**, s.19.

¹¹⁷ M. E. Köktaş, **a.g.e.**, s.24.

¹¹⁸ Thomas Luckmann, **Görünmeyen Din**, (Çev. A. Çoşkun ve F. Aydın), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003, s.18-19.

¹¹⁹ Fulya Atacan, **Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler**, İstanbul: Hil Yayınları, 1991, s.12.

pek çok ampirik veriyle desteklenen “Amerika’da kiliseye devamın son derece yüksek olduğu” gerçeğinin nedenini; dinî kurumların eski yapılara göre değişerek, faaliyet alanlarını toplumsal hayatın bir çok alanını kaplayan dünyevi konulara kaydırmalarına bağlamaktadır.¹²⁰ Aynı şekilde Whyte’a göre de artık günümüzde kiliseler yabancılaşmış, kentli, orta sınıflar için sosyal kulüp ve toplulukların rolünü oynamaya başlamıştır.¹²¹

Amerika’da din konusunda gözlemlenen böyle bir eğilim kısmen Türkiye için de geçerli sayılabilir. Bugün artık Türkiye’de de örgütlenmiş dini oluşturan pek çok dinî cemaat, takipçilerine dinsel olmayan konularda da rehberlik etmekte, fırsatlar sunmakta, faaliyet alanlarını ekonomiden, laik eğitime kadar çok geniş bir yelpazede çeşitlendirmekte, kentlerde örgütlenmiş ve sufi gelenekten gelen pek çok tarikat ve dinî cemaat bile sufizmin bireyin iç dünyasını geliştirmeye yönelik klasik öğretisini aşarak bu dünyaya yönelik fikirler ve değerler geliştirmektedir.

Sekülerizasyon sürecindeki önemli bir diğer nokta ise modernleşmeyle beraber toplum-din ilişkilerinin her toplumda aynı şekilde gelişemeyeceği, bu ilişkilerin toplumların kendi iç dinamiklerine göre farklı görünüm alabildiği gerçeğidir. Örneğin benzer gelişme süreçlerine ve kültürel yapıya sahip İngiltere ve Amerika’da dahi dindarlık ve din-toplum ilişkileri oldukça farklı özelliklere sahiptir. Bu farklılaşma Batı’nın gelişme sürecinden daha farklı bir tarih ve kültüre sahip Doğu toplumlarında daha da derinleşebilmektedir. Özellikle Türkiye gibi modernleşme süreci devam eden ve toplumsal ve kültürel yapının “geleneksel toplum” ve “modern toplum” arasındaki tereddütlerle karakterize olduğu tranzisyonel toplumlarda durum, o toplumların kendi iç ve dış dinamiklerine göre çok farklı yönlerde gelişmelere ve yeni şekil ve oluşumlara imkan verebilmektedir.¹²² Örneğin, hızlı bir toplumsal değişime maruz kalan Türkiye toplumu içerisinde bir yandan

¹²⁰ I. Thompson, **a.g.e.**, s.44.

¹²¹ Bryan S. Turner, “Sivil Din”, (çev. Y. Aktay), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s.242.

¹²² Ü. Günay, A. V. Ecer, **a.g.e.**, s.20-21.

geleneksel din, dinî kültür ve dindarlık belli bir sarsıntı geçirmekte ve arayışa sürüklenmekteyken, öte yandan toplumsal değişme ve arayış ortamı, geleneksel dindarlık formlarının yerine göre göreceli bir canlanması ile de karakterize olabilmektedir.¹²³

Dinin modern toplumlarda önemlilik bakımından gittikçe zayıflayacağı, kamusal alanı daha az etkileyeceği savı, bir zamanlar yaygınlıkla kabul ediliyordu, o kadar ki din hakkındaki araştırmaların çoğunluğu dünyevileşmenin kaçınılmaz bir gidişat olduğu varsayımı ile şekilleniyordu.¹²⁴ Weber'in deyimiyle "dünyanın büyüünün bozulması", vahyin yerini aklın alması modern toplumların ortak kaderiydi. Fakat bugün kentleşme ve sanayileşme sürecini tamamlamış pek çok farklı toplumda yapılan araştırmalar bu tezi tam olarak doğrular nitelikte değildir. Bugün din geleneksel toplumlardaki merkezi konumunu modern seküler ideolojilere ve siyasal sistemlere bırakmış olsa da, bireylerin yaşamındaki önemli yerini hala koruyor görünmektedir. Hatta sanayileşme sürecini tamamlayıp refah toplumuna ulaşmış ve şimdilerde post-endüstriyel aşamaya geçtiği kabul edilen toplumlarda, modernitenin içine girdiği krize bağlı olarak ortaya çıktığı söylenen, Kepel'in deyimiyle "dinin dünyayı yeniden fethi" olarak nitelendirilen bir dinî uyanış süreci söz konusudur.¹²⁵ Elbette Çiğdem'in belirttiği gibi, pozitivist öngörülerin aksine, dinin hem bir toplumsal gerçeklik hem de ideolojik bir sistem olarak modern dünyada kendisine bir hayat alanı bulabilmesi, kitaplı dinlerin ve İslam'ın modernliğin meydan okumalarına bütünüyle ve her alanda başarılı karşılıklar verdiği anlamına gelmiyor.¹²⁶ Ancak yine de dinin, seküler tezlerin vurguladığı gibi modern hayatta yavaş yavaş yok olacağı, din olgusunun sona ereceği görüşü de bugünün modern toplumlara bakarak ihtimal dahilinde gözüküyor.

¹²³ Ü. Günay, A. V. Ecer, **a.g.e.**, s.20-21.

¹²⁴ R. J. Wuthnow, **a.g.m.**, s.63.

¹²⁵ Ali Bulaç, **Nuh'un Gemisine Binmek**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995, s20,36.

¹²⁶ Ahmet Çiğdem'den aktaran: **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm**, Der. (A. Topçuoğlu ve Y. Aktay) , Ankara: Vadi Yayınları, 1996, Yasin Aktay'ın giriş yazısı, s.23.

Sekülerleşme sürecine ilişkin bütün bu tartışmalar göstermektedir ki, modernleşme ile beraber dinin toplumsal hayattaki konumunun değiştiği bir gerçekse de bu değişimin hangi boyutta ve hangi düzeyde olduğu konusunda bir uzlaşma yoktur. Sekülerleşme kuramlarının modern dünyada dinin toplumsal ve bireysel hayattan tamamen geri çekileceğine ilişkin öngörülerini tam olarak gerçekleştirmemekle birlikte, son yıllarda sekülerleşme tezlerine karşı ileri sürülen “dinî canlanma”, “yeni dinî hareketler”in de dini, geleneksel toplumlardaki gibi toplumsal yaşamda merkezi bir konuma getirdiğini söylemek de zor gözükmemektedir.

C. KENTLEŞME VE DİN

Modernleşmenin özel bir görünümü olan ve gerek gündelik hayatta, gerek toplumsal ilişkilerde gerekse de ekonomik ilişkiler çerçevesinde önemli değişiklikler yaratan kentleşme süreci, kültürel bir sistem olan dinde ve dinî yaşamda da önemli değişiklikler meydana getirmektedir.

Kentleşme din ilişkilerinin teorik yönü bir önceki bölümde büyük ölçüde daha genel süreçler olarak modernleşme ve sekülerleşme bağlamında incelendiği için bu bölümde kentleşme-din ilişkisinin kuramsal boyutu daha kısa bir şekilde ele alınacak, bu ilişkinin Türkiye özelindeki görünümüne daha çok ağırlık verilecektir.

1.Kentsel Hayatta Dinin Konumu

Modern ve kentleşmiş toplumlarda dinin konumu üzerine ağırlıklı olarak, geleneksel toplumlardaki dinî birlik, beraberlik ve bütünlüğün yerine;

dine bağıllık ve dinî yaşayış açısından bir çoğulculuk, geleneksel ve kurumsal dindarlıkta gevşeme, ilgisizlik, geleneksel dindarlığa karşı tenkit ve hatta inançsızlık gibi özellikler ön plana çıkmaktadır.¹²⁷ Bir önceki bölümde sekülerleşme tartışmalarında ayrıntılı olarak ele alındığı gibi kentleşme, sekülerleşme olgusuna paralel olarak dinî tavırlar ve tutumlarda temelli değişiklikler meydana getirmekte, zaman zaman dinî yaşamda bir zayıflama yaşanmasına neden olmakla birlikte, zaman zaman da dinî tutum ve davranışların gerilemesinden çok din anlayışının, dinî yorumların değişmesine sebep olabilmektedir.

Kent hayatı bir kültürel değişim süreci olarak tek tek bireyler üzerinde önemli bir dönüştürücü etkiye sahiptir. Kentsel yaşam, toplumsal ilişkilerde kırsal yaşamdan farklı olarak nesnel, gayri şahsi ve kozmopolit bir kültür yaratmaktadır. Kentleşme ve kentleşme ile birlikte yüz yüze, sıcak, samimi ilişkilere dayanan cemaat tipi hayattan çok kültürlü, gayri şahsi, anonim ilişkilerin olduğu cemiyet tipi bir hayata geçilmektedir. Kırsal yaşamda egemen olan ortak inanç kalıpları kentsel yaşamda yerini daha karmaşık ve daha çeşitli inanç kalıplarına bırakmakta, bu anlamda dinin hem bir ortak değerler manzumesi yaratma, hem de bir sosyal kontrol aracı olma işlevlerinde bir gerileme söz konusu olmaktadır. Geleneksel toplumlarda ortak değerlerin hem yaratılıp hem korunmasında, toplumsal hayatın genel kurallar çerçevesinde sürdürülmesinde, son derece önemli bir işleve sahip olan din, kentleşmiş toplumlarda aynı kontrol gücüne sahip bulunmamaktadır. Çok kültürlü ve çok dinli, çok dinli olmasa bile farklılaşmış din anlayışlarına sahip olan kentsel alanda din bu kontrol görevini büyük ölçüde laik nitelikteki hukuk kurallarına bırakmaktadır. Kent yaşamında dinî düşüncenin etkisi daha çok bireysel alana yaklaşmaktadır. Bireyin din ile yoğrulmuş bilinci onu evlilik hayatı, çocuk yetiştirme gibi bireysel konularda kuvvetle kontrol

¹²⁷ C. Çelik, a.g.e., s.82.

edebilirse¹²⁸ de dinî normların kentlilerin davranışlarında sosyal kontrolü tesis etmek için kullanılması genellikle söz konusu değildir.

Diğer yandan sanayileşme ve kentleşmeyle birlikte artan uzmanlaşma da dinin toplumsal alandaki etkisini zayıflatmaktadır. Luckmann'a göre sanayileşme ve kentleşme kurumsal uzmanlaşma eğilimlerini güçlendiren süreçler olarak çeşitli kurumsal alanların dinî değerlerin etkisinden uzaklaşması sonucunu doğurmuştur.¹²⁹ Geleneksel toplumlarda kurumsal olarak din dışı alanların yönetilmesi ve düzenlenmesinde temel görevi olan dinin yerini, kentleşen toplumlarda işbölümü ve uzmanlaşmanın yaygınlaşmasıyla din dışı düşünceler almıştır. Din bu alanların hem meşruiyetini sağlama hem de bunların düzenlenmesi ve yönetilmesi açısından değer ve norm oluşturma işlevini büyük ölçüde kaybetmiştir.

Kentleşmeyle birlikte bir yandan dinin sosyal alandaki etkinliği azalırken, bir yandan da bireylerin benimsedikleri din anlayışları ve buna bağlı olarak dinî tutum ve davranışlarında da önemli değişiklikler meydana gelmektedir.

Din, takipçilerinin kentli ya da köylü kökenli olmaları açısından çok farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Geleneksel kültürün ve cemaat tipi toplumsal örgütlenmenin hâkim olduğu kırsal yapıda yaşayan din ile uzmanlaşma, ihtisaslaşma ve buna bağlı olarak cemiyet tipi toplumsal örgütlenmenin hâkim olduğu kentsel alanda yaşayan din birbirlerinden temel bir biçimde ayrılmaktadır. Kırsal alanda gelenekle din iç içe geçmiş durumdadır. Burada çoğu zaman gelenekselle dinsel olanı ayırmak mümkün değildir. Kentte “ayıp” ile “günah” arasında mevcut olan anlam farkı kırsal kesimde bulunmamaktadır. Kırsal kesimde dinin bilgi boyutu yerine, hurafelerle karışık bir ibadet boyutu ön plana çıkmakta, din yarattığı ortak

¹²⁸ P. L. Berger, **a.g.m.**, s.151.

¹²⁹ T. Luckmann, **a.g.e.**, s.34.

duygu ve ritüellerle cemaatçi bir yapının pekiştirilmesine yardım etmektedir.¹³⁰

Kentlerde ise dinin doktriner yönü daha ağır basmakta, kentliler kırdaki gibi dinî bilgiyi sadece sözlü anlatım geleneğinden almamaktadırlar. Dinî bilgi büyük ölçüde kentlerde üretilmekte, din daha kitabî bir forma sokulmakta ve bu forma sadık kalınmakta, kent kıra göre daha rafine, hurafelerin daha az yer bulduğu ve daha rasyonel bir din anlayışını temsil etmektedir.¹³¹ Kısacası kentte ve kırdaki dindarlığın en temelde bilgi boyutunda derin farklılaşmalar söz konusudur.

Diğer yandan dinsel düşüncenin önemli bir boyutu olan kader anlayışı da kent ve kır arasında farklılıklar gösterebilmektedir. Üretimin daha çok doğa şartlarına bağlı olarak yapıldığı ve insanın doğa karşısında belirleyiciliğinin kente göre daha az olduğu kırdaki daha kaderci bir din anlayışı hâkim olmaktadır. Kentte ise rasyonel planlama ve örgütlenme hâkim olduğu için kader anlayışında bir takım değişiklikler meydana gelmekte ve insanların kendi kaderlerini kendilerinin belirleyebileceğine dair inanç artmaktadır.

Dinî pratiklere verilen önem, dinin kentsel ve kırsal alanda farklılaşan bir diğer boyutudur. Dinî pratikler kırsal yaşantıda önemli bir yer tutarken, kentsel yaşamda gerek dinî düşüncenin köye göre bireylerin hayatında daha az yer tutmasından gerek kentte dinin sosyal kontrol işlevinde bir zayıflama meydana gelmesinden gerekse de kentsel yaşamda iş hayatının yoğun temposundan ve çalışma koşullarından dolayı daha az yer tutmaktadır.¹³²

Kentte dini karakterize eden önemli özelliklerden biri de bireyselleşme olgusudur. Dinin, kentsel alanda toplumsal kuşatıcılık ya da toplumsal ilişkilere yön verme işlevinde bir daralma meydana gelirken, bu dinin giderek

¹³⁰ N. Akyüz, **a.g.e.**, s.18.

¹³¹ N. Akyüz, **a.g.e.**, s.18.

¹³² Yaşar Demirkan, **Kentleşme Sürecinde Dini Yaşam : Eryaman Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s.108.

bireyin özel alanına (vicdanına) sıkışmasına neden olabilmektedir. Sanayileşme ve kentleşme sonucu hayatın büyüyen karmaşıklığı kaçınılmaz bir şekilde görevlerin uzmanlaşmasına ve dolayısıyla dinî yaşayışta da içe yönelik veya kişisel bir dindarlık tarzının gelişmesine yol açmaktadır.¹³³

Bunun yanında kentte dinî yaşayıştaki yoğunluk ve dinî ilginin şiddeti, sınıf ve statü farklılıklarına göre de çeşitlenebilmekte, alt tabakalarda ve özellikle kentsel hayatı ile henüz tam olarak bütünleşememiş gecekondu çevrelerine doğru gidildikçe artma eğilimi göstermektedir.¹³⁴

Yüksek gelir gruplarında ise genel olarak dinî düşüncenin yerini seküler düşünceye bırakması, dinî pratiklerin ve dinî tutumların zayıflaması söz konusu olmakla beraber bu genellemenin dışında durumlar da vardır. Fizik dünyanın haz ve tatmin vasıtalarına ulaşmış yani maddi açıdan doyuma ulaşmış olan, ama manevi doyumun yokluğunu çeken, yüksek düzeyde eğitim görmüş bazı kentliler de dinî konulara ilgi duyabilmekte kendi özgün dindarlık formlarını geliştirmekte büyük ölçüde pozitivist ve materyalist ilkelerin belirlediği hayatlarında oluşan manevi boşluğu din ile kapatmaktadırlar.¹³⁵

Genel olarak yukarıda bahsedildiği üzere kentsel hayatta dindarlığın pek çok açıdan zayıflayacağına dair genel bir kabul olmasına rağmen, konuyla ilgilenen bazı araştırmacılar da, kentleşme süreci ile birlikte din-toplum ilişkilerinin seyrinin, sadece dindarlıkta gevşeme ya da dinî düşüncenin gerilemesi şeklinde tezahür etmediğini, bu süreçte bazen dinsel kimliğin ön plana çıkabildiği, bazen benimsenen din anlayışı ve yorumunun değişebildiği, zaman zaman da dindarlığın boyutlarında farklılaşmalar yaşanabildiğini belirtmektedir.

¹³³ C. Çelik, **a.g.e.**, s.86.

¹³⁴ Günay'dan aktaran: C. Çelik, **a.g.e.**, s.89.

¹³⁵ N. Akyüz, **a.g.m.**, s.22.

Kentleşme sürecinde din aynı zamanda kendi niteliğinde de bir takım değişikliklere maruz kalmaktadır. Kırsal toplumlarda şifahi ve daha mistik bir din anlayışının yerini kentsel toplumlarda daha kitabî daha rasyonel bir içeriğe sahip bir din anlayışı almaktadır. Gellner, özellikle İslam toplumlarında, modernleşme, sanayileşme ve kentleşme ile birlikte dinî tutum ve davranışlarda bir gerilemeden ziyade mevcut dindarlık formlarının değiştiğini, kırsal kesimde hâkim olan alt İslam kültürünün (halk İslam'ı) kentlerde yerini daha rasyonel bir yapıya sahip yüksek İslam kültürüne bırakmakta olduğunu, çeşitli Müslüman ülkelerde yaptığı araştırmalarla ortaya koymuştur.¹³⁶

Diğer yandan, kente yeni göç edenler için dinin “kimlik sağlama” gibi bir işlevi daha ortaya çıkmaktadır. Kentte var olmak, yok olmak mücadelesi veren yeni kentliler, daha önceki yaşantılarından getirdikleri, varlıklarını üstünde temellendirdikleri bütün değerlerini, kurulu dünyalarını tehdit ettiğine inandıkları yeni değerlere karşı korumak ve kentte kendilerini tanımlamak için, insanı aşan, evrensel anlayış ve ilkeler içeren bir değerler dünyasına ihtiyaç hissetmekte¹³⁷ ve kentsel hayatta içine girdikleri kriz dönemlerinde dinsel kimliklerini ön plana çıkarabilmektedirler.

Bu bağlamda kırdan kente göç eden yeni kentlilerin kimlik bunalımlarında ve dinsel aidiyetlerini pekiştirmelerinde dinî cemaatlerin önemli bir yeri olmaktadır. Dinî cemaatleşme bugünün kentlerinde yeniden anlam kazanmaktadır. Sarıbay'a göre günümüzde kentin büyüklüğü arttıkça oluşan metropol yapısı, “doğal bağlar”ı kırmak şöyle dursun onları yeniden tesisi elzem hale getirmiş, dahası geleneksel toplumun cemaat bağlarının duygusal dayanışmacı yanını yeniden kentlerdeki gündelik hayatın dinamosu

¹³⁶ Ernest Gellner, **Postmodernizm İslam ve Us**, (Çev. B. Peker), Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994, s.31.

¹³⁷ Niyazi Akyüz, “Türkiye’de Yaşayan İslam’ın Kırsal ve Kentsel Şekillerine Analitik Bir Bakış”, **Türk Yurdu Dergisi**, Cilt 17, Sayı 124, 1994, s.22.

haline getirmiştir.¹³⁸ Kentte karşılaşılan kültür, yabancılaşma ve atomizasyon özellikle yeni kentliler üzerinde tramvalar yaratabilmektedir.¹³⁹ Bugün din eksenli cemaat yapıları yeni kentliler açısından bunları aşmaya yönelik görevler görmekte, kente yeni gelenlerin yaşadığı yalnızlık, korku, güvensizlik hislerinden, bir gruba dahil olunarak kurtulmasına yardım etmektedir. Cemaatlere üyelikle birlikte bireyler, ortak bir ahlâk anlayışının ve kolektif bir bilincin oluşturulduğu güçlü bir kimlik kazanmakta kent hayatının karmaşası içerisinde kendine belli bir yer açabilmektedir.¹⁴⁰

Kentsel alanda dinin konumunu ve görünümünü etkileyen önemli faktörlerden biri de göreceli yoksulluk durumudur. Ekonomik sıkıntılar, aşağı toplumsal hareketlilik, sağlık sorunları, ümitsizlik dinsel hareketlerin potansiyel kaynağı olarak belirtilmektedir.¹⁴¹ Kent hayatında çoğunlukla kente yeni göç etmiş ve kentle tam anlamıyla bütünleşmemiş kesimler, toplumsal tabakalar arasındaki farkları görüp yoksunluk hissedebilmekte ve din de bu yoksunluğun ve memnuniyetsizliğin ifadesinde ortak bir araç olabilmektedir. Bu noktada dinin bütünleştirici özelliğinin aksine dinin ayrıştırıcı yanı da ortaya çıkabilmektedir. Din kentsel alanda içinde bulundukları ekonomik mahrumiyeti fark eden, toplumdaki sosyal adaletsizlikleri yaşayarak gören alt sınıflar için bazı durumlarda Weber'in belirttiği gibi radikal bir biçimde bir kurtarıcıya duyulan ihtiyacı telkin etmekte¹⁴², onları mevcut sisteme karşı harekete geçirmekte bazı durumlarda da ise Marx'ın işaret ettiği gibi avuntu mekanizmasına dönüşebilmektedir.

¹³⁸ Ali Yaşar Sarıbay, "Kent: Modernleşme ile Postmodernleşme Arasındaki Köprü", **Kentte Birlikte Yaşamak Üstüne**, (Ed. Ferzan Yıldırım), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı Yayınevi s.39.

¹³⁹ Kemal Can, "Yeşil Sermaye Laik Sisteme Ne Yaptı", **Birikim**, Temmuz 1997, s.61.

¹⁴⁰ Hüsnüye Canbay Tatar, "Şehirleşme ve Cemaatleşme", **Türk Sosyoloji Dergisi**, Sayı 3, 1997, s.84-85.

¹⁴¹ R J. Wuthnow, **a.g.e.**, s.69.

¹⁴² Max Weber, "Din Sosyolojisi", (Çev. M. Ayyıldızoğlu), **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, s.159.

2. Türkiye’de Kentleşme Sürecinde Dinî Tutum ve Davranışlar

Türkiye 1950’li yıllardan itibaren köylerden kentlere doğru hızlı bir göç olgusu ile karşı karşıya kalmış, bununla birlikte toplumsal yapıda önemli dönüşümler meydana gelmiştir. Bu büyük değişmeye paralel olarak din ve toplum da dindarlık da örgütsel yapı, dünya görüşü, değerler ve davranış biçimleri düzeyinde önemli bir değişim geçirmiş, kırsal yaşamda gelenekselle iç içe giren din, kentlerde farklılaşan, uzmanlaşan, örgütlenen toplum yapısı içinde gelenekselden koparak farklılaşmış, çeşitlenmiş, yeniden örgütlenmiş ve bu yapı içinde yeni bir konum kazanmıştır.¹⁴³

Daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alındığı gibi modernleşme, sekülerleşme ve kentleşme alanındaki pek çok çalışma kentleşme ile dindarlık arasında ters orantılı bir ilişki olduğu görüşünü savunmaktadır. Türkiye’nin kentleşme ve din alanındaki kendi özgün geçmişine ve bugününe bakıldığında ise bu savın kısmen geçerli olsa da, kentleşme sürecinin beraberinde tamamen sekülerleşmeyi getirmesi gibi tek yönlü ve doğrusal bir süreç şeklinde işlemediğini görmekteyiz. Türkiye’de kentsel hayatta kimi yerlerde dinsel değerler yerini seküler değerlere bırakmış olmakla beraber, kimi yerlerde hala kentlilerin hayatında merkezi bir konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye’de bir yandan modernitenin gerektirdiklerinin muhafazakar merkeze taşınmakta, öte yandan muhafazakar değerlerin kente göç etmekte¹⁴⁴ olduğu söylenebilir.

Türkiye’de kentleşme ve dindarlık ilişkisini ele almadan önce, dinin çeşitli toplumsal katmanlardaki farklı görünüşleri üzerinde durmak gerekir. İslam anlayışı gerek tarihsel uygulamalar, gerek gelenekle girdiği ilişki, gerekse de etkileşimde bulunduğu diğer din dışı kültürel sistemlerle alışverişi itibariyle farklılıklar göstermektedir. Ocak’ın deyişiyle İslam tek ve semavi

¹⁴³ F. Atacan, **a.g.e.**, s.14.

¹⁴⁴ Mehmet Aydın, “Türkiye’de Din ve Modernleşme İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler”, **İslam’ın Bugünkü Meseleleri** içinde , (Der. Ç. Özdemir), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1997, s.10.

olmakla beraber, yaşayan Müslümanlık veya Müslümanlıklar çok çeşitlidir.¹⁴⁵ Bu açıdan Türkiye’de yaşayan dini, sosyo-kültürel farklılaşmalara dayanarak çok genel bir kategorizasyonla halk İslamı ve kitabî İslam şeklinde ele almak mümkündür.¹⁴⁶

Halk İslamı terimiyle anlatılmaya çalışılan, bir inanç ve bir sosyal hayat tarzı olarak yorumlanan ve yaşanan , İslam’ın esaslarına belli ölçüler içinde sadık kalmakla beraber, daha ziyade geleneksel yaşantının belirlediği, kısmen hurafelerle karışık bir Müslümanlık tarzıdır.¹⁴⁷ Kitabî İslam’ın daha çok klasik dinî metinlere dayanan sistematik teolojik bilgiden beslenmesine karşılık, halk İslamı pek çok kültürel ögenin karışımıyla, sağduyuyla üretilen bir bilginin sözlü bir şekilde nesilden nesile aktarılmasıyla oluşmakta, yaygın olarak evliya kültüne dayanmakta, gelenekten ve içinde etkileşim halinde olunan diğer kültürel sistemlerden öğeler barındırmaktadır. Bu haliyle halk İslamı din ile ilgili teolojik ya da fikhî düzeyde yeterli bilgisi olmayan ya da eğitim şartları itibarıyla olamayan, geleneğin hayatlarında merkezi bir konumu olan geniş halk kitleleri tarafından kabul edilmektedir.

Türk toplumunda orta ve alt tabakalara ve kırsal alanlara gidildikçe etkinliğini artıran halk dindarlığının, bu kesimlerin hayat tarzları ve kültürleri ile bütünleşmiş durumda olduğu ve bu inanç tipinin tarihsel ve sosyolojik köken olarak sufilik ve tarikat etkilerinin yanı sıra türbe ziyareti, adak adama, büyüsel inançlar gibi çeşitli unsurlar içermekte, dinin daha çok muhafazakar ve gelenekçi yönünü temsil etmekte, genellikle geleneksel kültürün daha ağır bastığı köy, kasaba ve kentlerin belirli bölgelerinde ağırlıklı olarak görülmektedir.¹⁴⁸ Halk dindarlığı daha çok köylerde kasabalarda yaşayan İslam’ı temsil etmesine rağmen, devletin din eğitime getirdiği kısıtlamalar kadar, alternatif bir öneriyi de topluma mal edememiş olması halk İslamı

¹⁴⁵ Ahmet Yaşar Ocak, **Türkler, Türkiye ve İslam**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s.152.

¹⁴⁶ Literatürde İslam’ın halk katındaki görünümünü ayırmak üzere benzer şekilde Mardin’in “merkez-çevre”, Gellner’in “yüksek kültür-alt kültür” şeklinde ayırmaları da bulunmaktadır.

¹⁴⁷ A. Y. Ocak, **a.g.e.**, s.52.

¹⁴⁸ C. Çelik, **a.g.e.**, s.122.

kavramının sınırlarının alabildiğine genişlemesini sağlamış¹⁴⁹, kentlerin eğitim düzeyi yüksek kesimlerinde bile yer bulmasını olanaklı kılmıştır.

Kentleşme ile birlikte din ile geleneğin kısmen de olsa ayrışmaya başladığı, bunun yanında kaderci anlayışın yerini daha akılcı bir düşünceye bıraktığı geniş kabul görmüş bir görüştür. Kıray'ın 1960'larda sanayi ile birlikte kentleşen Ereğli ve çevresinde yaptığı çalışmada¹⁵⁰ bunu destekler bulgulara rastlanmıştır. Buna göre Ereğli'de halk inançları yaygın olmakla birlikte buranın kentsel gelişimi ile birlikte Ereğlilerin inançlarını daha rasyonel bir tabana oturttuğu kaderci bir din görüşünden ziyade aktif, akılcı, realist, bireysel çalışma ve başarıya öncelik veren bir din anlayışını benimsemeye başladıkları tespit edilmiştir. Bunun yanında daha yakın bir zamanda Atay'ın Şarkikaraağaç yakınındaki Kıyakdede köyünde halk dini ile ilgili yaptığı araştırmada¹⁵¹ da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Buna göre Kıyakdede köyünde kime ait olduğu bilinmeyen fakat köyün yaşlıları tarafından evliya mezarı olarak kabul edilen bir mezar taşı köyün yaşlıları ile köyün kent tecrübesine sahip genç kuşağını ihtilafa düşürmüştür. Köyün yaşlı kuşağı geleneğe bağlı kalarak her bayram topluca bu mezarı ziyaret ederken, kentle tanışmış, eğitilmiş genç kuşaklar ise bu geleneğe itiraz ederek burada İslami bir ibadetin uygulanmasının uygunsuz olduğunu savunmuştur.

Bu anlamda Gellner'in İslam'daki yüksek kültür- alt kültür ayırımına dayalı olarak ileri sürdüğü, "modernleşen, kentleşen toplumlarda alt İslam kültürünün yerini yavaş yavaş modern toplumun mantığına daha uyan, daha rasyonel daha merkezileştirici, daha türdeşleştirici, daha kitabî bir İslam anlayışını temsil eden yüksek İslam kültürüne bırakacağı tezi"¹⁵² Türkiye

¹⁴⁹ Necdet Subaşı, "Günümüz Türkiye'sinde Dinin Halk Katındaki Görüntüleri, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 34, 1995, s.58.

¹⁵⁰ Mübeccel Kıray, **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Ankara: DPT, 1964, s.184-189.

¹⁵¹ T. Atay, **a.g.e.**, s.112.

¹⁵² Yasin Aktay, Abdullah Topçuoğlu, "Postmodernizm, Akıl ve Gellner", **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, (Der. A. Topçuoğlu ve Y. Aktay), Ankara: Vadi Yayınları, 1996, s.252.

özelinde doğrulanmış görünmektedir. Her ne kadar, tarihsel rolleri itibariyle halk dindarlığının taşıyıcısı olan sufi tarikatların bugün Türkiye kentlerinde geniş bir örgütlenme alanı bulmuş olması bu teze istisna oluşturuyor gibi gözükse de bu tarikatların da artık geleneksel yapılarından sıyrıldığı, buralardaki yüz yüze ilişkilere dayalı mürit-mürşit ilişkilerinin değişime uğrayıp, tarikat üyelerinin bireysel olarak kutsal metinlere ve bunların yorumlarına aracısız (mürşit dışında) ulaşabilme imkanına sahip olduğu ve bunun da daha kitabî bir İslam anlayışının yayılmasına imkan tanıdığı¹⁵³ bilinmektedir.

Kentlerde temsil edilen farklı din anlayışlarını değerlendirirken belirtilmesi gereken önemli bir nokta bugün kentlerde yaşayan ve örgütlenme imkanı bulan gerek halk İslamı'nın, gerek kitabî İslam'ın gerekse de siyasal İslam'ın birbirleriyle çok kesin şekillerde ayrılamadığı, aralarındaki çizgilerin yer yer bulanıklaştığı ve hepsinin de kentteki iletişim kanallarının gelişmesi sonucu zaman zaman birbirleriyle iç içe geçmiş karmaşık bir yapı arzettiğidir. Sufi çevrelerce, Diyanet İşleri Başkanlığınca, siyasal İslamcılarca, savunulan farklı Müslümanlık tiplerinin birbirleriyle etkileşimden daha melez ara modeller ortaya çıkmaktadır. Örneğin bugün popüler dindarlık yalnızca tasavvufî ya da dinin geçmişte temas ettiği ve etkilendiği diğer kültürel sistemlere ait öğelerin izlerini değil aynı zamanda kitabî-püriten İslam'ın öğelerini, ya da devletin temsil ettiği resmi İslam'a ait öğeleri de bünyesinde barındırmaktadır.¹⁵⁴

Diğer yandan kentleşme her koşulda din anlayışının daha rasyonel bir zemine oturmasına, halk dindarlığının gerileyip akılcı bir din anlayışının yaygınlaşmasına neden olmamaktadır. Farklı kentleşme tecrübelerine göre kent hayatına özgü dindarlık tarzları farklı tezahürler gösterebilmektedir.¹⁵⁵

¹⁵³ Elisabeth Özdalga, **The Veiling Issue – Official Secularism and Popular Islam in Modern Turkey**, Richmond: Curzon Press, 1988, s.90-91.

¹⁵⁴ Mustafa Arslan, **Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002, s. 217.

¹⁵⁵ C. Çelik, **a.g.e.**, s.351.

Özellikle Türkiye gibi kısa sürede çok geniş boyutlu değişimlere maruz kalmış ülkelerde geleneksel değerler kentsel değerlere karşı direnmekte oldukça başarılı olabilmektedir. Bu açıdan özellikle gecekonduarda yaşayan hurafelere dayalı İslam anlayışı zaman zaman kentte temsil edilen İslam anlayışına baskın hale gelebilmektedir.

Türkiye yaklaşık son 60 yıllık süre içerisinde köylerden kente hızlı bir göç dalgası ile karşı karşıya kalmıştır. Kısa sürede gerçekleşen bu hızlı göç kentlerde gerek fiziksel altyapı imkanları gerekse de ekonomik olarak istihdam imkanları ile karşılanamadığı için çarpık kentleşme, gecekondulaşma, kent kültürün oluşturulamaması gibi bir dizi sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Çarpık kentleşme ve gecekondulaşma olgusu Türkiye’de kentsel alanda dinin görünümünü belirleyen başlıca öğelerden biri olmuştur. Bu yüzden Türkiye’de kentleşme ve din ilişkileri incelenirken büyük kentlerin önemli bir kısmını oluşturan gecekonduarda yaşanan dinin büyük önemi bulunmaktadır. 1950’lerden beri kentlere göçenler dinin merkezi bir yer işgal ettiği, kentin merkezine göre günlük yaşamın Müslüman ritminin çok daha belirgin olduğu kendi özgün yerleşimlerini oluşturmuşlar, bu bölgelerde çoğunlukla yerel destekle camiler inşa etmişler, Kuran kursları açmışlardır.¹⁵⁶ Elbette ki kırsal kesimden göç edenlerin hayatlarında dinin bu kadar başat bir konumda olması sadece kırsal yaşantılarındaki dindarlıklarının kente transfer edilmesiyle açıklanamaz. Bürokrasi, sendika, dernek, parti ve iş hayatı gibi toplumda dikey yükselme imkanları veren kulvarların dışında kalan yeni kentliler, köyde pek de önem vermedikleri dinî sembollerin, şehirde bir sosyal parola teşkil edebileceğini fark etmişlerdir.¹⁵⁷ Bu noktada dinsel değerler kente yeni göçedenler için kentte tutanabilmenin, ilk defa karşılaştıkları modern hayattaki anlam boşluğunu gidermenin bir aracı olmuştur.

¹⁵⁶ Şerif Mardin, “Kültür ve Din”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 72, 2003, s.11,12.

¹⁵⁷ Ahmet Turan Alkan, “İslam’ın Köylü ve Şehirli Pratiği Üzerine Notlar”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 26, Ocak-Şubat 1994, s.27.

Kentleşme literatüründe “kentlerin köylüleşmesi” şeklinde tasvir edilen süreç, kentsel alanda dinin görünümleri üzerinde de benzer etkiler doğurmuştur. Merkez-çevre ilişkileri bağlamında daha kitabî ya da daha rafine bir İslam kültürünü temsil eden kentte, taşranın kente taşınmasıyla taşranın temsil ettiği dindarlık anlayışı da kentsel dindarlık formlarına yer yer daha baskın hale gelmiştir. İslam’ın köylü pratiği, tam anlamıyla olmasa bile kentte yaşanan İslam pratiğinin zaman zaman önüne geçmiştir. 1960’lardan itibaren Türkiye Müslümanlığı şehirleşme yerine arabeskleşme sürecine girmiştir.¹⁵⁸Bu süreci Alkan şu şekilde tasvir etmektedir:¹⁵⁹

“....bu dönüşüm içinde İslam, ilhamını köy pratiğinden alan yeni ve nesepsiz bir üslup içinde kendini, abartılmış sembollerle, aksesuar ehemmiyetiyle, geleneğin ve birikimin inkarıyla, tavizsiz bir formalizmle, yüksek sesle seslendirilen sığ slogancılıkla, sathilikle, ve radikalizmle ifade edebildi. Yeni cami inşa etmek vecdiyle, dünyanın en çirkin camileri, en nisbetsiz kubbeleri, en sakil minareleri Türkiye’de inşa edildi. Sarıksız kılınan namazın sıhhatinden bu demlerde şüphe edilmeye, sırf sevaptır saikiyle iç kaldıran ağır kokular kullanılmaya, sakal-bıyık risaleleleri yeniden tabedilmeye başlandı. Tasavvuf musikisini universal kalitelere ulaştırmış bir gelenek terk edilerek, falso seslerden ilahi grupları teşkil edilmesi, arabesk bestelere arabesk dinî güfteler yazılarak bunlardan cayır cayır satan kasetler üretilmesi İslam’ın şehirlerde tekemmül ettirilmiş birikimini arka plana itip bastıran yeni bir din yorumudur...”

Bu açıdan 1950’lerden sonra kentlerin çevrelerinde filizlenen İslam anlayışı, kırdan yaşanan İslam’dan farklı olarak daha şekilci daha radikal bir karaktere bürünmüş, “bu kesimdeki popüler duygular daha keskin ve daha

¹⁵⁸ A. Y. Ocak, **a.g.e.**, s. 125.

¹⁵⁹ A. T. Alkan, **a.g.m.**, s.28.

duyarlı hale gelmiş”¹⁶⁰, hatta zaman zaman daha sonraki yıllarda ortaya çıkacak siyasal İslam’ın kitlesel olarak beslendiği taban da olmuştur.

Kentleşme sürecinin kültürel yapı ve kişilik sistemlerinde yol açtığı dönüşüm dinî hayatta da, dinî bireyselleşmeden, yeni toplumsal ve siyasal işlevleriyle farklılaşan dinî cemaatleşmelere kadar uzanan bir çeşitlenme ile etkisini göstermektedir.¹⁶¹ Bu açıdan siyasal İslam ve dinî cemaatleşme Türkiye kentlerinde dinin görünümünü belirleyen önemli olgulardandır.

Özellikle 1970’li yıllardan itibaren dünya genelinde din ve dindarlık alanında görülen diğer bir olgu ise “dine dönüş”, “dinî uyanış” şeklinde de nitelendirilen dinî canlanma hareketleridir. Araştırmacılar tarafından genellikle modernitenin içine girdiği yapısal krizler ve modern dünyanın birey üzerinde yarattığı anlam kaybolması ile ilişkilendirilen bu süreç dinî nitelikli siyasi hareketlerden, spiritüel nitelikli “new age” hareketlerine kadar geniş bir çeşitlilik göstermektedir.

Türkiye’de de 1970’li yıllardan itibaren ibadethanelerin sayısındaki artış, dinî eğitimin ve öğretimin ve bununla ilgili kurumların artarak devam etmesi ve yaygınlaşması, dinî akımlar, tarikatlar ve öteki dinî cemaatler, dinî amaçlı dernek ve vakıfların artışı ve yaygınlaşması, geleneksel halk dindarlığının önemli bir unsuru olan türbe ve ziyaret dindarlığındaki nisbi artış, radikal dinî faaliyetlerde gözlenen canlanma ve dinin özellikle siyaset alanında gittikçe artan önemde bir faktör olarak kendini duyurmaya başlaması gibi hususlar bu yeniden canlanmanın göstergeleri olarak kabul edilmektedir.¹⁶²

¹⁶⁰ Elisabeth Özdalga, **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu, Laiklik ve Popüler İslam**, (Çev. Y. Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998, s.112.

¹⁶¹ C. Çelik, **a.g.e.**, s.121-122..

¹⁶² Ünver Günay, “Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Din”, **İslam’ın Bugünkü Meseleleri** içinde, (Der. Ç. Özdemir), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1997 s. 143.

Türkiye’de İslam’ın siyasallaşarak mevcut düzene alternatif bir söylem geliştirmesi bu dinî uyanış sürecinin bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Kentleşme, eğitim olanaklarının kitlesel bir yaygınlığa kavuşması ve kitle iletişimindeki hızlı gelişme gibi olgular, İslam’ı salt bir ahlâkî öğreti olmaktan öte bir kimlik belirleyeni, sosyo-politik düzen için bir harç ve bir ideoloji haline getirmiştir.¹⁶³ 1970’li yıllardan itibaren Türkiye’de görülen siyasal İslam hareketi özünde taşıdığı nitelikler itibariyle daha önce görülen muhafazakar düşünceden ve geleneksel İslam anlayışından bir kırılma şeklinde algılanmaktadır. Her şeyden önce hareketin taşıyıcılığını klasik sosyoloji kuramlarında varsayıldığı üzere marjinalleşmiş, sistemin dışına itilmiş gruplar değil, bilakis kentli, orta sınıfa mensup, iyi eğitilmiş bireyler ve gruplar üstlenmektedir.¹⁶⁴ Bu hareket modernleşmiş kentlerde daha güçlüdür.¹⁶⁵ Bu açıdan siyasal İslam kentli bir ideoloji gözüyle değerlendirilebilir. Ayrıca siyasal İslam hareketi temsil ettiği İslam anlayışı bakımından da köylerde kasabalarda yaşanan geleneksel Müslümanlık tipinden ayrılmaktadır. Siyasal İslam, İslam’ın sufi yorumunda geniş ölçüde yer bulan içe dönük, öbür dünyacı, senkretik nitelikte dinî görüşleri reddetmekte, İslam’ın altın çağı denilebilecek Asr-ı Saadet dönemini referans alarak Kuran ve Sünnet’e dayalı, daha rasyonel, bid’at ve hurafelerden arınmış ve İslam’ı toplumsal düzeyde ele alan bir din anlayışını temsil etmektedir. Geleneksel İslam anlayışındaki kaderci ve kabullenmeci tutumlara karşılık, siyasal İslam dinin eylemci unsurlarına ağırlık vermektedir.¹⁶⁶

Gerek Ortadoğu’daki İran İslam Devrimi’nin konjonktürel etkisi, gerek 1970’lerden itibaren İslami tercüme yayınların Türkiye’de hızla yaygınlaşıp bu konuda İslami bir bilincin oluşması ve aydınlamanın yaşanmasıyla, 1980’li yıllar siyasal İslam’ın Türkiye’de görünürlüğünün ve gücünün arttığı bir dönem olmuştur. 1990’lı yıllar ise Göle’ye göre İslam’ın siyasallaşmasıyla

¹⁶³ T. Atay, **a.g.e.**, s.75.

¹⁶⁴ Nilüfer Göle, **Melez Desenler**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.21.

¹⁶⁵ Peter L. Berger, “Sekülerizmin Gerilemesi”, **Sekülerizm Sorgulanıyor** içinde, (Der. ve Çev. A. Köse), İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002, s.19.

¹⁶⁶ A. Erkilet, **a.g.e.**, s.55.

karakterize edilen 1980'li yıllardan farklı olarak "İslam'ın kamusallaşması" hareketlerine sahne olmuştur. Bu yıllarda İslamcılık siyasal ve devrimci ateşini kaybederek, yerini düzenli bir şekilde toplumsal ve kültürel günlük yaşam pratiklerine nüfuz etmeye başladığı İslamcılık-sonrası bir aşamaya bırakmış, parlamento, üniversiteler ve medyanın yanı sıra konser salonları, kültür merkezleri gibi kentsel mekanlar ve hatta tatil mekanları İslami kesimlerin görünürlük kazanmasına tanık olmuştur.¹⁶⁷ Özellikle son yıllarda İslamcı kimlik, ekonomiden sosyal hayata pek çok alanda kendi özgün yapılanmalarını oluşturmuş, siyasal İslam'ın mevcut sistemi lağvetmeye yönelik amacının yerine her türlü ekonomik faaliyette yer alarak, kültürel alanda müziğin de tiyatronun da edebiyatın da İslamî'sini yaparak kısacası kamusal alanda yani mevcut sistemin içinde kendine yer açarak İslam'ı gündelik hayatın içine taşımaktadır. Açıkça görüldüğü gibi Türkiye kentlerinde din alanında yaşanan yalnızca dindarlığın kentsel alanda gerilemesi ya da değer kazanması değil, aynı zamanda dinin yorumlanma ve yaşanma biçiminin de kabuk değiştirmesidir.

Vergin ise, dinin bugünün Türkiye'sinde artan görünürlüğünü İslamcı grupların örgütlü mücadele güçlerinden çok, nüfusunun büyük bölümü dramatik bir şekilde kentleşme sürecinde bulunan bir toplumun sahne olduğu yapısal dönüşümlerin sonucuna bağlamakta¹⁶⁸; geleneksel kültürel ve toplumsal modellere sığınma isteğini Batı'nın damgasını taşıyan kent ve sanayi uygarlığının yarattığı istikrarsızlıkla, kargaşadan kaçınmanın bir ifadesi olarak görmektedir.¹⁶⁹ Bu noktada din, kentsel yaşamın karmaşasında, modern hayatın getirdiği karmaşık düzeyde problemlerin çözümünde insanlara bir dayanışma noktası sağlamış, onlara bir danışma çevresi oluşturmuş, kimlik arayışlarına cevap vermiştir.¹⁷⁰ Kentleşme ve kentlileşme gibi derin bir dönüşüm süreci yeni kentliler açısından çok kolay

¹⁶⁷ N. Göle, **a.g.e.** s.13,14.

¹⁶⁸ N. Vergin, **a.g.e.** , s.41.

¹⁶⁹ N. Vergin, "**Toplumsal Değişme...**", s.25.

¹⁷⁰ Orhan Türkdoğan, "Batı ve Türk Toplumunda Yeni Dinî Hareketler", **İslam'ın Bugünkü Meseleleri** içinde , (Der. Ç. Özdemir), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1997, s. 50.

bir şekilde tecrübe edilmemekte, özellikle geleneksel kültürle kent kültürünün arasında kalan, kentle tam bütünleşemeyen toplumun alt gelir gruplarında ciddi tramvalar yaratabilmektedir. Nitekim Vergin'in Ereğli çevresinde yaptığı alan araştırması¹⁷¹ Türkiye'de son dönemlerde gözlenen dinselilikte artışın, hızla değişen ekonomik yapıya bağlı olarak toplumu istila eden yabancı kültür değerlerinin yarattığı bunalıma bir tepki olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Söz konusu çalışmada Ereğli'de sanayileşme ile birlikte batı maddeciliğinin gittikçe artan varlığına karşı geleneksel değerlerin bir sembolü olarak ortaya çıkan tarikatların (Nakşibendi Tarikatı) giderek etki alanlarını arttırdığı tespit edilmiştir.

Bugün Türkiye kentlerinde cemaatleşme ve tarikatlaşma olgusu da dinî yaşantının önemli bir görünümünü teşkil etmektedir. Fakat burada önemli bir nokta Türkiye'de bulunan tarikat ve dinî cemaatlerin çeşitliliği ve geçmişle kıyaslandığında değişen yapılarıdır. Kentleşme ve modernleşme sürecinin etkisiyle bu dinî oluşumları önemli bir bölümü klasik tarikat yapılarından farklılaşmakta, değişime uğramaktadır. Geleneksel tarikatların bile, gazete, dergi ve radyo gibi medyatik araçları kullanmaktan, ekonomik anlamda bir takım ticari girişimlere kadar toplumsal hayatın pek çok alanında kendilerine yeni açılımlar sağlamaya çalıştıklarını söylenebilir.¹⁷² Bu bağlamda daha önceki bölümlerde ele alınan Luckmann'ın "dinî kurumların modern dünyada faaliyetlerini din dışı alanlara kaydırması" tezinin Türkiye'de de kısmen doğrulandığını görülmektedir.

Diğer yandan kentleşme sürecinde, tarikat ve cemaatlerin temsil ettikleri İslam anlayışında da bir takım değişiklikler meydana gelmektedir. Bugün pek çok tarikat sufi geleneğin, içe dönük ve ılımlı çizgisinden ayrılarak bir bütün olarak hayat tarzını ve ilişkileri dönüştürmeyi amaçlayan ideoloji temelli cemaatlere dönüşmektedir.¹⁷³ Bu anlamda pek çok dinî cemaat ve

¹⁷¹ N. Vergin, "Toplumsal Değişme...", s.9-28.

¹⁷² C. Çelik, a.g.e., s.322.

¹⁷³ C. Çelik, a.g.e.,s.98.

tarikat Türkiye'deki siyasal İslam'ın tabanını oluşturmakta ve özellikle kentlerin yoksul gecekondü bölgelerinde geniş bir şekilde örgütlenmektedir.

Ara form niteliğindeki tarikatlar büyük şehirlerde hızla değişen sosyo-ekonomik yapının yarattığı güvensizlik ortamında bir sosyal güvenlik mekanizması olarak önem kazanmakta, bu çerçevede şeyh-mürîd ilişkisini seküler patron-client ilişkisi ile bütünleştirerek tarikat olgusunu yeniden üretmektedirler.¹⁷⁴ Tarikat ve cemaatler kentin yalnızlaştırıcı havasının aksine bütünleşmeye vurgu yaptıkları için pek çok zaman üyelerine dinî anlamdan öte dünyevi kardeşlik ortamı vaat etmekte, dayanışma ağları oluşturmaktadır. Ayrıca dinî gruplar dinî olmayan alanlarda açıkça bir davranış standartizasyonu sağlamaya çalışıp¹⁷⁵, üyelerine dinin dışında da bir kolektif kimlik sunmaktadır.

Kent ortamında giderek çözülen ve yetersiz kalan geleneksel dayanışma bağları karşısında bireylerin içinde kimlik kazanıp, dayanışma ve güven bulabileceği topluluklar arayışına girmesi sonucu etki alanı oldukça genişleyen tarikat gibi bazı dinî cemaat yapılanmaları bireylere bu türden avuntu ve dayanışma sağlamanın yanı sıra, kentsel hayata sosyo-kültürel ve ekonomik bakımdan adapte olma konusunda enformel iletişim ağları fonksiyonuyla da hizmet edebilmektedir.¹⁷⁶

Diğer yandan kentlerde ve özellikle kentlerin periferisinde örgütlenen bu cemaatler tarihsel olarak Cumhuriyet'in din konusunda arkasında bıraktığı boşluğu doldurma gibi bir göreve de sahiptir. Ocak'a göre Cumhuriyet'in elitist kadrolarının Türk toplumunda daha önce en önemli sosyal kurumlardan biri olan İslam'ın yerine, bir kültürel kimlik ve yaşam biçimi olarak laikliği koyması, halkın büyük bölümü tarafından zoraki olarak kabul edilmiş¹⁷⁷, 1950'lerden sonraki nisbi özgürlük ortamıyla birlikte laik kimliğin karşısında

¹⁷⁴ F. Atacan, **a.g.e.**, s.17.

¹⁷⁵ G. Kehrler, **a.g.m.**, s.53.

¹⁷⁶ C. Çelik, **a.g.e.**, s.322.

¹⁷⁷ A. Y. Ocak, **a.g.e.**, s.104.

geleneksel kimlikleri temsil eden dinî örgütlenmeler yaygınlaşmıştır. Cumhuriyet'le birlikte iktidara geçen yeni seçkinler dini kişisel inanç âleminde iterken; Türkiye'nin kırsal nüfusu ve hatta kentsel nüfusunun alt sınıfı için din sadece vicdan alanında kalmamıştır.¹⁷⁸ Devletin, kendilerine dinî hayat konusunda yol gösterici olmaktan ziyade, sivil grupların onlara alternatif yaşam biçimleri sunma ve uygulamasını engelleyici bir tutum takınmasından dolayı fertler, İslam'ın yaşandığı biricik yerler ve ortamlar olarak kabul ettikleri bu cemaatlere manevi-dinî-sosyal tatmin ile dışarıda manevi-dinî-sosyal tatminsizlik arasında bir tercih yapmaya zorlanmakta, tabii ki tercihlerini cemaatlerden yana kullanmaktadırlar.¹⁷⁹ Bu noktada cemaat üyeliği, kentin hızlı değişen ortamına uyum sağlamak açısından kente yeni göç edenlere önemli bir alternatif olmaktadır. İslam'ın her şeyi içeriyor görünmesi, bireylerin kendilerini güçsüz hissettikleri durumlarda dine sarılmalarını kolaylaştırmakta; bireyler ölüm, sınav, başarısızlık, yoksulluk gibi bireysel çaresizlik anlarında çeşitli ibadetler yaparak kendilerine geniş bir ontolojik güven alanı açabilmektedirler.¹⁸⁰

Türkiye'nin büyük kentlerinde cemaatleşme ve tarikatlar alanında 1950'lerden beri önemli bir artış olduğu, özellikle 1980'li yıllardan sonra bunların kentlerin gecekondu bölgelerinde geniş örgütlenme imkanları buldukları bilinen bir gerçektir. Cemaatleşme şehirlerin kenarlarından merkezlerine doğru bir istikamette gerçekleşmektedir.¹⁸¹ Pek çok araştırmacı Türkiye'de cemaat yapılarının yaygınlaşmasını kent hayatındaki yoksulluk olgusuna bağlamaktadır. Buna göre köyden kente göç sonunda cemaat hayatının koruyuculuğundan çıkıp, kentte ekonomik ve sosyal anlamda pek çok güçlüklerle karşı karşıya kalan yeni kentliler için dinî cemaatler ekonomik anlamda devletin uzanamadığı bir çok alanda geleneksel dayanışma ağlarını canlandırarak¹⁸² yoksullara ekonomik sıkıntıları aşmaları için fırsatlar

¹⁷⁸ Ş. Mardin, **a.g.m.**, s.9.

¹⁷⁹ N. Akyüz, **a.g.m.**, s.21.

¹⁸⁰ Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002, s.294.

¹⁸¹ H. C. Tatar, **a.g.e.**, s.196.

¹⁸² R. Çakır, **a.g.e.**, s.297.

sunmakta, bir nevi sosyal güvenlik mekanizması olarak çalışmaktadır. Bugün Türkiye’de dinî cemaatlerin kentlerin yoksul kesimlerine sağladığı imkanlar; iş bulmaktan konut bulmaya, üyeler adına resmi makamlarla ilişkiler tesis etmekten¹⁸³, aynî ve nakdî yardımlara, eğitim olanakları sağlamaktan, üye için bir sosyal çevre oluşturmaya kadar geniş bir çeşitlilik göstermektedir.

Diğer yandan kırdan kente yeni göçen kesimin cemaatlere olan ilgisinin bir diğer nedeni de görelî yoksunluktur. Köyden kente göç edenler maddî durum itibarıyla köydekinden daha kötü durumda olmamalarına rağmen, kendi durumlarını kentin eski sakinleriyle karşılaştırdıklarında yoksunluk duygusu hissetmektedirler. Kapitalizmin doğasında var olan eşitsizlik kentte kendini daha açık bir şekilde göstermekte, sınıf ve statü farklarının çok fazla olmadığı köy ortamına göre farklı toplumsal tabakaların bulunduğu kentte mevcut ekonomik sistemin ve kent hayatının yarattığı eşitsizlikleri gören, içinde bulunduğu yoksunluk durumunu kentin zengin kesimi ile karşılaştırma imkanı bulan yeni kentliler İslami söylemin eşitleyici yönüne sığınabilmektedir.

Bugün Türkiye’de, dinî yaşayışın eskinin dar boyutlu geleneksel toplumundaki anonim çehresi oldukça değişmiş bulunmakta; din konusunda ilgisizlikten bilgisizliğe, şekilcilikten fanatizme yahut sofuluktan taklitçiliğe veya hurafeciliğe, gelenekçiliğe, muhafazakarlığa, reformculuğa, tarikatçılığa kadar uzanan geniş bir yelpazede tutum ve davranışları değerlendirmek gerekmektedir.¹⁸⁴

Farklı kültürlerin beşiği olan kent, din açısından da benzer şekilde farklı dindarlık formlarına ev sahipliği etmektedir. Bu açıdan Türkiye kentlerinde yaşanan dini değerlendirirken, sekülerizmin, dini kentlilerin hayatından çıkardığı ya da kentlerde dinin tamamen yeniden canlanmakta

¹⁸³ F. Atacan, **a.g.e.**, s.89.

¹⁸⁴ Ünver Günay, **a.g.e.**, s.144-145.

olduğu gibi iddialı tezlerin yerine, kentteki dinî yaşamın bu iki kutup arasında çeşitlenmekte olduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

II. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

A. ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ VE KONUSU

Geleneksel toplumların hayatında merkezî bir konumda olan dinin, modern dünyada yavaş yavaş önemini kaybedeceği, klasik sosyolojinin temel kabullerinden birisi olmuştur. Gerçekten de XIX. ve XX. yüzyıl, bu temel kabulü doğrular şekilde, 'vahyin' yerini 'aklın' alışına tanıklık etmiştir. Aydınlanma ve modernite ile toplumların yönetsel yapıları içinde dinî kurumların konumu zayıflamıştır. Modern ekonomilere hâkim olan uzmanlaşma, işbölümü, rasyonalizasyon süreçleri toplumsal yapıda köklü bir değişime neden olmuş, bu bağlamda din, toplumsal hayatta daha sınırlı biçimde ifade edilen ve daha ziyade bireyin özel alanına ilişkin bir olgu haline gelmiştir.

Klasik sosyolojinin din konusundaki bu varsayımlarına benzer görüşler modernleşme ve kentleşme kuramlarında da sıkça vurgulanmıştır. Modernleşmenin ve kentleşmenin ekonomik, siyasal ve kültürel yapıda meydana getirdiği köklü değişikliklerin bireyin dinî tutum ve davranışlarında önemli dönüşümlere yol açtığına dair değerlendirmeler geniş kabul görmüş, bu konudaki pek çok çalışma bu dönüşümün, dindarlıkta bir gerileme şeklinde tezahür ettiğini ortaya koymuştur. Fakat, bütün bunların yanısıra, özellikle 1970'li yıllardan sonra hem sanayileşmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde görülen 'dinî canlanma' eğilimleri, modernleşme teorisinin din konusunda yerleşiklik kazanan bu önkabullerinin/varsayımlarının eleştirel olarak sorgulanmasına yol açmıştır.

Diğer yandan bugün gelişmekte olan ve az gelişmiş ülke kentlerinin, modernleşme ve kentleşme özelliklerinin, sanayileşmiş ülkelerden daha farklı olduğu¹, kentleşmenin her zaman kentsel değerlerin benimsenmesini beraberinde getirmediği de bilinmektedir. Türkiye kentleşmesi bağlamında temel sorun alanlarına işaret eden ‘kentlileşme’, ‘kentsel bütünleşme’, ‘kırın kenti istilâsı’, ‘kentteki ikili kültürel yapı’ tartışmaları, esasen bu farklılık ekseninde gelişen tartışmalardır.

Buna benzer tartışmalar kentlerde yaşanan kültürel hayatın önemli bir yönünü oluşturan ‘din’ konusu için de geçerlidir. 1970’lerden sonra Türkiye’nin siyasi gündeminde önemli bir yer tutan siyasal İslam’ın tabanının kentli orta sınıf olması, Türkiye’nin büyük kentlerinin çevresinde kalan mekanlarda cemaatleşme eğilimlerinin artması, kentleşme-din ilişkilerinin sosyolojik bir açıdan incelenmesinin gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

İşte bu çalışmanın problemi, modernleşme, kent sosyolojisi ve din sosyolojisi alanlarındaki bu tartışmalara dayanmaktadır. Bu bağlamda araştırmanın problemi, kentleşme sürecinde dinî tutum ve davranışların değişimi ve bu değişim esasında modern ile gelenekselin eklemlenme biçiminden kaynaklanan ikili yapıdır.

Çalışmanın konusu ise geleneksel değerlerin zeminini teşkil eden din ekseninde, kentleşmenin doğurduğu geleneksel-modern ikiliğidir. Bir başka ifade ile kentleşme sürecinde, bireyin, dini algılama ve yaşama tarzının kent ve kentli değerleriyle etkileşimidir.

Bu çalışmada dinin hem bireysel hem de toplumsal düzeydeki tayin edici konumundan hareketle, kentlilik/kentleşme ile din olgusu arasındaki ilişkiler bütünü ele alınmıştır. Kentleşme ve kentlileşmeyle birlikte dinî hayatın ne gibi değişimlere uğradığı, bu değişimin yönünün ve kapsamının ne olduğu

¹ Kemal Görmez, **Kent ve Siyaset**, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997, s.44.

hem kent sosyolojisinin hem de din sosyolojisinin kavramlarıyla beraber tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Bilimsel araştırmalarda teorik ve kavramsal düzeydeki tartışmaların uygulama örneğiyle sınanması, konuya ilişkin öngörülerin/önerilerin sınırlı da olsa yapılabilmesi için gereklidir. Uygulamalı araştırmalar genel olarak durum saptama (betimleme), bir ilişkiyi arama (açıklama) ya da bir varsayımı sına (genelleme) amacıyla yapılır.² Bu çalışma, teori/kavram düzeyindeki tartışmalardan hareketle fiiliyatta var olanı betimlemek üzere uygulamalı/ampirik bir araştırmayı da kapsamaktadır.

B. ARAŞTIRMANIN AMACI

Araştırmanın amacı, Ankara'nın kentleşme ve sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri bakımından farklı iki bölgesinde, dinî tutum ve davranışların genel nitelikleri itibarıyla ortaya konulması, dinî yaşamın bu iki bölgede farklılaşan boyutlarının karşılaştırmalı olarak tespit edilmesidir. Böylelikle kentleşme/kentlileşme düzeyi ile 'dindarlık' kavramının boyutları (inanç, pratik, bilgi ve dinin toplumsal ilişkilerdeki yeri) arasındaki ilişkinin, etkileşimin betimlenmesi amaçlanmıştır.

Çalışmanın amacı çerçevesinde aşağıdaki sorulara da cevaplar aranmıştır:

- Bireyin dinî inancı, dinî pratikleri, dinî bilgi düzeyi ve dinin toplumsal hayattaki yerine bakışı ile eğitim düzeyi, gelir durumu, kentte kalış süresi, vb. değişkenler arasında bir ilişki var mıdır?

- İkamet edilen yerin kentleşme/kentlileşme düzeyi ile bireyin dinî inancı, dinî pratikleri, dinî bilgi düzeyi ve dinin toplumsal hayattaki yerine

²Muzaffer Sencer, Yakut Irmak, **Toplumbilimlerinde Yöntem**, İstanbul: Say Yayınları, 1984, s.25.

bakışı arasında bir ilişki var mıdır? Varsa bu ilişkinin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bağlamı nedir?

Çalışmanın problemi ve amacı çerçevesinde bulguların farklılıklar ve örtüşmeler esasında açıklıkla betimlenmesini ve analiz edilmesini kolaylaştıracak için amaçlı örneklem tercih edilmiş, Ankara'nın kentleşme ve sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri bakımından farklı iki bölgesi olan Mamak ve Çankaya ilçeleri örnekleme alınmıştır. Böylece Mamak ve Çankaya ilçelerinde ikamet edenler arasındaki dinî tutum ve davranışların genel nitelikleri itibariyle ortaya konulması ve dinî yaşamın bu iki bölgede farklılaşan veya örtüşen boyutlarının karşılaştırmalı olarak tespit edilmesi hedeflenmiştir.

C. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Türkiye 1950'lerden itibaren geniş kapsamlı, çok boyutlu, bir o kadar da sancılı bir toplumsal değişim ve dönüşüm sürecinin içine girmiştir. Bu değişim ve dönüşümün ampirik düzeyde ekonomik, siyasal ve kültürel yansımalarının en fazla gözlemlendiği alanlar ise karmaşılaşan ve büyüyen yapısıyla kentler olmuştur.

Kentleşme süreci sadece köylerden kentlere bir nüfus akımını ifade etmemekte, aynı zamanda toplumda hızlı bir sosyo-kültürel değişimi de beraberinde getirmektedir. Bu kültürel dönüşümün en önemli ayaklarından birini de bireylerin dinî tutum ve davranışlarındaki değişim oluşturmaktadır. Bu açıdan toplumsal değişimin mahiyet ve yönünün anlaşılabilmesi için bu süreçte dinî yaşamın ve dindarlığın kentlerdeki görünümünü, farklılaşan veya benzeşen niteliklerini kavrayabilmek büyük önem taşımaktadır.

Türkiye'de kentleşme, kent sosyolojisi ve din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalar, bir kaç yüksek lisans ve doktora tezi dışında, 'kentleşme

ve din' konusuna özel bir ilgi göstermemiş, 'kentleşme-din' ilişkisi daha genel nitelikli araştırmalarda sınırlı olarak incelenmiştir. Bunun yanında, 'modernleşme ve din' alanında oldukça kapsamlı kavramsal/teorik çalışmalar bulunmasına rağmen, bu konuya ilgi de ağırlıklı olarak siyasal İslam ve laiklik ekseninde şekillenmiştir. Diğer bir ifade ile dininin bireylerin anlam dünyasındaki ve toplumsal hayattaki yerinden ziyade, İslam'ın modern dünyada aldığı siyasal formlar ve dinin siyasal sistem ile olan ilişkileri incelenmiştir.

Toplumda kapsayıcı bir role sahip olan dinin, kentsel alanda algılanma ve yaşanma biçiminin ve bununla bağlantılı olarak dinin toplumsal rolünün değişen niteliğinin ortaya konulması önemlidir. Bu çalışma, kentleşme-din ilişkisine dair kavramsal çerçevesiyle ve kentleşme düzeyleri farklı iki ayrı ilçede uygulanan anket formundan elde edilen bulguların analiziyle teorik ve ampirik düzeyde kent sosyolojisi ve din sosyolojisi çalışmalarına sınırlı da olsa bir katkı sağlamaktadır.

D. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

1. Varsayımlar

Araştırmaya başlarken, daha önce kent sosyolojisi ve din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar göz önünde bulundurularak belirli varsayımlar ortaya konmuştur. Araştırmaya yön veren bu varsayımlar şu şekilde sıralanabilir:

a) Dinî tutum ve davranışlarda, kentleşme ve kentleşme düzeyine bağlı olarak bir takım farklılıklar meydana gelmektedir. Bu farklılıklar, dinin sadece inanç boyutu ile sınırlı kalmamakta, dinî pratiklerin yerine

getirilmesinden, toplumsal meselelere dinî bakış açıları geliştirmeye kadar geniş bir düzlemde görülebilmektedir.

b) Dinî tutum ve davranışlar kentleşme düzeyi dışında, eğitim, oturulan konut tipi, gelir düzeyi, cinsiyet gibi farklı değişkenler temelinde de farklılaşmaktadır.

c) Kentleşme düzeyi farklı bölgelerde, katılım, toplumsal ilişkiler, dayanışma ağları gibi konularda kentsel değer ve davranış biçimlerinin benimsenmesinde önemli farklılıklar görülse bile, yüksek kentleşme düzeyine sahip bölgelerde de geleneksel yapının belli ölçülerde devam ettiği durumlar söz konusudur.

d) Kentleşme ve din olguları toplumsal yapının birer parçasıdır ve birindeki değişim kısa vadede ötekini ve uzun vadede toplumsal yapının bütününe değiştirir.

e) Kente sonradan göç edenler arasında çeşitli dinî cemaatlere katılım kente gelişin ilk yıllarında daha yaygın olarak görülmesine rağmen, dinin siyasal boyutuna ağırlık verilmesi daha geç dönemlerde görülmektedir.

f) Kentleşme ve kentlileşme düzeyi ile sosyo-ekonomik gelişme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki vardır. Sosyo-ekonomik gelişme düzeyi arttıkça kentleşme ve kentlileşme düzeyi de artmaktadır.

2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Çalışma, dinî tutum ve davranışlar ile kentleşme/kentlileşme düzeyi arasındaki ilişkiyle sınırlandırılmıştır. Dinin siyasal boyutu, dinî grupların siyasal sistem ile ilişkileri gibi konular dolaylı olarak çalışmayı ilgilendirse de bu konular bir yüksek lisans tezinin zaman ve kapsam sınırlılıkları bakımından, doğrudan araştırmaya dâhil edilmemiştir. Din-siyaset ilişkileri,

dinin toplumsal hayattaki etkileri çerçevesinde sınırlı bir düzeyde incelenmiştir.

Gecekondulaşma, kentsel yoksulluk, kentsel bütünleşme, yerel cemaatler, vb. konular çalışmanın merkezinde yer almamasına rağmen, kentleşme-din ilişkileri çerçevesinde ikincil düzeyde, kısmen incelenmiştir.

Araştırma Ankara kent merkezinde gerçekleştirilmiştir. Bu açıdan, elde edilen bulgular kısmen Türkiye geneli hakkında fikir verici nitelik taşısa da Türkiye genelini temsil etme gibi bir iddiası yoktur.

Diğer yandan, araştırma verilerinin toplanmasında temel araç anket formudur. Bir veri toplama tekniği olarak anket, kendi doğasından kaynaklanan nedenlerle pekçok konuda olduğu gibi, bireylerin zihin dünyasında en mahrem alanlardan birine tekabül eden dini anlama ve açıklama bakımından da sınırlılıklar içermektedir.

3. Evren ve Örneklem

Çalışmanın amacı doğrultusunda, uygulamalı araştırma, Ankara metropolitan alanı içinde kentleşme-kentlileşme düzeyi ve sosyo-ekonomik göstergeler bakımından ciddi bir biçimde farklılaşan Çankaya ve Mamak ilçelerinde gerçekleştirilmiştir.

Mamak, Ankara'nın dışarıdan en çok göç alan, gecekondu bölgelerinin yoğun olarak bulunduğu, kentleşme ve kentlileşme düzeyi bakımından en az gelişmiş ilçelerinden biri durumundadır. Çankaya ise Mamak'a göre kentsel donanım açısından çok daha üst düzeyde olup, sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi bakımından Ankara'nın ve hatta Türkiye'nin en gelişmiş ilçelerinden biridir. Dolayısıyla araştırma için amaçlı olarak belirlenen bu iki ilçenin bu denli farklı yapıya sahip olması, kentleşme/kentlileşme düzeyinin bireylerin dinî yaşamında meydana getirdiği etkilerin karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilmesine imkan tanımıştır.

Bilindiği gibi İslam'ın Sünni yorumu ile Alevi yorumu gerek inanç açısından gerekse de pratikler açısından birbirinden belirgin farklılıklara sahiptir. Anket soruları hazırlanırken bu iki yoruma göre farklı sorular oluşturulmasının, verilerin toplanması ve değerlendirilmesinde güçlükler doğurabileceği düşünüldüğü için anket yalnızca Sünni İslam inancına sahip bireylere uygulanacak şekilde hazırlanmıştır.

Bu bağlamda ampirik verilerin elde edileceği Mamak ve Çankaya ilçelerinin belediyelerinde görevli kişilerle araştırmacının yaptığı ön görüşmeler sonucunda ağırlıklı Sünni inanca mensup bireylerin ikamet ettiği mahalleler tespit edilmiştir. Sünni yurttaşların çoğunlukla ikamet ettiği mahalleler arasından her iki ilçede ayrı ayrı üçer mahalle basit tesadüfi örneklem yoluyla seçilmiştir. Bunlar, Mamak'ta Mutlu, Bahçelerüstü ve Gülveren, Çankaya'da ise Mebusevleri, Emek ve Gaziosmanpaşa mahalleleridir.

Araştırma zaman ve maliyet sınırlılıkları çerçevesinde anket tekniğiyle geçerli ve güvenilir verilerin elde edilebileceği cevaplayıcı sayısı dikkate alınarak Mamak ilçesinde 80, Çankaya ilçesinde 80 olmak üzere toplam 160 (s=160) kişiye anket uygulanmıştır.

Geçerli ve güvenilir verilerin elde edilmesi için her bir ilçede anket uygulanan kişilerde bazı hususlara dikkat edilmiştir. Bu hususlardan biri dinî tutum ve davranışların 18 yaşından sonra şekilleneceği, bu yaştan sonra bireylerin dinî tutum ve davranışlarının aile ve sosyal çevreden daha bağımsız bir şekilde oluşacağı düşüncesinden hareketle, sadece 18 yaşın üstündeki kişilere anket uygulanmasıdır. Diğer yandan hem ilçenin kendi içinde hem de ilçeler arasında cinsiyet değişkenine göre karşılaştırmaların yapılabilmesi için cevaplayıcıların kadın-erkek yüzde oranı dengelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda anket çalışmasında en az %40 kadın kotası uygulanmıştır.

4. Veri Toplama ve Değerlendirme

Çalışmanın ilk bölümü olan kavramsal çerçevenin oluşturulması için öncelikle literatür taraması yapılmış, kentleşme, kent sosyolojisi ve din sosyolojisi ile ilgili kavramsal ve teorik tartışmalar değerlendirilmiştir. Kavramsal ve teorik tartışmaların değerlendirilmesinde, bu alanda yapılan teorik çalışmalar dışında, çeşitli ampirik çalışmalardan ve resmi kurumların konu ile ilgili istatistiklerinden de yararlanılmıştır.

Çalışma kapsamında uygulanan anket formu, kavramsal/teorik analizlerin operasyonel bir biçimde tanımlanmasıyla ve kent sosyolojisi ve din sosyolojisi alanında daha önce yapılmış olan uygulamalı araştırmaların anket formlarından yararlanılarak³ oluşturulmuştur.

Anket formu üç bölüm halinde tasarlanmıştır. Birinci bölüm ankete katılanların sosyo-demografik özelliklerini ortaya koymaya yönelik sorulardan, ikinci bölüm kentleşme ve kentlileşmeye ilişkin sorulardan, üçüncü bölüm ise dinî davranış ve tutumları değerlendirmeye yönelik sorulardan oluşmuştur. Dinî yaşamın boyutlarını ve kapsamını ölçmeye yönelik sorular hazırlanırken Glock'un⁴ geliştirmiş olduğu dindarlık ölçeğinden yararlanılmıştır. Böylece dinî yaşamın, 'inanç', 'bilgi', 'pratik' ve 'toplumsal etki' boyutlarının ayrı ayrı değerlendirilmesi mümkün olmuştur. Genel olarak kapalı uçlu sorulardan

³ M.Emin Köktaş, **Türkiye'de Dini Hayat**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993; Niyazi Akyüz, **Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dini Hayat ve Kentlileşme Üzerine Bir Araştırma**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994; Celalettin Çelik, **Şehirleşme ve Din**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2002; Nail Yılmaz, **Toplumsal Değişme ve Kentleşme Sürecinde Alevilik**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2003; Yaşar Demirkan, **Kentleşme Sürecinde Dini Yaşam**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003; Mustafa Arslan, **Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002; Himmet Hülür, Ahmet Kalender, **Sosyo-politik Tutumlar ve Din**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2003; Kemal Görmez, **Kent ve Siyaset**, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997; Kemal Kartal, **Kentleşme ve İnsan**, Ankara: TODAİE Yayını, 1978.

⁴ Bkz. Charles Y. Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", (Çev. M. E. Köktaş), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

oluşturulan anket formunda, anket tekniğinin sınırlılıklarını en aza indirgeyebilmek amacıyla cevaplayıcılardan elde edilebilecek nitel veriler için de formda belli sorulara ve seçeneklere yer verilmiştir. Elde edilen nitel veriler, bulgular ve tartişma bölümünde dikkate alınmıştır.

Anket formu ankaya ve Mamak ilçelerinde belirlenen toplam altı mahallede ikamet eden kişilere uygulanmadan önce, basit tesadüfi örneklemeyle seçilen toplam 20 kişi üzerinde test edilmiştir. Böylelikle, anket formundaki eksiklikler, hatalar ve görüşmeciler tarafından anlaşılması zor olan ifadeler tespit edilmiş, tez danışmanının bu konudaki görüşleri de göz önünde bulundurularak görüşme formuna nihai şekli verilmiştir.

Anket, 2006 yılının Ocak ve şubat aylarında, kentleşme ve sosyo-ekonomik düzey açısından farklılık arzeden iki ilçede, basit tesadüfi örneklem metoduyla seçilen toplam 160 kişiye ($s=160$) uygulanmıştır.

Araştırmacının kendisi ve geçmişte bu konuda tecrübesi olan iki anketör tarafından her haneden en fazla bir kişiye uygulanan anket, cevaplayıcıya soruların yöneltilmesi ve nicel cevapların forma işaretlenmesi, gerektiğinde de nitel cevapların cevaplayıcının ifadesiyle formda ayrılmış yere yazmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Anket sonucunda elde edilen veriler SPSS programı yardımıyla kodlanarak işlenmiştir. Elde edilen bulgular düz dağılım ve çapraz tablolar haline getirilerek öncelikle istatistiki olarak analiz edilmiştir. İstatistiki tablolara dönüştürülerek tartişılan bulgular, aynı zamanda, kavramsal ve teorik tartişmalarla da zenginleştirilmiştir.

III.BÖLÜM

KENTLEŞME-DİN İLİŞKİSİ ÜZERİNE ALAN ARAŞTIRMASI:

ANKARA ÖRNEĞİ

A. ANKETE KATILANLARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ VE KENTLEŞME/ KENTLİLEŞMEYE İLİŞKİN BULGULAR

1. Ankete Katılanların Demografik ve Sosyo-Ekonomik Özellikleri

Tablo 2. Cinsiyet dağılımı S=160	
	%
Kadın	44,4
Erkek	55,6
TOPLAM	100,0

Yapılan araştırmada %40 oranında kadın kotası koyulmuştur. Bu nedenle örnekleme kadın ve erkek oranları yakın düzeylerde çıkmıştır. Ankete katılanların cinsiyet dağılımına bakıldığında, kadın oranının %44,4, erkek oranının ise %55,6 olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Yaş dağılımı S=160	
	%
18-32 yaş arası	38,1
33-47 yaş arası	30,6
48-62 yaş arası	21,3
63 ve üstü yaş	10,0
TOPLAM	100,0

Araştırmada 18 ve daha yukarı yaşlar örnekleme temsil edilmiştir. Yaş gruplarının dağılımına bakıldığında genel olarak Türkiye nüfusunda olduğu gibi genç bir nüfus göze çarpmaktadır. 18-32 yaş grubu %38,1 oranıyla örneklemin en büyük bölümünü oluştururken, 33-47 yaş grubu

%30,6'lık, 48-62 yaş grubu %21,3'lük, 63 ve üstü yaş grubu ise sadece %10'luk bir kesimi oluşturmaktadır.

Tablo 4. Medeni durum S=160	
	<u>%</u>
Evli	64,4
Bekar	28,1
Boşanmış/Dul	7,5
TOPLAM	100,0

Ankete katılanların %64,4'ü evli, yüzde %28,1'i bekar, %7,5'i ise boşanmış ya da duldur.

Tablo 5. Eğitim düzeyi S=160	
	<u>%</u>
Okur-yazar değil	3,1
Okur-yazar	2,5
İlkokul mezunu	14,4
Ortaokul mezunu	16,9
Lise ve dengi okul mezunu	41,9
Üniversite mezunu	20,0
Lisansüstü eğitim	1,3
TOPLAM	100,0

Eğitim düzeyine ilişkin veriler incelendiğinde okur yazarlık oranının Türkiye ortalamasının¹ (%87,3) üstünde olduğu görülmektedir. Diğer yandan lise ve dengi okul mezunları (%41,9) örneklemin en büyük kesimini oluştururken, üniversite mezunlarının oranının da oldukça yüksek olması (%20,0) dikkat çekici bir husustur. Bunda Ankara'nın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin yüksek ve yüksek öğretim olanaklarının geniş olmasının payı vardır. Nitekim DPT'nin 2003 yılında yapmış olduğu "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması"² isimli çalışmada,

¹ <http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (Erişim Tarihi: 15.06.2006)

² DPT, **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, DPT Yayınları, Ankara, 2003, s.129.

Ankara eğitim sektörü açısından Türkiye'nin en gelişmiş ili olarak gözükmektedir.

Tablo 6. İlçelere göre eğitim düzeyi			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Okur-yazar değil	0,0	6,3	3,1
Okur-yazar	0,0	5,0	2,5
İlkokul mezunu	1,3	27,5	14,4
Ortaokul mezunu	10,0	23,8	16,9
Lise ve dengi okul mezunu	52,5	31,3	41,9
Üniversite mezunu	33,8	6,3	20,0
Lisansüstü eğitim	2,5	0,0	1,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

İlçelere göre eğitim düzeylerine bakıldığında ise Mamak'la Çankaya arasında önemli farklılaşmalar olduğu görülmektedir. Tablo 6'da göze çarpan önemli noktalardan biri Mamak ve Çankaya'daki üniversite mezunları arasındaki farktır. Bu oran Çankaya'da %33,8 iken Mamak'ta %6,3'tür. Diğer yandan her iki bölgede de lise ve dengi okul mezunları örneklemin en büyük bölümünü teşkil etmektedir. Çankaya'da üniversite mezunlarının oranının %33,8 gibi oldukça yüksek bir oranda çıkması, bölgenin sosyo-ekonomik açıdan Türkiye'nin en gelişmiş ilçelerinden biri olması ile açıklanabilir.

Tablo 6'nın geneline bakıldığı zaman kentsel gelişme düzeyi ile eğitim düzeyi arasında doğru orantılı bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Tablo 6'da kentleşme/kentlileşme düzeyi daha düşük olan Mamak'ta, eğitim seviyesinin görece daha düşük çıktığı görülmektedir.

Tablo 7. Meslekî dağılım S=160	
	<u>%</u>
Emekli	10,0
Esnaf	14,4
Ev Hanımı	15,6
İşçi	13,8
İşsiz	9,4
Memur	9,4
Öğrenci	5,6
Serbest Meslek	21,9
TOPLAM	100,0

Ankete katılanların %10'u emekli, %14,4'ü esnaf, %15,6'sı ev hanımı, %13,8'i işçi, %9,4'ü memur, %5,6'sı öğrenci, %21,9'u ise serbest meslek sahibidir. Görüşme yapılan kişilerin %9,4'ü ise işsizdir (Tablo 7).

Tablo 8. İlçelere göre meslekî dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>
Emekli	10,0	10,0	10,0
Esnaf	16,3	12,5	14,4
Ev hanımı	7,5	23,8	15,6
İşçi	8,8	18,8	13,8
İşsiz	5,0	13,8	9,4
Memur	8,8	10,0	9,4
Öğrenci	10,0	1,3	5,6
Serbest	33,8	10,0	21,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

İlçelere göre meslek dağılımında %33,8'lik bir oranla Çankaya'da serbest meslek sahipleri örneklemin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bunu %16,3'lük bir oranla "esnaf" takip etmektedir. Mamak'la Çankaya mesleki dağılıma göre karşılaştırıldığında öncelikle ev hanımlarının oranı arasındaki fark göze çarpmaktadır. Ev hanımları Çankaya'da örneklemin %7,5'ini oluştururken Mamak'ta %23,8'ini oluşturmaktadır. Bu da Çankaya'da kadınların aktif iş hayatında daha etkin olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan Çankaya'da işçi oranı %8,8 iken, bu oran Mamak'ta %18,8'tir. İşsizlerin oranı ise eğitilmiş işgücünün görece daha az olduğu

Mamak'ta Çankaya'ya göre gözle görülür derecede yüksektir. Kadın nüfusun iş hayatına katılımında ve işsizlik oranlarındaki farklılık iki ilçe arasındaki hane başına gelir farklılıklarının da en önemli nedenlerinden biri olarak görülebilir (bkz. Tablo 10). Bunun yanında genellikle yüksek gelir getiren serbest meslek grubunun Mamak'ta, Çankaya'ya oranla daha düşük seviyede olduğu görülmektedir. Nitekim bölgeler arasındaki bütün bu mesleki farklılıklar açık biçimde gelir düzeyi farklılıklarına da yansımaktadır.

Tablo 9. Hane başına düşen aylık gelire ilişkin dağılım S=160	
	%
500 YTL'den az	7,5
500 YTL – 1000 YTL arası	31,9
1000 YTL – 1500 YTL arası	29,4
1500 YTL – 2000 YTL arası	21,9
2000 YTL – 2500 YTL arası	6,3
2500 YTL'den fazla	3,1
TOPLAM	100,0

Görüşme yapılan kişilerin aylık gelir düzeyine bakıldığında 500 YTL-2000 YTL arası gelir bölümünde bir yoğunlaşmanın olduğu görülmektedir. 500 YTL'nin altı ve 2000 YTL'nin üstündeki gelir düzeyleri ise diğer gelir düzeylerine göre çok daha az bir orana sahiptir (Tablo 9). Bu rakamlar örnekleme büyük ölçüde orta ve alt-orta gelir gruplarının hâkim olduğunu göstermektedir.

Tablo 10. İlçelere göre hane başına düşen aylık gelire ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
500 YTL'den az	0,0	15,0	7,5
500 YTL-1000 YTL arası	13,8	50,0	31,9
1000 YTL-1500 YTL arası	32,5	26,3	29,4
1500 YTL-2000 YTL arası	35,0	8,8	21,9
2000 YTL-2500 YTL arası	12,5	0,0	6,3
2500 YTL'den fazla	6,3	0,0	3,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Kentleşme seviyeleri bakımından farklı iki ilçe gelir düzeyi bakımından incelendiğinde de, eğitim seviyesinde tespit edilen bulgulara benzer biçimde önemli farklılıklar görülmektedir. Çankaya bölgesinin %35'inde hane başına toplam aylık gelir 1500–2000 YTL arasında olmaktadır. Mamak'ta ise örneklemin %50'sinde hane başına aylık toplam gelir 500 YTL–1000 YTL arasındadır. Mamak'ta %15'lik bir kesim aylık 500 YTL sınırı altında yaşamaktadır. Yoksulluğun kentle bütünleşmeyi olumsuz yönde etkileyen bir faktör olduğu düşünülürse Mamak'ta gelir düzeyi ile ilgili ortaya çıkan genel tablo oldukça düşündürücüdür. Bunun yanında sınıf altı olarak nitelendirilebilecek 500 YTL'nin altındaki gelir grubunun çok daha düşük düzeyde çıkmasının, gelişmiş ülke kentlerinde görülen “slum” (yoksulluk yuvası) tipinde yerleşimlerin Mamak gibi gecekondu oranının yüksek olduğu bir bölgede görülmemesinin nedenlerinden biri olarak görülebilir. Bunda tabii ki etkili olan tek faktör yoksulluğun tolere edilebilir düzeyde olması değildir. Bunun yanında gecekondu bölgelerinde hâkim olan dayanışma ağları, kırdan kente göç sonunda gecekonducuların yukarı doğru sosyal hareketlilik konusunda daha umut dolu bir bakış geliştirmiş olmaları, burada “slum” tipi yerleşimlerin oluşmamasında etkilidir.³

Tablo 11. Hane halkı büyüklüğü S=160	
	%
Tek başına yaşıyor	9,4
2 – 4 kişi arası	70,0
5 – 7 kişi arası	18,1
8 kişiden fazla	2,5
TOPLAM	100,0

Hane halkı büyüklüğü kentleşme ve kentlileşme düzeyi hakkında fikir veren önemli göstergelerden biridir. Buna göre ekonomik faaliyetlerin tarımsal üretime dayandığı kırsal bölgelerde geniş aile yapısı, temel olarak iş bölümü ve uzmanlaşmayla tanımlanan kentsel alanlarda ise anne, baba ve çocuktan oluşan çekirdek aile yapısı hâkimdir. Kırdan kente hızlı göçün

³ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kemal Karpat, *Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm*, (Çev. A. Sönmez), Ankara: İmge Kitabevi, 2003. s.50-53.

sonucu olarak oluşan gecekondü bölgelerinde ise bu iki aile tipinin bir arada yaşadığı, kentsel bütünleşme arttıkça geniş aile yapısının yerini çekirdek aileye terk ettiği kabul edilmektedir.

Araştırmadan elde edilen verilerine göre örneklemin %70'i gibi bir çoğunluğu çekirdek ailelerden oluşmaktadır. Ancak %18,1'lik bir kesim geniş aile yapısına sahiptir. Örneklemin %4'lük bir bölümü ise tek başına yaşamaktadır (Tablo 6). Bu veriler geleneksel aile yapısının kentte çözüldüğü, çekirdek aile yapısının başat aile modeli haline geldiği yönündeki tezi doğrular niteliktedir.

Tablo 12. İlçelere göre hane halkı büyüklüğü			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>
Tek başına yaşıyor	13,8	5,0	9,4
2-4 kişi arası	73,8	66,3	70,0
5-7 kişi arası	11,3	25,0	18,1
8 kişiden fazla	1,3	3,8	2,5
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (Türkiye İstatistik Kurumu) 2000 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre Çankaya'da ortalama hane halkı büyüklüğü 3.25 , Mamak'ta ise 3.95 düzeyindedir.⁴ Nitekim araştırma alanında da benzer bulgular saptanmış, her iki bölgede de iki ila dört kişiden oluşan çekirdek aile tipinin yoğun olduğu tespit edilmiştir. Çankaya'da ankete katılanların yalnızca %11,3'ü 5-7 kişilik ailelerle yaşamaktadır. Bu oran Mamak'ta %25'tir. Gecekondü oranının yüksek olduğu Mamak'ta bile hane halkı büyüklüğünün düşük bir düzeyde çıkması, bölgede kentsel kültürel ve demografik formların yaygınlaştığını, kentleşme düzeyi düşük bölgelerde bile çekirdek aile tipinin hâkim hale geldiğini göstermektedir.

⁴ DİE, 2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri: Ankara, Ankara: DİE, 2001, s.230.

Tablo 13. İkamet edilen konutun mülkiyet durumu S=160	
	<u>%</u>
Ev sahibiyim	59,4
Kiracıyım	35,6
Babamın evi	5,0
TOPLAM	100,0

Görüşme yapılan kişilerin oturdukları evlerin mülkiyet durumuna bakıldığında ev sahipliği oranının %59,4, kiracılık oranının ise %35,6 olduğu görülmektedir. Ankete katılanların %5'lik bir kısmı ise oturdukları evin babalarına ya da kayınpederlerine ait olduğunu, karşılığında kira ödemediklerini belirtmiştir.

2. Kentleşme ve Kentleşmeye İlişkin Bulgular

Türkiye gibi kentleşme süreci hızlı bir sanayileşme ve modernleşme süreci ile desteklenmeyen, kırsal alandaki çözülmenin kentsel alandaki altyapıdan ve istihdam imkanlarından daha hızlı bir şekilde gerçekleştiği ülkelerde, kır ve kent kültürünün bir arada yaşadığı, ekonomik faaliyetler açısından kente bağlılık gösteren fakat gerek fiziksel şartlar gerek inanılan değerler ve geliştirilen davranış kalıpları açısından kentin merkezi bölgelerinden farklılıklar gösteren gecekondu bölgeleri oluşmaktadır. Bu bölgeler sosyal ve kültürel imkanları düşük olmakla beraber, resmi konut piyasasına girecek kadar maddi olanağı bulunmayan yeni göçmenlere konut fırsatları yaratabilmektedir.

Tablo 14. İkamet edilen konut tipine ilişkin dağılım S=160	
	<u>%</u>
Gecekondu	17,5
Müstakil ev	10,0
Apartman dairesi	70,6
Villa	1,9
TOPLAM	100,0

Araştırma yapılan alanların kentleşme düzeylerini değerlendirmek üzere ankete katılanlara “hangi tip evde oturuyorsunuz” sorusu yöneltilmiştir. Buna göre ankete katılanların büyük bir çoğunluğu (%70,6) apartman dairesinde, %10’u müstakil evde, %17,5’u ise gecekonduda yaşadığını belirtmiştir. Bu oran Keleş’in⁵ Ankara kenti için verdiği %62,5’luk gecekondulaşma oranına göre oldukça düşüktür. Bunun en önemli nedeni Mamak’ta görüşmelerin yapıldığı bölgelerden Gülveren ve Bahçelerüstü mahallelerindeki konut tipinin son yıllarda hızlı bir şekilde gecekondudan apartmanlara dönüşmesidir. Geçmişte Ankara’nın diğer yerleşim bölgelerine göre daha çevrede kalan bu mahalleler, kentin genişlemesi ile daha merkezi hale gelmişler, gecekonduların yapıları yerini hızlı bir şekilde apartmanlara bırakmaya başlamıştır. Mamak’ta görüşme yapılan bir diğer bölge olan Mutlu Mahallesi ise bu iki mahalleye göre gecekonduların daha yoğun olduğu bir bölgedir.

Tablo 15. İlçelere göre ikamet edilen konut tipine ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Gecekondular	1,3	33,8	17,5
Müstakil ev	6,3	13,8	10,0
Apartman dairesi	88,8	52,5	70,6
Villa	3,8	0,0	1,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

İlçelere göre ikamet konut tiplerinin dağılımına bakıldığında ise Çankaya’da apartman tipi konutların hâkim olduğunu (%88,8) görülmektedir. Mamak’ta ise apartman tipi yapılaşma en yüksek değer (%52,5) olmasına rağmen ikamet edilen konutların %33,8’inin gecekondular olduğu görülmektedir. Mamak’taki ve Çankaya’daki gecekondulaşma oranlarının farklılığından da anlaşılacağı üzere Türkiye’de “gecekondular”, kırdan kente göçte ara model olma özelliğini günümüzde de korumaktadır. Bunun yanında Türkiye’nin kırdan kente en çok göç alan ilçelerinden biri olan Mamak’ta bile önceki

⁵ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, s.542.

yıllarda yapılan araştırmalara oranla gecekondü rakamlarının daha düşük düzeyde çıkması, hem bu mevcut gecekondü alanlarının küçüldüğü, hem de kırdan kente göç hızının azaldığı yönünde ipucu niteliği taşımaktadır.

Tablo 16. Kentte kalış süresine ilişkin dağılım S=160	
	<u>%</u>
5 yıldan az	8,8
6 – 10 yıl arası	5,0
11 – 15 yıl arası	5,6
16 – 20 yıl arası	13,8
21 yıl ve üzeri	66,9
TOPLAM	100,0

Araştırma alanında kentsel bütünleşmeyi değerlendirmek üzere katılımcılara kaç yıldan beri Ankara’da yaşadıkları sorulmuştur. Buna göre ankete katılanların, %66,9’u 20 yıldan uzun süredir, %8,8’lik bir kesimi ise 5 yıldan az bir süredir Ankara’da yaşadıklarını belirtmiştir, Örneklemin %5’i 6-10 yıl arası, %5,6’sı 11-15 yıl arası, %13,8’i ise 16-20 yıl arası zaman dilimlerinden beri Ankara’da yaşamaktadırlar (Tablo 16).

Araştırmaya katılanların büyük bölümünün (%66,9) 20 yıldan uzun bir süredir Ankara’da yaşadığını belirtmesi, Ankara’ya olan göçün son senelerde yavaşladığını da göstermektedir. Diğer yandan kentsel bütünleşmenin ve kentlilik bilincinin kentte kalış süresi ile doğru orantılı ilişkisi düşünüldüğünde araştırma bölgesinde görüşme yapılan kişilerin uzun süredir Ankara’da yaşıyor olmaları kente intibak ve kentsel değerlerin benimsenmesi açısından olumlu bir sonuç olarak yorumlanabilir.

Tablo 17. İlçelere göre kentte kalış sürelerine ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>
5 yıldan az	8,8	8,8	8,8
6-10 yıl arası	3,8	6,3	5,0
11-15 yıl arası	2,5	8,8	5,6
16-20 yıl	16,3	11,3	13,8
21 yıl ve üzeri	68,8	65,0	66,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Tablo 17’de ankete katılanların ilçeler bazında kentte kalış süreleri gösterilmiştir. Kentte kalış süresi açısından Mamak’ta ve Çankaya’da görüşme yapılan kişilerin çok fazla farklılaşmadıkları görülmektedir. Çankaya’da katılımcıların %68,8’ini 20 yıldan uzun zamandır Ankara’da oturanlar oluştururken, bu oran Mamak’ta %’65’tir.

Ankara’nın başkentlik sıfatı kazanmasıyla birlikte hizmet sektörü ve kısmen de sanayi sektörü gelişmeye başlamış, buna bağlı olarak özellikle çevre illerden Ankara’ya yoğun bir göç yaşanmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü’nün (Türkiye İstatistik Kurumu) 2000 yılı genel nüfus sayımı rakamlarına göre Ankara nüfusunun yalnızca %52,55’ini Ankara doğumlular oluşturmaktadır.⁶ Araştırmada katılımcılara, doğum yerlerini öğrenmek ve Ankaralı değillerse Ankara’ya göç etmeden önce kent tecrübelerinin olup olmadığının değerlendirmek amacıyla, nerede doğdukları sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 18. Ankete katılanların doğum yerlerine ilişkin dağılım S=160	
	%
Metropol (İstanbul, Ankara, İzmir)	58,2
Kent	28,1
İlçe/Kasaba	3,7
TOPLAM	100,0

Ankete katılanların %58,2’lik kısmı Ankara, İstanbul, İzmir gibi metropol kentlerde doğmuştur. Metropol niteliğindeki kentlerde doğan %58,2’lik kesimin %55’lik bölümünü Ankara doğumlular oluşturmaktadır. %3,2’lik bölüm ise İstanbul ve İzmir doğumludur. Ankete katılanların %28,1’lik kesimini ise Ankara’ya diğer Anadolu kentlerinden gelenler oluşturmaktadır. Bunların içinde önemli bir bölümü Bolu, Çorum, Çankırı, Kırıkkale, Kırşehir, Yozgat gibi çevre illerden Ankara’ya göç etmiştir. %3,7’lik bir kesimi ise genellikle Ankara ve çevresindeki kasabalardan veya ilçelerden Ankara’ya göç edenler oluşturmaktadır (Tablo 18).

⁶ DİE, a.g.e., s.44.

Tablo 18'den izlenebileceği üzere Ankara'ya olan göç daha çok küçük kent merkezlidir. Göçün direkt olarak köyler ya da kasabalardan değil, diğer küçük kentler üzerinden olması kente intibakı kolaylaştıran bir faktör olarak kabul edilebilir.

Tablo 19. Ankara'ya göç etmeden önce kaç yıl başka yerde yaşadınız? S=74	
	<u>%</u>
5 yıldan az	4,0
6 – 10 yıl arası	14,9
11 – 15 yıl arası	17,6
16 – 20 yıl arası	37,8
21 yıl ve üzeri	25,7
TOPLAM	100,0

Örneklemede Ankara'ya sonradan göç eden kişilerin; %4'lük kısmı 5 yıldan az, %14,9'luk kısmı 6-10 yıl arası, %17,6'lık kısmı 11-15 yıl arası, %37,8'lik kısmı 16-20 yıl arası, %25,7'lik kısmı ise 20 yıldan fazla başka yerlerde yaşamıştır.

Tablo 20. Memleket ziyaretlerinin sıklığı S=74	
	<u>%</u>
Yılda birden fazla	32,4
Yılda bir sefer	28,4
İki üç yılda bir	27,0
Hiç gitmiyorum	12,2
TOPLAM	100,0

Göçmenlerin kente intibakını değerlendirmek üzere kullanılan en önemli kriterlerden biri de memleket ziyaretlerinin sıklığıdır. Ankete katılanların büyük bölümü (%32,4) senede birden fazla, 28,4'ü yılda bir sefer, %27'si iki üç yılda bir memleketini ziyarete gitmekte, %12,2'si ise memleketine hiç gitmemektedir. Tablo 20'deki verilerden de izlenebileceği gibi Ankara'ya sonradan göç edenler geldikleri yerlerle ilişkilerini tamamen koparmış değildir. Göçmenler büyük ölçüde memleket ziyaretlerine devam etmekte, geldikleri yerlerle irtibatlarını canlı tutmaktadırlar. Bunun en önemli

nedenlerinden biri de kuşkusuz Ankara'ya göçün büyük oranda, yakın mesafelerde bulunan çevre il ve ilçelerden olmasıdır.

Tablo 21. Memleket ziyareti sıklığının ilçelere göre dağılımı			
	Çankaya S=33	Mamak S=41	TOPLAM S=74
	%	%	%
Yılda birden fazla	30,3	34,1	32,4
Yılda bir sefer	21,2	34,1	28,4
İki üç yılda bir	33,3	22,0	27,0
Hiç gitmiyorum	15,2	9,8	12,2
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Ankara'ya sonradan göç edenlerin yaşadıkları bölgelere göre memleket ziyaretlerinin sıklığına bakıldığında Mamak ve Çankaya arasında bazı farklılıkların olduğu görülmektedir. Çankaya'daki ankete katılanların memlekete gidiş sıklığı Mamak'takilere göre daha azdır. Örneğin Çankaya'da oturanların %21,2'si senede bir, %33,3'ü iki üç senede bir memleketlerine giderken, Mamak'ta oturanların %34,1'i senede bir %22'si iki üç senede bir memleketlerine gitmektedir. Kentleşme ve kentlileşme düzeyiyle ziyaret sıklıklarının arasındaki ters orantılı ilişki düşünüldüğünde Mamak'ta ziyaretler oranlarının daha yüksek olması olağan bir sonuç olarak görünmektedir.

Kent sosyolojisi alanında yapılan pek çok araştırmada, kentte kalış süresiyle memleket ziyaretlerinin sıklığı arasında da ters orantılı bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Örneğin Kartal'ın Ankara gecekondularında yapmış olduğu geniş kapsamlı araştırmaya göre göçmenlerin kente geldiği ilk yıllarda memleketleriyle olan ekonomik ilişkileri ve ziyaret sıklıkları fazla olmakta, kentte kalış süresi arttıkça ise bu ilişkiler zayıflamaktadır.⁷ Tablo 22'de görüldüğü gibi yapılan alan araştırmasında da Kartal'ın çalışmasıyla örtüşen bulgular saptanmıştır.

⁷ Kemal Kartal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye'de Kentlileşme**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1992, s.238.

Tablo 22. Memleket ziyareti sıklığının kentte kalış süresine göre dağılımı						
	5 yıldan az S=14	6-10 yıl arası S=8	11-15 yıl arası S=9	16-20 yıl arası S=13	21 yıl ve üzeri S=30	TOPLAM S=74
	%	%	%	%	%	%
Yılda birden fazla	71,4	25,0	22,2	30,8	20,0	32,4
Yılda bir sefer	28,6	50,0	33,3	23,1	23,3	28,4
İki üç yılda bir	0,0	25,0	44,4	46,2	26,7	27,0
Hiç gitmiyor	0,0	0,0	0,0	0,0	30,0	12,2
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 22’de kentte kalış süresi arttıkça ziyaret sıklığının dalgalı bir şekilde azaldığı görülmektedir. Örneğin Ankara’da 5 yıldan az bir süredir yaşayanların %71,4’ü senede birden fazla memleketlerine giderken, 20 yıldan uzun zamandır Ankara’da yaşayanların ancak %20’si senede birden fazla memleketlerine gitmektedir. Benzer bir şekilde 20 yıldan uzun süredir Ankara’da yaşayanların %30’u memleketlerine hiç gitmediklerini belirtirken, 5 yıldan az bir süredir Ankara’da yaşayanlar arasında memleketine hiç gitmediğini belirten olmamıştır. Genel olarak araştırmadan elde edilen veriler kentte kalış süresiyle birlikte kentlilerin memleketleriyle ilişkilerinin tam olarak kopmasa da bu ilişkilerin nispeten daha zayıf hale geldiğini ortaya koymuştur.

Tablo 23. Eğer Ankara doğumlu değilseniz kendinizi nereli hissediyorsunuz?	
S=74	
	<u>%</u>
Ankara	40,54
Antalya	1,35
Artvin	1,35
Aydın	1,35
Bala	1,35
Bolu	1,35
Bursa	1,35
Çankırı	5,40
Çorum	4,05
Diyarbakır	1,35
Erzincan	1,35
Erzurum	1,35
Eskişehir	1,35
Gümüşhane	1,35
İstanbul	4,05
İzmir	4,05
Kalecik	1,35
Kars	1,35
Kırıkkale	5,40
Kırşehir	4,05
Konya	1,35
Kahramanmaraş	1,35
Muş	1,35
Ordu	1,35
Orta	1,35
Samsun	2,70
Trabzon	1,35
Türkiye	1,35
Van	1,35
Yozgat	1,35
TOPLAM	100,0

Yapılan alan araştırmasında kentle bütünleşmeyi ölçmeye yönelik sorulardan biri de ankete katılanların kendilerini nereli hissettikleriydi. Sadece Ankara'ya sonradan göç eden kişilere sorulan bu soruda, %40,54'lik bir kesim kendilerini Ankaralı hissettiklerini belirtmiştir. Geriye kalan %59,46'lık kesim ise memleketlerini cevap olarak vermişlerdir (Tablo 22). Bu da göstermektedir ki Ankara'ya sonradan göç edenlerin önemli bir bölümü kendilerini doğdukları yere değil, yaşadıkları yere ait hissetmektedirler. Kente gelenlerin bu tavrı yavaş yavaş kentlilik bilincinin içselleştirildiğinin, yaşanan kente karşı bir bağlılık geliştirildiğinin göstergesidir.

Türkiye’de yaşanan hızlı kentleşme sürecinin en önemli nedenlerinden biri de kırsal alandaki istihdam olanakların daralıp, kırdaki nüfusun kentlerde artan, çeşitlenen iş olanaklarından ve eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinden daha iyi yararlanma düşüncesidir.

Tablo 24. Eski yaşadığınız yere göre Ankara’da yaşam koşullarınızı nasıl buluyorsunuz? S=74	
	%
Cevap yok	5,4
Daha iyi	16,2
İyi	31,1
Aynı	29,7
Kötü	10,8
Daha kötü	6,8
TOPLAM	100,0

Ankara’ya sonradan göç edenlere, Ankara’daki yaşam koşullarını eski yaşadıkları yerdeki yaşam koşullarına göre nasıl buldukları sorulduğunda, daha iyi (%16,2) ve iyi (%31,1) bulduklarını belirtenlerin oranları toplamı %47,3’tür, daha kötü (%6,8) ve kötü (%10,8) bulduklarını belirtenlerin oranları toplamı ise %17,6’tır. %29,7’lik bir kısım ise bu soruya, yaşam koşullarında bir değişme olmadığı yönünde yanıt vermiştir.

Tablo 24’ün geneline bakarak, kente sonradan göç edenlerin önemli bir kısmının, eski yaşadıkları yerlere göre yaşam koşullarının daha geliştiğini, ekonomik ve sosyal imkanlarının arttığını düşündükleri söylenebilir.

Tablo 25. Meslek kuruluşu dernek ya da vakıf üyeliği durumu S=160	
	%
Meslek kuruluşu	21,3
Dernek	5,0
Vakıf	3,8
Diğer	3,8
Hiç birine üye değilim	66,3
TOPLAM	100,0

Modernleşen ve kentleşen toplumların önemli özelliklerinden biri de sivil toplum alanının genişlemesi, buna bağlı olarak sivil toplum örgütlerinin yaygınlık ve işlerlik kazanmasıdır. Toplumlar yoğun iş bölümü, ihtisaslaşma ve çıkar farklılaşmaları ile alt gruplara bölündükçe, dernekleşme faaliyetleri yoğunluk kazanmaktadır.⁸

Araştırma alanındaki meslek kuruluşları, dernek, vakıf üyeliklerine bakıldığı zaman ankete katılanların büyük kısmının (%66,3) bunlara üye olmadıkları görülmektedir (Tablo 25). Ankete katılanların %21,3'ü sendikalar çeşitli odalar gibi meslek kuruluşlarına, %5'i derneklere, %3,8'i ise vakıflara üyedir. Araştırmadan elde edilen nitel verilere göre ise meslek kuruluşlarına üyeliğin büyük bir kısmını çeşitli iş kollarında faaliyet gösteren odalar, derneklere üyeliğin büyük bir kısmını ise hemşehri dernekleri oluşturmakta ve ulusal düzeyde örgütlenmiş sivil toplum kuruluşlarına üyelik çok düşük düzeyde çıkmaktadır.

Tablo 26. İlçelere göre meslek kuruluşu, dernek ya da vakıf üyeliği durumu			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Meslek kuruluşu	31,3	11,3	21,3
Dernek	5,0	5,0	5,0
Vakıf	3,8	3,8	3,8
Diğer	5,0	2,5	3,8
Hiç birine üye değilim	55,0	77,5	66,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Görmez'in 1997 yılında Ankara'nın kentleşme düzeyleri farklı üç bölgesinde yaptığı alan araştırmasına göre kentlilerin dernek, kuruluş ve topluluk üyeliği oranları Mamak ve Çankaya'da temel farklılıklar göstermektedir. Bu çalışmada Mamak'ta hiçbir derneğe üye olmayanların oranı %72,5 iken, Çankaya'da ise %39,3 olduğu tespit edilmiştir.⁹ Araştırma

⁸ Ahmet Yücekök, *Sosyo-ekonomik Düzene Tepki Olarak Din: Gölçük Örneği*, Ankara: TÜSES Yayınları, 1989, s.1.

⁹ Kemal Görmez, *Kent ve Siyaset*, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997, s.93.

yapılan iki ilçede ankete katılanlar sivil toplum örgütlerine üyelikleri açısından karşılaştırıldığında benzer bir farkın örneklemimizde de ortaya çıktığı görülmektedir. (Tablo 26) Buna göre Çankaya’da hiçbir sivil toplum örgütüne üye olmayanların oranı %55 iken bu oran Mamak’ta %77,5’tir. Diğer yandan Çankaya’da meslek kuruluşlarına üyelik %31,3 düzeyinde iken, Mamak’ta %11,3 düzeyindedir.

Bu verilere bakıldığında kentin daha gelişmiş bölgelerinde sivil toplum örgütlerine üyeliğin daha fazla olduğu söylenebilir. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi bu katılım Çankaya’da daha çok meslek icrası için girilmesi zorunlu odalara, Mamak’ta ise hemşehri derneklerine yönelik olmaktadır. Bu yüzden bu üyeliklerin kentsel katılımı artırdığını ya da çoğulculuğun gelişmesine imkan sağladığını söylemek nitel veriler ışığında çok doğru olmayacaktır.

Tablo 27. Meslek kuruluşu, dernek, vakıf üyeliğinin kentte kalış süresine göre dağılımı						
	5 yıldan az S=14	6-10 yıl arası S=8	11-15 yıl arası S=9	16-20 yıl arası S=22	21 yıl ve üzeri S=107	TOPLAM S=160
	%	%	%	%	%	%
Meslek kuruluşu	0,0	12,5	22,2	27,3	23,4	21,3
Dernek	0,0	0,0	11,1	0,0	6,5	5,0
Vakıf	21,4	0,0	0,0	0,0	2,8	3,8
Diğer	0,0	0,0	0,0	4,5	4,7	3,8
Hiç birine üye değilim	78,6	87,5	66,7	68,2	62,6	66,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Meslek kuruluşu, dernek ve vakıf üyeliği kentte kalış süresine göre de farklılıklar arz etmektedir. Kentte kalış süresi arttıkça örgütlenme düzeyi dalgalı şekilde artmaktadır. Aynı şekilde kentte kalış süresi nispeten daha kısa olan katılımcılarda örgütlenme düzeyi de daha düşük seviyelerde çıkmaktadır. Bu eğilim kentte kalış süresine göre, hiçbir dernek, vakıf, meslek kuruluşuna üye değilim cevabını verenlerin oranlarına bakıldığında daha net görülebilmektedir. Alandan elde edilen veriler kentte kalış süresi ile dernek,

meslek kuruluşu, vakıf gibi sivil toplum örgütlerine üyelik ve kentsel kurumları kullanma arasında doğru orantılı bir ilişki olduğuna dair savı genel olarak doğrular niteliktedir.

Tablo 28. Borç para alışverişi ya da yardımlaşma gibi konularda en çok kullanılan kurumların dağılımı S=160			
	Birinci derecede kullanılan kurum	İkinci derecede kullanılan kurum	Üçüncü derecede kullanılan kurum
	%	%	%
Resmi kurumlar ve bankalar	31,3	16,3	5,6
Arkadaşlarım, dostlarım, tanıdıklarım	21,3	18,1	3,1
Komşularım	3,1	6,9	3,1
Yardımlaşma dernekleri	3,8	3,1	0,6
Akrabalarım ve hemşehrilerim	37,5	20,6	3,8
Dinî cemaatler/dinî gruplar/tarikatlar	2,5	3,1	0,0
Hiç birisini kullanmıyorum	0,6	31,9	83,8
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Anket çalışmasında, katılımcıların ekonomik ilişkilerinde ne ölçüde modern kurumları ne ölçüde geleneksel kurumları kullandıklarını değerlendirmek üzere borç para alışverişlerinde en çok başvurdukları kurumların nereler olduğu sorulmuştur. Buna göre borç para alışverişinde birinci derecede öncelikli olarak sırasıyla; akrabalar ve hemşehriler (%37,5), resmi kurumlar ve bankalar (%31,3), arkadaşlar, dostlar ve tanıdıklar (%21,3), komşular (%3,1) ve dinî cemaat, tarikat ve dinî gruplar (%2,5) kullanılmaktadır. İkinci derecede öncelikli olarak en çok kullanılan kişi ve kurumlar ise sırasıyla; akrabalar ve hemşehriler (%20,6), arkadaşlar, dostlar,tanıdıklar (%18,1), resmi kurumlar ve bankalardır (16,3). Üçüncü derecede en sık kullanılan kurum ise resmi kurum ve bankalardır (%5,6).

Tablo 29. İlçelere göre borç para alışverişi ve yardımlaşma gibi konularda en çok başvurulmuş kurum ya da kişilerin dağılımı

	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Resmi kurumlar ve bankalar	48,8	13,8	31,3
Arkadaşlarım, dostlarım, tanıdıklarım	21,3	21,3	21,3
Komşularım	0,0	6,3	3,1
Yardımlaşma dernekleri	0,0	7,5	3,8
Akrabalarım ve hemşehrilerim	27,5	47,5	37,5
Dinî cemaatler/dinî gruplar/tarikatlar	1,3	3,8	2,5
Hiç birisini kullanmıyorum	1,3	0,0	0,6

İlçelere göre, borç para alışverişi ve yardımlaşma gibi konularda öncelikli olarak başvurulmuş kurumlara ilişkin veriler Tablo 29'da gösterilmiştir. Bu konuda araştırma yapılan iki bölge arasında belirgin farklılıklar göze çarpmaktadır. Borç para alışverişi ve yardımlaşma konularında Çankaya'da en çok başvurulmuş kurum resmi kurum ve bankalarken (%48,8), Mamak'ta en çok akrabalar ve hemşehriler (%47,5) başvurulmaktadır. Diğer yandan Mamak'ta resmi kurumlar ve bankaları kullanma oranı %21,3 gibi nispeten düşük bir orandayken, Çankaya'da da akraba ve hemşehrileri kullanma oranı (%21,3) düşük bir düzeydedir. Bu da Mamak'ta birincil ilişkiler olarak nitelendirilen aile, akraba ve hemşehri ilişkilerinin bu tip ekonomik sosyal ilişkilerde etkin konumda olduğunu göstermektedir. Çankaya'da ise bu konuda formel ilişki ağlarının daha sık kullanıldığı görülmektedir.

Tablo 30. Borç para ilişkisi, yardımlaşma gibi konularda en çok kullanılan kurumların kentte kalış süresine göre dağılımı						
	5 yıldan az S=14	6-10 yıl arası S=8	11-15 yıl arası S=9	16-20 yıl arası S=22	21 yıl ve üzeri S=107	TOPLAM S=160
	%	%	%	%	%	%
Resmi kurumlar ve bankalar	14,3	12,5	22,2	31,8	35,5	31,3
Arkadaşlarım, dostlarım, tanıdıklarım	21,4	25,0	33,3	22,7	19,6	21,3
Komşularım	0,0	0,0	0,0	4,5	3,7	3,1
Yardımlaşma dernekleri	7,1	12,5	0,0	0,0	3,7	3,8
Akrabalarım ve hemşehrilerim	57,1	50,0	44,4	27,3	35,5	37,5
Dinî cemaatler/dinî gruplar/tarikatlar	0,0	0,0	0,0	9,1	1,9	2,5
Hiçbir kurumu ya da kişiyi kullanmıyorum	0,0	0,0	0,0	4,5	0,0	0,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Borç ilişkileri konusunda formel ilişki ağlarının kullanımında kentte kalış süresinin önemli bir faktör olduğu Tablo 30'dan izlenebilmektedir. Kentte kalış süresi arttıkça dalgalı bir şekilde resmi kurumlar ve bankaların da kullanımının arttığı görülmektedir. Borç para ilişkisi ve yardımlaşma gibi konularda akrabalara ve hemşehrilere başvurma ise kentte kalış süresi arttıkça azalmakta, geleneksel yardımlaşma ve dayanışma biçimleri kentte kalış süresi ile birlikte önemini yitirmektedir.

Tablo 31. Ailece en çok görüşülen kişilerin dağılımı S=160			
	Birinci derecede görüşülenler	İkinci derecede görüşülenler	Üçüncü derecede görüşülenler
	%	%	%
Akrabalar	40,6	25,6	11,9
Hemşehriler	3,8	2,5	3,8
Dinî grup/dinî cemaat/tarikatlar	0,6	1,3	0,6
Komşular	20,6	20,0	2,5
Arkadaşlar, tanıdıklar	23,8	18,8	6,9
İş arkadaşları	10,6	5,0	5,0
Hiç birisiyle görüşmüyoruz	0,0	26,9	69,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Kentlileşme düzeyine ilişkin önemli kriterlerden biri de kişilerin görüşme çevreleridir. Araştırmaya katılanların önemli bir kısmının ailece en çok akrabalarıyla görüştüğü sonucu ortaya çıkmıştır (%40,6). “Akrabalarım ile görüşüyorum” seçeneğini sırasıyla “arkadaşlarımla, tanıdıklarımla görüşüyorum” (%23,8) ve “komşularımla (%20,6) görüşüyorum” seçenekleri takip etmiştir. İkinci derecede en çok görüşülenlere bakıldığında örneklemin %25,6’sının akrabalarla, %20’sinin komşularla, %18,8’inin arkadaş ve tanıdıklarıyla görüştüğü görülmektedir. %26,9’luk bir kesim ise bunların hiçbirisiyle görüşmediğini belirtmiştir. Görüşmeye katılanlara, sırasıyla en çok görüştükleri üçüncü kişi sorulduğunda, örneklemin %69,4’ü kimseyle görüşmediklerini belirtmiştir. Üçüncü derecede görüşülen kişiler arasında da yine akrabalar seçeneği %11,9’luk oranla ön plana çıkmıştır.

Tablo 32. İlçelere göre ailece en çok görüşülen kişilerin dağılımı			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Akrabalar	32,5	48,8	40,6
Hemşehriler	1,3	6,3	3,8
Dinî grup/dinî cemaat/tarikatlar	1,3	,0	0,6
Komşular	13,8	27,5	20,6
Arkadaşlar, tanıdıklar	35,0	12,5	23,8
İş arkadaşları	16,3	5,0	10,6
Hiç birisiyle görüşmüyoruz	0,0	0,0	0,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Kentleşme ve kentlileşme ile birlikte bireylerin görüşme çevrelerinde bir takım değişiklikler meydana geldiği, köydeki daha sıcak, samimi ve kan bağına dayalı akrabalık ve hemşehrilik ilişkilerinin yerini, kentlerde kan bağına dayanmayan farklı sosyal çevrelerden ilişkilere bıraktığı kabul edilmektedir. Nitekim yapılan araştırmada da buna benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Doğum yeri itibarıyla olmasa bile köken olarak kırsal kesimden gelen kişilerin yoğun olarak yaşadığı, kent kültürü ile geleneksel kültürün bir

arada bulunduğu Mamak'ta toplumsal ilişkilerde akrabalar ve hemşehrilerin daha ön planda yer aldığı görülmektedir.

İlçelere göre ailece en çok görüşülen kişilerin dağılımı Tablo 32'de gösterilmiştir. Araştırmanın verilerine göre, Çankaya'da ailece en çok görüşülen kişiler arkadaşlar, tanıdıklar (%35) ve akrabalar (%32,5). Mamak'ta ise ankete katılanların yarısına yakını öncelikli olarak akrabalarıyla (%48,8) görüşmektedir. "Akrabalarım ile görüşüyorum" seçeneğini %27,5'lik oranla "komşularım ile görüşüyorum" seçeneği takip etmektedir. İş arkadaşlarıyla görüşme oranı ise Çankaya'da %16,3 iken Mamak'ta sadece %5'dir. Akraba ve komşularla ilişkilerin daha geleneksel bir toplumsal yaşantının, kan bağına dayalı olmayan ilişkilerin ise daha modern bir toplumsal yaşantının özellikleri olarak kabul edilirse, Çankaya'da geleneksel ilişki ağlarının devam etmesine karşın Mamak'a göre daha zayıf bir durumda olduğu söylenebilir.

Tablo 33. Ailece en çok görüşülen kişilerin kentte kalış süresine göre dağılımı						
	5 yıldan az S=14	6-10 yıl arası S=8	11-15 yıl arası S=9	16-20 yıl arası S=22	21 yıl ve üzeri S=107	TOPLAM S=160
	%	%	%	%	%	%
Akrabalar	64,3	62,5	44,4	40,9	35,5	40,6
Hemşehriler	0,0	0,0	22,2	4,5	2,8	3,8
Dini grup/dini cemaat/tarikatlar	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,6
Komşular	14,3	0,0	22,2	22,7	22,4	20,6
Arkadaşlar, tanıdıklar	21,4	25,0	11,1	22,7	25,2	23,8
İş arkadaşları	0,0	12,5	0,0	9,1	13,1	10,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ailece en çok görüşülen kişiler çok net olmamakla beraber kentte kalış süresine göre de bir takım farklılıklar arz etmektedir. Buna göre kentte kalış süresi arttıkça akrabalarla görüşme oranı azalmaktadır. Örneğin örneklem içinde 5 yıldan az bir süredir Ankara'da yaşayanların %64,3'ü ailece en çok akrabalarıyla görüştiklerini ifade ederken, 20 yıldan fazla bir süredir

Ankara’da yaşayanların %35,5’i en çok akrabalarıyla görüştüklerini ifade etmişlerdir. Bunun yanında araştırma sonucunda kentte kalış süresiyle arkadaş, iş arkadaşları, tanıdık ve komşularla görüşme arasında herhangi bir anlamlı ilişki saptanamamıştır.

B. DİNİ TUTUM VE DAVRANIŞLARA İLİŞKİN BULGULAR

1. Dinî İnanca İlişkin Bulgular

Bütün dinler inanç ilkelerinden kurulu belli bir sisteme sahip olup, mensuplarının da bu ilkelere inanmalarını beklerler.¹⁰ İslamiyet’in temelini de büyük ölçüde inançlar oluşturmakta, bunların en başında da Allah’ın varlığına ilişkin iman gelmektedir. Allah’ın varlığına olan inanç geleneksel yollarla edinilen bilgilerle, bireyin çevresinden gelen telkinlerle, herhangi bir zihni sorgulama sürecine bağlı olmadan oluşabildiği gibi akli yollarla sorgulandıktan sonra da oluşabilmektedir. Bu iki farklı iman modelini sınamak için anket formunda Allah’ın varlığına olan inancı, “Allah’ın varlığına delillerle inanıyorum” ve “Allah’ın varlığına delilsiz inanıyorum” şeklinde iki ayrı cevaba ayrılmıştır.

Tablo 34. Allah’ın varlığına ilişkin değerlendirmelerin dağılımı S=160	
	%
Allah’ın varlığına delillerle inanıyorum	60,6
Allah’ın varlığına delilsiz inanıyorum	39,4
Allah’ın varlığına inanmıyorum	0,0
TOPLAM	100,0

¹⁰ Charles Y. Glock, “Dindarlığın Boyutları Üzerine”, (Çev. M. E. Köktaş), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998, , s.254.

Anketten elde edilen sonuçlara göre örneklemin tamamı Allah inancına sahiptir. Ankete katılanların %60,6'lık bir kısmı Allah'ın varlığına mantıklı delillerle inandığını, %39,4'lük bir kısmı ise Allah'ın varlığına hiçbir delile gereksinim duymadan inandığını belirtmiştir. Tablo 34'te görüldüğü gibi örneklemin tamamı Allah inancına sahiptir. Fakat bu inanç niteliği itibariyle bir takım farklılıklar göstermiştir.

Tablo 35. İlçelere göre Allah'ın varlığına ilişkin değerlendirmelerin dağılımı			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Allah'ın varlığına delillerle inanıyorum	72,5	48,7	60,6
Allah'ın varlığına delilsiz inanıyorum	27,5	51,3	39,4
Allah'ın varlığına inanmıyorum	0,0	0,0	0,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Din sosyolojisiyle ilgilenen pek çok sosyologun üzerinde durduğu önemli konulardan biri de modernleşen toplumlarda geleneksel inançların yerini daha rasyonel bir inanç anlayışına bırakacağıdır. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlar bu görüşü destekler niteliktedir.

İlçelere göre ankete katılanların Allah'ın varlığına ilişkin düşüncelerine bakıldığında Çankaya'da Allah'ın varlığına delillerle inananlarla, hiçbir delile gerek duymaksızın inananların yakın oranlarda olduğu gözükmemektedir. Mamak'ta ise Allah'ın varlığına delillerle inananlar %27,5 , delile gerek duymaksızın inananlar ise %72,5 oranındadır. Tablo 35'te de görüldüğü üzere Çankaya'yla karşılaştırıldığında Mamak'ta görüşme yapılan kişilerin Allah inancı daha irrasyonel bir düzeyde oluşmaktadır. Çankaya'da ise ankete katılanların Allah inancı konusunda Mamak'takilere göre daha sorgulayıcı bir tutum geliştirdikleri, hemen hemen yarısına yakın bir bölümünün akli deliller ışığında Allah'ın varlığına inandıkları söylenebilir. Bu veriler kentleşme düzeyi arttıkça dinî inanç tipinin de değişmekte olduğunu

göstermektedir. Kentleşme düzeyi daha yüksek olan bölgede, çevreden duyarak öğrenilen ya da gelenekler öyle emrettiği için kabul edilen geleneksel inanma tipinden çıkılarak, araştırarak, sorgulayarak, mantıklı delillere göz önünde bulundurarak inanma tipi hâkim dir.

Tablo 36. Eğitim düzeyine göre Allah'ın varlığına ilişkin değerlendirmelerin dağılımı

	Okur yazar değil S=5	Okur yazar S=4	İlkokul mezunu S=23	Ortaokul mezunu S=27	Lise ve Dengi okul mezunu S=67	Üniversite mezunu S=32	Lisans üstü eğitim S=2	TOPLAM S=160
	%	%	%	%	%	%	%	%
Allah'ın varlığına delilsiz inanıyorum	80,0	75,0	69,6	70,4	64,2	34,4	50,0	60,6
Allah'ın varlığına delillerle inanıyorum	20,0	25,0	30,4	29,6	35,8	65,6	50,0	39,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Allah inancındaki farklılaşma, eğitim düzeyi ile birlikte değerlendirildiğinde de anlamlı sonuçlar vermektedir. Örneğin okur-yazar olmayanların içinde Allah'ın varlığına delilsiz inananlar %80 oranındayken bu oran üniversite mezunları arasında yalnızca %20'dir. Tablonun genelinde görüldüğü gibi eğitim düzeyi düştükçe dalgalı da olsa Allah'ın varlığına delilsiz olarak inanma artmaktadır. Yine aynı şekilde eğitim düzeyi yükseldikçe Allah'ın varlığına delillerle inanma oranı dalgalı şekilde artmaktadır. Bu da göstermektedir ki eğitim, bireylerin çevresel faktörler ya da gelenekler çerçevesinde öğrendiği Allah inancı tipini değiştirmekte, onları Allah inancı konusunda daha sorgulayıcı bir pozisyona sokmaktadır.

Tablo 37. Çeşitli halk inançlarına ilişkin dağılım S=160			
	Birinci derecede inanılanlar	İkinci derecede inanılanlar	Üçüncü derecede inanılanlar
	%	%	%
Büyü	6,3	6,9	12,5
Kurşun dökmek	5,0	10,6	8,1
Muska	13,1	21,9	7,5
Nazar	54,4	17,5	5,0
Hıdrellez	1,9	7,5	8,1
Ağaçlara dilek bağlamak	0,0	0,6	3,1
Hiç birisine inanmıyorum	19,4	35,0	55,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Araştırmada; sözlü bir gelenek sonucu nesilden nesile aktarılan, dinî görünümüne rağmen bünyesinde din dışı öğeler de barındıran (senkretik), halkın gündelik hayatı içerisinde gelişen ve bir çok açıdan kitabi İslam'la çelişen halk dindarlığı ile ilgili tutumlarını değerlendirmek amacıyla ankete katılanlara büyü, kurşun gibi inançlara yönelik sorular sorulmuştur. Buna göre anket çalışması kapsamında görüştüğümüz kişilerin %54,4'ü, Tablo 37'de gösterilen inançlardan öncelikle nazara inandıklarını ifade etmişlerdir. %19,4'lük bir kısım ise bu tip inançları olmadığını belirtmiştir. Ankete katılanlara, bunlardan ikinci derecede hangilerine inandıklarını sorulduğunda ise %21,9'luk bir kesim muskaya inandığını belirtmiştir. Anket sonuçlarına göre en çok itibar edilen üçüncü derecedeki inanç ise büyü (%12,5) olmuştur.

Tablo 38. İlçelere göre çeşitli halk inançlarına ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Büyü	6,3	6,3	6,3
Kurşun dökmek	2,5	7,5	5,0
Muska	8,8	17,5	13,1
Nazar	57,5	51,3	54,4
Hıdrellez	0,0	3,8	1,9
Ağaçlara dilek bağlamak	0,0	0,0	0,0
Hiç birine inanmıyorum	25,0	13,8	19,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Çeşitli halk inançlarına ilişkin araştırmada elde edilen sonuçlar, Arslan'ın 2002 yılında Çorum'da popüler dindarlıkla ilgili yaptığı saha çalışmasının sonuçlarıyla benzerlikler göstermiştir. Arslan'a göre kentsel hayatta popüler dindarlıkta bir gerileme söz konusu olmasına rağmen kırsal kesimden gelen göçmenler kentte de halk inançlarına bağlılıklarını korumaktadırlar.¹¹ Yapılan araştırmada, Arslan'ın çalışmasının sonuçlarına benzer bir biçimde, kentleşme-kentlileşme düzeyi yüksek ve düşük olan iki bölgedeki halk inançlarının yaygınlığının farklılaştığı, bu tip inançlara sahip olmayanların Çankaya'da (%25) Mamak'tan (%13,8) daha fazla olduğu görülmektedir. Kurşun dökmek ve muska gibi inançlar da kentleşme düzeyi yüksek Çankaya'da varlığını sürdürmesine rağmen Mamak'a göre daha az seviyededir (Tablo 37).

Araştırmada dikkat çeken bir nokta da nazara olan inancın Çankaya'da %57,5 gibi yüksek bir seviyede çıkmış olmasıdır.¹² Kentleşme düzeyine bağlı olarak popüler İslami inançlarda nispeten bir düşüş gözlenirse de, bu tip inançlar kentleşme ve kentlilik düzeyi yüksek bölgelerde bile önemli ölçüde varlığını sürdürmektedir.

2. Dinin Bilgi Boyutuna İlişkin Bulgular

Dinî yaşamın önemli bir yönünü de dinin bilgi boyutu oluşturmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde, ankete katılanların dinî bilgi seviyesinin ölçülmesinden ziyade, dinî bilgilerini nereden aldıkları, dinle ilgili karşılaştıkları sorunlarda kimlere ya da nerelere başvurdıkları, görüşlerine en

¹¹ Mustafa Arslan, **Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, s.212.

¹² Akyüz'ün Mamak'ta kentlileşme ve din ilişkisi üzerine yaptığı saha çalışmasında da araştırmamızın bulgularına benzer şekilde 'nazar' inancı çok yüksek seviyelerde çıkmıştır. Akyüz bu inancın diğer halk inançlarına göre daha yaygın olmasının nedenini, nazarı inancının Kuran'daki ayetlerle (Yusuf Suresi, Ayet: 67; Kalem Suresi, Ayet:51) temellendirilmesi ve bu konuda bazı hadislerin varlığına bağlamaktadır. Bkz. Niyazi Akyüz, **Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dini Hayat ve Kentlileşme Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994, s.183.

çok itibar ettikleri din alimlerinin kimler olduğu, İslam dininin temel kaynağı olan Kuran'ı okuyup okumadıkları gibi sorulara verdikleri yanıtlar değerlendirilmiştir.

Geleneksel toplumlarda dinî bilginin kaynağı genellikle aile olmakta, din aileyle sözlü bir şekilde nesilden nesile aktarılmaktadır. Modernleşen ve kentleşen toplumlarda ise eğitim ve kitle iletişim imkanlarının gelişmesi sonucu dinî bilginin kaynağında çeşitlenmeler olabilmekte, bilgi kaynağı aile ile sınırlı kalmamaktadır.

Tablo 39. Ankete katılanların dinî bilgi kaynağına ilişkin dağılım S=160			
	Dinî bilginin ilk kaynağı	Dinî bilginin ikinci kaynağı	Dinî bilginin üçüncü kaynağı
	%	%	%
Anne-baba	61,3	20,6	3,1
Okul	20,0	34,4	7,5
Dinî kitaplar	4,4	11,3	15,0
Cami imamı	10,6	10,0	6,9
Arkadaş çevresi	2,5	5,6	13,1
Komşular	0,6	5,6	1,9
İş çevresi	0,0	0,0	0,6
Bağlı olduğum tarikat/cemaat/dinî grup	0,6	0,0	0,0
Hiçbirisi	0,0	12,5	51,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Nitekim yapılan araştırmada dinî bilgilerinin kaynağı olarak aileyi gösterenler çoğunlukta olmakta birlikte, ilgili soruya “okul”, “dinî kitaplar”, “cami imamı”, “arkadaş çevresi” gibi yanıtlar da verilmiştir. Tablo 39’den da izlenebileceği gibi ankete katılanların % 61,3’ü dinî bilgilerini birincil olarak ailelerinden almışlardır. Bunu sırasıyla “okul” (%20) ve “cami imamı” (%10,6) yanıtları takip etmiştir. Dinî bilgilerin ikincil kaynağına bakıldığında yine “okul” (%34,4) ve “anne-baba” (%20,6) seçenekleri ön plana çıkmış, bunun yanında “dinî kitaplar” ve “cami imamı” yanıtları da dinî bilgilenme sürecinde önemli yer tutmuştur. Dinî bilgilerin en çok edinildiği üçüncü kaynak ise dinî kitaplar (%15,0) ve arkadaş çevresidir (%13,1).

Diğer yandan dinî bilgilerin kaynaklarına ilişkin elde edilen bulgular, Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve TÜİK'in 2006 yılında Türkiye genelinde yapmış olduğu aile araştırmasının bulgularıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Buna göre söz konusu araştırmada "aile" %58'lik bir oranda bireylerin edindiği dinî bilginin en temel kaynağı teşkil etmektedir. Bizim bulgularımızdan farklı olarak "aile" seçeneğini "din görevlileri" (%15,7) ve onun arkasından "okul" (%10,3) seçenekleri takip etmiştir.¹³ Kanımızca bu farklılaşmanın nedeni Ankara'nın Türkiye geneline göre okullaşma oranı ve eğitim olanaklarının daha geniş düzeyde olması, buna bağlı olarak ta geleneksel şekilde cami imamı veya Kuran kurslarından öğrenme yerine milli eğitim sisteminden öğrenmenin daha yaygın bir şekilde tercih edilmesidir.

Tablo 40. İlçelere göre ankete katılanların dinî bilgi kaynaklarına ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Anne-baba	63,8	58,8	61,3
Okul	25,0	15,0	20,0
Dinî kitaplar	6,3	2,5	4,4
Cami imamı	1,3	20,0	10,6
Arkadaş çevresi	2,5	2,5	2,5
Komşular	0,0	1,3	0,6
İş çevresi	0,0	0,0	0,0
Bağlı olduğum tarikat/cemaat/dinî grup	1,3	0,0	0,6
Hiç birisi	0,0	0,0	0,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Araştırma yapılan iki bölgede de dinî bilgilerin en önemli kaynağı "aile" olarak gözükmektedir. Bunun yanında Tablo 40'a bakıldığında Mamak ve Çankaya'da bir takım farklılıklar dikkati çekmektedir. Mamak'ta dinî bilgilerinin kaynağı olarak okulu gösterenler %15 oranında iken Çankaya'da %25 düzeyindedir. Yine Mamak'ta ankete katılanlar dinî bilgilerinin kaynağını

¹³ TC. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu , **Aile Yapısı Araştırması 2006**, Ankara: TÜİK Yayınları, 2006, s.22.

%20 oranında cami imamına dayandırırken, Çankaya’da bu sadece %1,3 düzeyinde kalmaktadır. Bu rakamlar, kentleşme düzeyinin artması ve dolayısıyla eğitim seviyesinin de yükselmesi ile birlikte din öğreniminde geleneksel kurumlar yanında ulusal eğitim kurumlarından daha çok yararlanılmaya başlandığını göstermektedir.

Tablo 41. Dinî nitelikli konuları danışma çevresi S=160			
	Birinci derecede başvurulan kişi ya da kurumlar	İkinci derecede başvurulan kişi ya da kurumlar	Üçüncü derecede başvurulan kişi ya da kurumlar
	%	%	%
Kuran-ı Kerim’e	10,6	2,5	5,0
Aile büyüklerine	19,4	17,5	6,3
Dinî kitaplara	10,6	6,3	3,8
Dinî cemaatlerin büyüklerine	4,4	0,6	2,5
Cami imamına	11,9	10,0	4,4
Arkadaşlarıma/tanıdıklarıma	15,0	16,9	6,3
Müftülük ya da Diyanet İşleri Başkanlığına	9,4	4,4	2,5
Akraba ve yakınlarıma	18,1	10,6	7,5
Hiç birine danışmam	0,6	31,3	61,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Dinî sorunlarla ilgili olarak başvurulmuş danışma çevresi de kentlilerin dinî bilgi kaynakları hakkında bilgi verici niteliktedir. Buna göre örnekte dinî nitelikte bir sorunla karşılaşıldığı zaman başvurulmuş kurumlar, kişiler ya da kaynaklar sırasıyla; aile büyükleri (%19,4), akraba ve yakınlar (%18,1), arkadaşlar ve tanıdıklar (%15), cami imamı (%11,9), dinî kitaplar (%10,6), Kuran-ı Kerim (%10,6), müftülük ya da Diyanet İşleri Başkanlığı (%9,4), dinî cemaatlerin büyükleridir (%4,4). İkinci derecede başvurulmuş kişi kurum ya da kaynaklarda ise “hiç birine danışmam” yanıtını verenlerin oranı %31,3’tür. Bu kesimi sırasıyla “aile büyüklerine danışırım” (%17,5) ve “arkadaşlarıma/tanıdıklarıma danışırım” (%16,9) cevabını verenler takip etmektedir. Üçüncü derecede başvurulmuş kişi kurum ya da kaynaklar sorulduğunda ise ankete katılanların büyük bir çoğunluğu (%61,9) “hiç birine danışmam” cevabını vermiştir.

Tablo 41’den de izlenebileceği gibi dinî nitelikli problemlerle karşılaşıldığında, dinî metinler, resmi kurumlar ve uzman kişilere başvurulması sınırlı düzeyde kalmakta, bu tip konularda daha çok aile, akraba ve arkadaş çevresinin görüşleri dikkate alınmaktadır.

Dinî nitelikli bilgiler aile, akraba ve arkadaş çevresi gibi yakın çevreden edinilebildiği gibi, din alimlerinin görüşleri de kişilerin dinî bilgilerinin şekillenmesinde etkili olabilmektedir. Okuma alışkanlığının düşük olduğu toplumumuzda, özellikle son yıllarda görsel iletişim alanındaki gelişme kişilerin dinî bilgilerini edinmesinde televizyon yoluyla konuyla ilgili uzmanların, din alimlerinin ve dinî cemaat önderlerinin görüşlerinin de ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Ankete katılanlara, görüşlerine değer verdikleri din alimlerinden yola çıkarak anlam dünyalarındaki İslam anlayışını değerlendirmek için “en çok itibar ettiğiniz din alimi kimdir” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 42. Görüşlerine en çok itibar edilen din alimlerine ilişkin dağılım S=160	
	%
Görüşlerine itibar ettiğim bir din alimi yok	50,0
Abdulkaki Erol	0,6
Ahmet Şahin	0,6
Ethem Cebecioğlu	0,6
Fethullah Gülen	13,8
İmam-ı Gazali	0,6
Mehmet Nuri Yılmaz	1,3
Nihat Hatipoğlu	8,8
Süleyman Ateş	2,5
Said Nursi	1,9
Tayyar Altıkulaç	1,3
Yaşar Nuri Öztürk	12,5
Zekeriya Beyaz	5,6
TOPLAM	100,0

Araştırma alanında görüşlerine en çok itibar edilen din alimlerine ilişkin veriler Tablo 42’de verilmiştir. Buna göre ankete katılanların yarısı

görüşlerine itibar ettiği bir din aliminin olmadığını belirtmiştir. Elde ettiğimiz nitel verilere göre, sorumuza “görüşlerine itibar ettiğim hiçbir din alimi yok” cevabını veren katılımcıların önemli bir kısmı, din alimlerinin dinî meseleleri çarpıttıklarını ve bu yüzden onların görüşlerine çok fazla güvenlerinin olmadığını belirtmiştir.

Anket sonuçlarına göre, örneklemede görüşlerine en çok itibar edilen din adamları; Fethullah Gülen (%13,8), Yaşar Nuri Öztürk (%12,5), Nihat Hatipoğlu (%8,8), Zekeriya Beyaz (%5,6) olmuştur. Burada dikkati çeken nokta, bu dört din adamının da ortak noktasının medyada çok sık görünen isimler olmasıdır.

Tablo 43. İlçelere göre görüşlerine en çok itibar edilen din alimlerinin dağılımı			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Görüşlerine itibar ettiğim bir din alimi yok	45,0	55,0	50,0
Abdülbaki Erol	0,0	1,3	0,6
Ahmet Şahin	1,3	0,0	0,6
Ethem Cebecioğlu	1,3	0,0	0,6
Fethullah Gülen	7,5	20,0	13,8
İmam-ı Gazali	0,0	1,3	0,6
Mehmet Nuri Yılmaz	2,5	0,0	1,3
Nihat Hatipoğlu	5,0	12,5	8,8
Süleyman Ateş	1,3	3,8	2,5
Said Nursi	0,0	3,8	1,9
Tayyar Altıkulaç	1,3	1,3	1,3
Yaşar Nuri Öztürk	23,8	1,3	12,5
Zekeriya Beyaz	11,3	0,0	5,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Çankaya’da görüşlerine en çok itibar edilen din adamı Yaşar Nuri Öztürk (%23,8) ve Zekeriya Beyaz’dır (11,3). Mamak’ta ise dinî konularda en çok Fethullah Gülen (%20,0) ve Nihat Hatipoğlu’nun (%12,5) görüşlerine itibar edilmektedir (Tablo 43). Araştırma yapılan iki bölge de görüşlerine güvenilen din adamları açısından belirgin farklılıklar görülmüştür. Bunun

nedeni bu din adamlarının farklı İslam anlayışlarını temsil etmelerine bağlanabilir.

Çankaya’da görüşlerine en çok değer verilen Yaşar Nuri Öztürk, Zekeriya Beyaz gibi ilahiyatçılar konuşmalarında genellikle, hurafelerden arındırılmış, Kuran-sünnet ikilisi üzerine bina edilmiş, daha akılcı ve dini modern hayat içinde yorumlamaya çalışan bir İslam anlayışını ortaya koymaktadır. Mamak’ta görüşlerine daha çok değer verilen Nihat Hatipoğlu ve Fethullah Gülen’in ise sufi düşüncenin bazı öğeleriyle, imanı akıl yoluyla elde eden görüşleri birleştirip, duygusal bir hitabet tarzıyla dinleyicilerine sundukları görülmektedir. Mamak’ta Hatipoğlu ve Gülen gibi din adamlarının görüşlerine daha çok itibar edilmesinin nedenlerinden biri de bu din adamlarının geleneksel İslam anlayışından keskin bir şekilde kopmadan, fıkhi tartışmalara girmeden, genellikle inançla ilgili meseleler üzerine yorum yapmalarıdır. Kanımızca bu sebeplerden dolayı eğitim seviyesi Çankaya’ya göre daha düşük olan Mamak’ta görüşme yapılan kişilere, hem seçtikleri konular hem de kullandıkları üslup itibarıyla Fethullah Gülen ve Nihat Hatipoğlu’nun görüşleri daha çekici gelmektedir.¹⁴

Tablo 44. Kuran’ı hiç okudunuz mu? S=160	
	%
Sadece Arapça’sını okudum	20,6
Sadece Türkçe mealini okudum	8,1
Hem Arapça’sını hem Türkçe mealini okudum	8,8
Arapça’sını da Türkçe mealini de okumadım	62,5
TOPLAM	100,0

İslam dininde Kuran okumanın ibadete ilişkin yönünün yanında dinî bilgi açısından temel kaynak niteliğini taşıma özelliği de vardır. Katılımcıların %62,5’i Kuran’ın ne Arapça’sını ne de Türkçe mealini okumamıştır. %20,6’lık bir kesim sadece Arapça’sını, %8,1’lik bir kesim ise sadece Türkçe mealini

¹⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ruşen Çakır, **Ayet ve Slogan**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002; Ahmet İnsel, “Altın Nesil, Yeni Muhafazakarlık ve Fethullah Gülen”, **Birikim**, Sayı 99, Temmuz 1997.

okumuştur. Hem Arapça'sını hem Türkçe'sini okuyanlar ise örneklemin %8,8'lik bir bölümünü teşkil etmektedir. Tablo 44'deki veriler genel olarak, ankete katılanların çok büyük bir bölümünün dinî bilgilerini, İslamiyet'in temel kaynağı olan Kuran'dan bire bir okuyarak elde etmediğini göstermektedir.

Tablo 45. İlçelere göre “Kuran’ı hiç okudunuz mu” sorusuna verilen cevapların dağılımı			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Sadece Arapça'sını okudum	11,3	30,0	20,6
Sadece Türkçe mealini okudum	8,8	7,5	8,1
Hem Arapça'sını hem Türkçe mealini okudum	8,8	8,8	8,8
Arapça'sını da Türkçe mealini de okumadım	71,3	53,8	59,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

“Kuran’ı hiç okudunuz mu” sorusuna verilen cevaplar kentleşme düzeyleri farklı iki bölgede karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde, Çankaya’da Kuran’ın sadece Arapça’sını okuyanların oranı %11,3 iken, Mamak’ta %30 olduğu görülmektedir. Araştırmada dikkat çekici bir nokta ise genel eğitim düzeyleri oldukça farklı olan iki bölgede de Kuran’ın sadece Türkçe mealini okuyanların hemen hemen yakın oranlarda olmasıdır. Diğer yandan “Kuran’ın Arapça’sını da Türkçe mealini de okumadım” diyenler Çankaya’da örneklemin %71,3 temsil ederken, bu oran Mamak’ta %53,8’dir. Tablo 45’te de görüldüğü gibi Kuran okuma kentleşme düzeyi yüksek olan bölgede kentleşme düzeyi düşük olan bölgeye göre daha düşük bir oranda çıkmıştır.

3. Dinin İbadet Boyutuna İlişkin Bulgular:

Dinî yaşamın bir diğer yönünü de ibadetler oluşturmaktadır. İbadet boyutu ile bir dinin mensuplarının yerine getirdikleri bütün spesifik dinî pratikler kastedilmektedir.¹⁵ Dinin ibadet boyutu tek başına dindarlığın kapsamı hakkında fikir vermekte yetersiz olsa bile, dindarlığın değerlendirilmesinde, dinin diğer boyutlarına göre daha kolay ölçülebilir daha kolay anlaşılabilir veriler sağlamaktadır. Yapılan çalışmada, namaz kılma, oruç tutma, Kuran okuma, zekat verme, kurban kesme, türbe ziyareti, adak adama gibi çeşitli dinî pratikler, ibadet boyutuna ilişkin bulgular başlığı altında incelenmiştir.

Tablo 46. Namazların kılınma sıklığına ilişkin dağılım				
	Cuma namazlarını ne sıklıkla kılırsınız? S=89	Bayram namazlarını ne sıklıkla kılırsınız? S=89	Vakit namazlarını ne sıklıkla kılırsınız? S=160	Nafile namazları ne sıklıkla kılırsınız? S=160
	%	%	%	%
Her zaman	25,8	34,8	11,8	1,9
Çoğunlukla	25,8	27,0	9,4	2,5
Ara sıra	20,2	15,7	4,4	6,3
Nadiren	16,9	12,4	10,0	6,3
Hiçbir zaman	11,3	10,1	64,4	83,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0

İslam dininde, dinî pratiklerin önemli bir yönünü namaz ibadeti oluşturmaktadır. Bu nedenle dinî pratiklerin yapılma düzeyi açısından namaz ibadetinin yerine getirilme sıklığı fikir verici niteliktedir.

Araştırmada “Cuma namazlarını ve bayram namazlarını kılar mısınız” soruları sadece erkeklere yöneltilmiştir. Buna göre görüşme yapılan kişilerin %25,8’i her zaman, %25,8’i çoğunlukla, %20,2’si ara sıra, %16,9’u nadiren Cuma namazı kıldıklarını, %11,3’lük bir kesim ise hiçbir zaman kılmadığını belirtmiştir. Bayram namazlarını ise %34,8’lik bir kesimin her zaman , %27’lik

¹⁵ C. Y. Glock, **a.g.m.** , s.256.

bir kesimin çoğunlukla, %15,7'lik bir kesimin ara sıra, %12,4'lük kesimin nadiren kıldığı, %10,1'lik bir kesimin ise hiçbir zaman kılmadığı görülmektedir. Vakit namazlarını her zaman kılanlar örneklemin %11,8'lik bir bölümünü, hiçbir zaman kılmayanlar 1/264,4'lük bir bölümünü oluşturmaktadır. Nafile namazların kılınma yüzdesi ise oldukça düşüktür. Araştırmaya katılanların %83,1'i hiçbir zaman nafile namazı kılmadıklarını ifade etmiştir (Tablo 45).

Tablo 47. İlçelere göre vakit namazlarının kılınma sıklığına ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Her zaman	6,3	17,5	11,8
Çoğunlukla	5,0	13,8	9,4
Ara sıra	2,5	6,3	4,4
Nadiren	8,8	11,3	10,0
Hiçbir zaman	77,5	51,3	64,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

İlçelere göre vakit namazlarının kılınma sıklığına bakıldığında ise Çankaya ve Mamak'taki ankete katılanların bu konuda oldukça farklı cevaplar verdiğini görülmektedir. Mamak'ta görüşülen kişilerin %17,5'i vakit namazlarını her zaman kılarken bu oran Çankaya'da %6,3'tür. Aynı şekilde Mamak'ta örneklemin %51,3'lük bir kısmı hiçbir zaman vakit namazı kılmazken, Çankaya'da vakit namazı kılmayanların oranı %77,5'tir. Araştırma yapılan iki bölgede de vakit namazlarını kılma oranı düşük düzeyde çıkmıştır. Bunun yanında Mamak'ta namaz ibadetine nispeten daha fazla önem verildiği görülmektedir. Bunun nedeni olarak Mamaklıların gündelik yaşamında dinî düşüncenin Çankayalılara göre daha merkezi bir yer işgal etmesinin yanı sıra, Çankayalıların formel şekilde düzenlenmiş iş hayatına daha yoğun şekilde katılımları da gösterilebilir.

Tablo 48. Oruçların tutulma sıklığına ilişkin dağılım S=160				
	Üç aylar orucunu ne sıklıkla tutarsınız?	Ramazan orucunu ne sıklıkla tutarsınız?	Mübarek günlerde ne sıklıkla oruç tutarsınız?	Nafile oruç tutar mısınız?
	%	%	%	%
Her zaman	1,3	45,6	5,0	1,9
Çoğunlukla	6,3	15,6	5,0	1,9
Ara sıra	8,8	16,3	6,9	1,9
Nadiren	6,3	12,5	13,8	11,3
Hiçbir zaman	77,5	10,0	69,4	83,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0

Yapılan araştırmada ibadetlere yönelik sorulardan bir diğeri de katılımcıların oruç tutma sıklığına ilişkindir. Örneklemde İslam dinine göre sünnet sayılan üç aylar orucunun tutulma sıklığının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Buna göre ankete katılanların %77,5'i hiçbir zaman üç aylar orucunu tutmamaktadır. İslam dinine göre yerine getirilmesi farz olan Ramazan orucunun tutulma sıklığı ise diğer oruçlara göre çok daha fazladır. Görüşme yapılan kişilerin %45,6'sı her zaman, %15,6'sı ise çoğunlukla Ramazan orucunu tutmaktadır. Üç aylar orucunda olduğu gibi, tutulması sünnet olan mübarek günler oruçlarının ve nafile oruçların da tutulma oranı Ramazan orucuna göre hayli düşüktür. Örneklem %69,4'lük bir bölümü mübarek günlerde oruç tutmadıklarını, %83,1'i ise nafile oruç tutmadıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 49. İlçelere göre Ramazan orucunun tutulma sıklığına ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Her zaman	31,3	60,0	45,6
Çoğunlukla	10,0	21,3	15,6
Ara sıra	18,8	13,8	16,3
Nadiren	21,3	3,8	12,5
Hiçbir zaman	18,8	1,3	10,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Kentleşme düzeyleri farklı iki ilçede namaz ibadetinde olduğu gibi oruç ibadetinin yerine getirilme sıklığı konusunda da bir takım farklılıklar göze çarpmaktadır. Çankaya'da ankete katılanların %31,3'ü her zaman Ramazan

orucu tutarken, Mamak'ta bu oran Çankaya'dakinin yaklaşık iki katı kadardır (%60). Aynı şekilde çoğunlukla Ramazan orucu tutanların oranı da Mamak'ta (%21,3) hemen hemen Çankaya'dakinin (%10) iki katı kadardır. Çankaya'da ankete katılanların %18,8'i hiçbir zaman oruç tutmadığını belirtirken, Mamak'ta örneklemin sadece %1,3'ü hiçbir zaman oruç tutmamaktadır (Tablo 49).

Mamak ve Çankaya'da görüşme yapılan kişilerin namaz ve oruç ibadeti ile ilgili tutumlarına bakarak kentleşmenin dinî pratiklerin yerine getirilmesinde negatif yönde bir etki yarattığını söylenebilir.

Tablo 50. Kuran okuma sıklığına ilişkin dağılım S=60	
	<u>%</u>
Her zaman	10,0
Sık sık	25,0
Ara sıra	21,7
Nadiren	23,3
Çok nadir	20,0
TOPLAM	100,0

İslam dininde Kuran, dinî bilginin temel kaynağı olmasının yanı sıra, okunması ibadet olarak da görülen bir nitelik taşımaktadır. Araştırmada Kuran'ı daha önce okuduğunu belirten kişilere (%37,5), Kuran'ı düzenli olarak okuyup okumadıklarını sorulduğunda ankete katılanların %10'u her zaman, %25'i sık sık, %21,7'si ara sıra, %23,3'ü nadiren, %20'si ise çok nadir Kuran okuduklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 51. Çeşitli dinî pratiklerin yapılma düzeyi S=160			
	Birinci derecede yapılanlar	İkinci derecede yapılanlar	Üçüncü derecede yapılanlar
	%	%	%
Hatim indirmek/indirtmek	16,9	7,5	4,4
Mevlit okutmak	20,0	26,3	6,9
Türbe ziyareti	19,4	13,8	8,1
Adak adamak	7,5	7,5	6,3
Mezarda Kuran okumak/okutmak	19,4	15,6	13,1
Hiç birisini yapmıyorum	16,9	29,4	61,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Fıkhi düzeyde doğruluğu tartışmalı olan, daha çok popüler İslam'da rastlanan, yapılması farz olmayan ve genellikle belli bir düzene tabi olmadan yerine getirilen çeşitli ibadetler hakkında görüşmeye katılanlara yöneltilen soruya ilişkin verilen yanıtlar Tablo 51'de gösterilmiştir. Buna göre: araştırma alanında birinci derecede yapılan ibadetler sırasıyla mevlit okutmak (%20,0), türbe ziyareti (%19,4), mezarda Kuran okumak/okutmak (%19,4), hatim indirmek/indirtmek (%16,9) ve adak adamaktır (%7,5). Ankete katılanların %16,9'u ise bunların hiç birini yapmadığını belirtmiştir. Verilere göre ikinci derecede en çok yapılan dinî pratik ise mevlit okutmak olmuştur (%26,3), Görüşme yapılan kişilere üçüncü derecede en çok yerine getirdikleri dinî pratik sorulduğunda ise bunların %61,3'ünden hiçbirini yapmıyorum yanıtı alınmıştır. Bu cevabı %13,1 ile "mezarda Kuran okuyorum/okutuyorum" yanıtı takip etmiştir. Örnekleme genel olarak değişen oranlarda da olsa bu ibadetlerden pek çoğunun yapıldığı görülmektedir.

Tablo 52. İlçelere göre çeşitli dinî pratiklerin yapılma düzeyi			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Hatim indirmek/indirtmek	13,8	20,0	16,9
Mevlit okutmak	21,3	18,8	20,0
Türbe ziyareti	11,3	27,5	19,4
Adak adamak	7,5	7,5	7,5
Mezarda Kuran okumak/okutmak	18,8	20,0	19,4
Hiç birisini yapmıyorum	27,5	6,3	16,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Çeşitli dinî pratiklerin yerine getirilme düzeyi ilçelere göre karşılaştırıldığında ise Mamak'ta türbe ziyaretinin diğer seçeneklere göre ön plana çıktığını görülmektedir (%27,5). Verilerden elde edilen bu sonuç Türk popüler İslam'ında önemli yer tutan evliya kültürünün kentleşme düzeyi düşük bölgelerde büyük ölçüde hala varlığını koruduğunu göstermektedir. Diğer yandan mezarda Kuran okumak/okutmak, mevlit okutmak gibi dinî pratikler iki bölgede de yaygın olarak görülmektedir.

Tablo 52'nin geneline bakıldığında ise soruda verilen dinî pratiklerin belli ölçülerde her iki bölgede de yerine getirilmesine rağmen, Mamak'ta daha yüksek oranlarda yapıldığı görülmektedir. Nitekim bu pratiklerin hiç birini yapmayanların oranı Mamak'ta %6,3 düzeyinde çıkmışken, Çankaya'da %27,5 düzeyindedir.

Tablo 53. Zekat ve fitre ibadetine ilişkin dağılım S=160	
	%
Her zaman veririm	21,9
Maddi imkanım olduğu zamanlar veriyorum	41,9
Veremiyorum ama maddi imkanım olsa verirdim	23,1
Maddi imkanım olmasına rağmen vermiyorum	8,1
Hiçbir zaman vermem	5,0
TOPLAM	100,0

İslam dininin emrettiği ibadetler arasında toplumsal yönü itibarıyla zekat ve fitre önemli bir yer tutmaktadır. Yapılan araştırmada ankete katılanların %21,9'unun her zaman zekat ve fitre verdiği, %41,9'unun maddi imkanları olduğu zaman verdiği, %23,1'inin zekat veremediği ama maddi imkanı olsa verebileceği, %8,1'inin maddi imkanı olmasına rağmen zekat vermediği, %5'lik bir kesiminin ise hiçbir zaman zekat vermediği sonucu çıkmıştır (Tablo 53).

Tablo 54. Gelir düzeyi ile zekat ve fitre verme ibadeti arasındaki ilişki							
	500 YTL'den az S=12	500 YTL – 1000 YTL arası S=51	1000 YTL – 1500 YTL arası S=47	1500 YTL – 2000YTL arası S=35	2000 YTL – 2500 YTL arası S=10	2500 YTL'den fazla S=5	TOPLAM S=160
	%	%	%	%	%	%	%
Her zaman veriyorum	0,0	9,8	29,8	31,4	50,0	0,0	21,9
Maddi imkanı olduğu zaman veriyorum	8,3	52,9	44,7	34,3	40,0	40,0	41,9
Veremiyorum ama maddi imkanım olsa verirdim	91,7	31,4	10,6	14,3	0,0	0,0	23,1
Maddi imkanım olmasına rağmen vermiyorum	0,0	5,9	10,6	11,4	0,0	20,0	8,1
Hiçbir zaman vermem	0,0	0,0	4,3	8,6	10,0	40,0	5,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

İslam dinine göre zekat ve fitre ibadetlerinden sadece belirli mal varlığına sahip olan kişiler sorumlu kılınmıştır. Yani zekat kişinin ekonomik durumuna bağlı olarak yerine getirebileceği bir ibadettir. Bu açıdan araştırmada zekat ve fitre ibadeti ile gelir düzeyi arasındaki anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. Buna göre düşük gelir gruplarında zekat ve fitre verme oranı oldukça düşük çıkmıştır. Fakat bu gelir gruplarında örneklemin büyük kısmını “maddi imkanım olduğu zamanlar veriyorum” ya da “veremiyorum ama maddi imkanım olsa verirdim” cevabını verenler oluşturmuştur. Daha yüksek gelir gruplarında ise zekat verme oranı genel olarak artmıştır. Buna karşın “2500

YTL ve yukarısı gelir grubu” zekat ve gelir düzeyi arasındaki bu doğru orantılı ilişkiye istisna oluşturmuştur.

Tablo 55. İlçelere göre zekat ve fitre ibadetine ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Her zaman	27,5	16,3	21,9
Maddi imkanım olduğu zamanlar veriyorum	41,3	42,5	41,9
Veremiyorum ama maddi imkanım olsa verirdim	8,8	37,5	23,1
Maddi imkanım olmasına rağmen vermiyorum	12,5	3,8	8,1
Hiçbir zaman vermem	10,0	0	5,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Zekat ve fitre ibadetinin ilçelere göre yerine getirilme düzeyi arasındaki farklılıklar Tablo 55’te gösterilmiştir. Çankaya’da ankete katılanların %27,5’inin her zaman, %41,3’ünün de maddi imkanları olduğu zaman zekat ve fitre verdiği görülmektedir. Mamak’ta ise görüşmeye katılan kişilerin %16,3’ü her zaman %42,5’i ise maddi imkanları olduğu zaman zekat ve fitre vermektedir. Mamak’ta “her zaman zekat ve fitre veriyorum” yanıtını verenlerin Çankaya’dakilere oranla azlığı, bu iki ilçe arasındaki gelir düzeyi farklılıklarıyla ilişkilendirilebilir. Bunun yanında sorumuza verilen yanıtlarda dikkat çeken bir nokta da Çankaya’da “hiçbir zaman zekat vermem” diyenlerin oranı %10 iken Mamak’ta “hiçbir zaman zekat ve fitre vermem” yanıtını veren kimsenin olmamasıdır. Bu da Mamak’ta ankete katılanların Çankaya’dakilere göre maddi imkanlar göz ardı edildiğinde zekat ve fitre ibadetini yerine getirmeye daha hevesli olduklarını göstermektedir.

Tablo 56. Kurban bayramlarında kurban kesme ibadetine ilişkin dağılım S=160	
	<u>%</u>
Her zaman keserim	19,4
Maddi imkanım olduğu zamanlar kesiyorum	38,7
Kesemiyorum ama maddi imkanım olsa keserdim	26,3
Maddi imkanım olmasına rağmen kesmiyorum	10,6
Hiçbir zaman kesmem	5,0
TOPLAM	100,0

Araştırmada dini pratiklerin yerine getirilme düzeyini tespit etmek amacıyla sorulan bir diğer soru da kurban kesme ibadeti ile ilgilidir. Buna göre; araştırmaya katılanların %19,4 her zaman, %38,7'si maddi imkanları olduğu zaman kurban kesmektedir. Görüşme yapılan kişilerin %26,3'ü kurban kesemediklerini ama maddi imkanları olsa kesebileceklerini ifade etmiştir. Örneklemin %10,6'lık bir bölümü maddi imkanı olmasına rağmen kurban kesmediğini, %5'lik bir bölümü ise hiçbir zaman kurban kesmediğini belirtmiştir.

Tablo 57. Gelir düzeyi ile kurban kesme ibadeti arasındaki ilişki							
	500 YTL'den az S=12	500 YTL – 1000 YTL arası S=51	1000 YTL – 1500 YTL arası S=47	1500 YTL – 2000YTL arası S=35	2000 YTL – 2500 YTL arası S=10	2500 YTL'den fazla S=5	TOPLAM S=160
	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>
Her zaman kurban keserim	0,0	11,8	19,1	34,3	30,0	20,0	19,4
Maddi imkanı olduğu zaman kesiyorum	8,3	47,1	42,6	40,0	20,0	20,0	38,8
Kurban kesemiyorum ama maddi imkanım olsa keserdim	91,7	31,4	27,7	5,7	0,0	0,0	26,3
Maddi imkanım olmasına rağmen kurban kesmiyorum	0,0	9,8	8,5	11,4	20,0	40,0	10,6

Bir dinî pratik olarak kurban kesmek de zekat gibi bireylerin maddi durumlarına göre yerine getirdiği bir ibadettir. Bu açıdan alt gelir gruplarında kurban kesme oranının daha düşük olduğu görülmektedir. Kurban kesme oranının en yüksek olduğu gelir grupları ise “1500 YTL-2000YTL arası” ve “2000YTL-2500YTL arası” gelir gruplarıdır. Zekat ibadetinde olduğu gibi “2500 YTL üstü” gelir grubunda ise kurban kesme (%20) oranı diğer orta ve yüksek gelir gruplarına göre nispeten daha düşük oranda çıkmaktadır (Tablo56).

Tablo 58. İlçelere göre kurban kesme ibadetinin yerine getirilmesine ilişkin dağılım			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Her zaman	25,0	13,7	19,4
Maddi imkanım olduğu zamanlar kesiyorum	38,7	38,7	38,7
Kesemiyorum ama maddi imkanım olsa keserdim	11,3	41,3	26,3
Maddi imkanım olmasına rağmen kesmiyorum	15,0	6,3	10,6
Hiçbir zaman kesmem	10,0	0,0	5,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Tablo 57’de ilçelere göre kurban kesme ibadetinin yerine getirilme düzeyine bakıldığında “her zaman kurban keserim” diyenlerin oranının Çankaya’da Mamak’tan daha yüksek olduğu görülmektedir. Şüphesiz kurban kesmenin gelir düzeyiyle birebir ilişkisi olan bir ibadet olması ve Mamak’la Çankaya arasındaki gelir düzeyi farklılıklarının bunda büyük payı vardır. Nitekim Çankaya’da “kurban kesemiyorum ama maddi imkanım olsa keserdim” diyenlerin oranının Mamak’a göre hayli düşük olması bunu göstermektedir. Diğer yandan Çankaya’da “maddi imkanı olmasına rağmen kurban kesmiyorum” ve “hiç bir zaman kurban kesmem” yanıtlarını verenlerin oranının Mamak’la aynı yanıtları verenlerin oranlarıyla karşılaştırıldığında daha yüksek düzeyde çıkması, Mamak’ta da zekat

ibadetinde olduğu gibi kurban ibadetine de Çankaya'dan daha çok önem verildiği şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 59. Kandil günleri ve gecelerinde yapılan ibadetlerin sıklığına ilişkin dağılım S=160				
	Dua ederim	Mevlit dinlerim	Camiye giderim	Yakınlarımdan kandilini kutlarım
	%	%	%	%
Her zaman	10,6	6,9	6,3	20,0
Çoğunlukla	30,6	11,3	6,9	21,9
Ara sıra	15,6	11,3	9,4	21,9
Nadiren	20,6	19,4	16,3	17,5
Hiçbir zaman	22,5	51,3	61,3	18,8
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0

Araştırmada, İslam dinine göre kutsal sayılan gün ve gecelerde belirli dinî pratiklerin ne ölçüde yapıldığını değerlendirmek amacıyla, görüşme yapılan kişilere kandil günleri ve gecelerinde neler yaptıkları sorulmuştur.

Bu gecelerde diğer ibadetlere göre en fazla yerine getirilen dinî pratiklerden biri, “dua etmek” olmuştur. Ankete katılanların %10,6’sı her zaman, %30,6’sı ise çoğunlukla kandil gün ve gecelerinde dua etmektedir. Katılımcıların %20,6’sı nadiren dua ettiğini, %22,5’i ise hiçbir zaman dua etmediğini belirtmiştir. Kandil gecelerinde mevlit dinleme ve camiye gitme gibi dinî pratikler ise, dua etme ve yakınların kandilini kutlama gibi dinî pratiklere göre oldukça düşük düzeyde kalmıştır. Kandil gün ve gecelerinde hiçbir zaman mevlit dinlemeyenlerin oranı %51,3, hiçbir zaman camiye gitmeyenlerin oranı ise %61,3’tür. Tablo 59’a bakıldığında kandil gün ve gecelerinde en çok yapılan dinî pratiğin yakınların kandilini kutlamak olduğu görülmektedir. Örnekleme, her zaman yakınlarının kandilini kutlayanların oranı %20,0, çoğunlukla kutlayanların oranı %21,9’dur. Veriler genel olarak değerlendirildiğinde ise “dua etmek” ve kandil kutlamak gibi pratiklerin daha yaygın düzeyde, “mevlit dinlemek” ve “camiye gitmek” gibi pratiklerin ise daha istisnai düzeyde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Tablo 60. Günlük hayatta dinin gereklerinin yerine getirilme düzeyi S=160	
	%
Dinimin bütün gereklerini daima yerine getiriyorum	8,1
Dinimin gereklerini çoğunlukla yerine getiriyorum	31,3
Dinimin gereklerinin yalnızca bir kısmını yerine getiriyorum	47,5
Dinimin gereklerini yerine getirmiyorum	13,1
TOPLAM	100,0

Yapılan saha çalışmasında, dinî pratiklerin yerine getirilme düzeyini ölçmeye yönelik bir çok sorudan farklı olarak ve bütün bu soruları kapsayıcı nitelikte, katılımcılara “günlük hayatınızda dinin gereklerini ne derecede yerine getiriyorsunuz” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruyla ankete katılanların kendilerini ne kadar dindar gördüklerini subjektif, içe dönük bir değerlendirmeye tespit edebilmek amaçlanmıştır. Buna göre görüşme yapılan kişilerin, %8,1’i, dininin bütün gereklerini yerine getirdiğini, %31,3’ü dinin gereklerini çoğunlukla yerine getirdiğini, %47,5’i dininin gereklerinin yalnızca bir kısmını yerine getirdiklerini, %13,1’i ise dininin gereklerini yerine getirmediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 61. İlçelere göre dinin gereklerinin yerine getirilme düzeyi			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Dinimin bütün gereklerini yerine getiririm	3,8	12,5	8,1
Dinimin gereklerini çoğunlukla yerine getiririm	22,5	40,0	31,3
Dinimin gereklerinin yalnızca bir kısmını yerine getirebiliyorum	55,0	40,0	47,5
Dinimin gereklerini yerine getirmiyorum	18,8	7,5	13,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Kent sosyolojisi ve din sosyolojisi alanında yapılan çalışmaların birçoğu, modernleşme-kentleşme-kentlileşme düzeyi arttıkça dinî pratiklerin yerine getirilme düzeyinde bir düşüş ve gevşeme meydana geldiğini ortaya

koymuştur. Avrupa’da yapılan pek çok alan araştırması da dinî pratiklerin köyde kenttekine oranla daha çok yerine getirildiğini göstermektedir.¹⁶ Nitekim yapılan araştırmada da buna benzer eğilimler tespit edilmiş, kentleşme düzeyi Mamak’a göre daha yüksek olan Çankaya’da ankete katılanların kendi değerlendirmelerine göre dinî pratiklerin daha az yerine getirildiği sonucu ortaya çıkmıştır. Örnekleme Çankaya’da “dinimin gereklerini çoğunlukla yerine getiririm” diyenler %22,5 oranındayken, Mamak’ta %40,0 oranındadır. Aynı şekilde Çankaya’da “dinimin bütün gerekleri yerine getiririm” diyenlerin oranı %3,8 iken Mamak’ta %12,5 oranındadır. Diğer yandan iki ilçede de “dinimin gereklerini yerine getirmiyorum” ve “dinimin bütün gereklerini yerine getiririm” yanıtlarının diğer yanıtlara göre daha düşük oranda çıkması, görüşme yapılan kişilerin çok büyük bir bölümünün günlük hayatlarında ne çok fazla dindar ne de tamamıyla dinin gereklerinden bağımsız bir tutum geliştirmediklerini göstermektedir. Atalay’ın¹⁷ daha önce Kırıkkale’de sosyal değişme ile ilgili, Akyüz’ün¹⁸ Ankara’da kentlileşme ve din ile ilgili, Hülür ve Kalender’in¹⁹ ise Konya’da sosyo-politik tutumlar ve din ile ilgili yaptığı araştırmaların sonuçlarına benzer şekilde dinî pratiklerin yapılma düzeyinin uçlardan ziyade bu iki uç arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca dinî pratiklerin yerine getirilmesi açısından Mamak’ta görüşmelere katılanlar Çankaya’dakilere göre daha dindar görünmelerine rağmen Çankaya’da da dinî pratiklerin tamamen terk edilmediği, belli düzeylerde yerine getirildiği söylenebilir.

¹⁶ Thomas Luckmann, **Görünmeyen Din**, (Çev. Ali Coşkun ve Fuat Aydın), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003., s.25.

¹⁷ Beşir Atalay, **Sanayileşme ve Sosyal Değişme: Kırıkkale Araştırması**, Ankara: DPT Yayınları, 1993, s.150.

¹⁸ N. Akyüz, **a.g.e.**, s.188.

¹⁹ Himmet Hülür, Ahmet Kalender, , **Sosyo-politik Tutumlar ve Din**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2003, s.243.

Tablo 62. Oturulan konut tipine göre dinî gereklerin yerine getirilme düzeyi					
	Gecekondu S=28	Müstakil ev S=16	Apartman daresi S=113	Villa S=3	TOPLAM S=160
	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>
Dinimin bütün gereklerini yerine getiririm	17,9	0,0	7,1	0,0	8,1
Dinimin gereklerini çoğunlukla yerine getiririm	50,0	25,0	28,3	0,0	31,3
Dinimin gereklerinin yalnızca bir kısmını yerine getirebiliyorum	32,1	75,0	47,8	33,3	47,5
Dinimin gereklerini yerine getirmiyorum	0,0	0,0	16,8	66,7	13,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 62'ye bakıldığında, ankete katılanların dinin gerekleri yerine getirme düzeyinin, sosyo-ekonomik gelişme seviyesinin önemli göstergelerinden biri olan ikamet edilen konut tipine göre de değiştiği görülmektedir.

Buna göre sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin en yüksek olduğu varsayılan villalarda oturan katılımcıların %66,7'si dinin gereklerini hiç yerine getirmediklerini, sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin en düşük olduğu varsayılan gecekondularda yaşayanların önemli bir bölümü (%50) ise dinin gereklerini çoğunlukla yerine getirdiklerini belirtmiştir. Genellikle orta gelir gruplarının yaşadığı apartman tipi konutlarda oturanların büyük bölümü (%47,8) ise ilgili soruya, "dinimin gereklerinin yalnızca bir kısmını yerine getirebiliyorum" cevabını vermiştir. Genel olarak katılımcıların kendi bakış açıları itibarıyla, gecekondularda yaşayan kesimin diğer konut tiplerinde yaşayanlara nazaran dinin gereklerini daha çok yerine getirdikleri söylenebilir.

Diğer yandan eğitim de dindarlık düzeyinin farklılaşmasında önemli bir faktör olarak ortaya çıkabilmektedir. Eğitimin artması ile birlikte dindarlık formlarında halk inançlarından daha kitabi bir dinî anlayışa kayma

olabilmekle beraber, dindarlıkta bir gerileme de gerçekleşebilmektedir. Kentsel hayatta yaygın olarak sunulan eğitim olanakları, okur yazarlık oranının artması, bireylerin dünya görüşlerini oluşturmada dine alternatif düşünce sistemleriyle tanışmasını sağlamakta ve böylece dinî düşünce ve dinî pratiklere verilen önemde göreceli bir zayıflama meydana gelebilmektedir

Tablo 63. Eğitim düzeyi ile dinî pratiklerin yerine getirilme düzeyi arasındaki ilişki

	Okur yazar değil S=5	Okur yazar S=4	İlkokul mezunu S=23	Ortaokul mezunu S=27	Lise ve Dengi okul mezunu S=67	Üniversite mezunu S=32	Lisans üstü eğitim S=2	TOPLAM S=160
	%	%	%	%	%	%	%	%
Dinimin bütün gereklerini daima yerine getiririm	0,0	0,0	26,1	3,7	4,5	9,4	0,0	8,1
Dinimin gereklerini çoğunlukla yerine getiririm	100,0	100,0	56,5	33,3	22,4	12,5	0,0	31,3
Dinimin gereklerinin yalnızca bir kısmını yerine getirebiliyorum	0,0	0,0	13,0	59,3	55,2	59,4	50,0	47,5
Dinimin gereklerini yerine getirmiyorum	0,0	0,0	4,3	3,7	17,9	18,8	50,0	13,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Daha önce bu konuda Demirkan²⁰ ve TESEV'in²¹ yaptığı araştırmalarda olduğu gibi yapılan saha çalışmasında da eğitim düzeyi ile dinî pratiklerin yerine getirilmesi arasında da ters orantılı bir ilişki saptanmıştır. Örneklemede eğitim düzeyi arttıkça “dinimin gereklerinin

²⁰ Yaşar Demirkan, **Kentleşme Sürecinde Dinî Yaşam**,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s.108.

²¹ Ali Çarkoğlu, Binnaz Toprak, **Türkiye’de Din Toplum Siyaset**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000, s.23.

yalnızca bir kısmını yerine getiriyorum” diyenlerle “dinimin gereklerini yerine getirmiyorum” diyenlerin oranı artmıştır. Bu eğilim özellikle Tablo 63’te “dinimin gereklerini çoğunlukla yerine getiririm” cevabının eğitim düzeylerine göre dağılımına bakıldığında açık bir şekilde görülebilmektedir.

Tablo 64. Eğer Ankara’ya sonradan göç etmişseniz Ankara’ya geldikten sonra ibadetlerinizi yerine getirmeniz açısından bir değişiklik oldu mu ? S=74	
	<u>%</u>
İbadet etmeye Ankara’ya geldikten sonra başladım	4,2
İbadetlerimi eskisine oranla daha fazla yerine getiriyorum	17,6
İbadetlerimi yerine getirme açısından bir değişiklik olmadı	45,3
İbadetlerimi eskinse oranla daha az yerine getirebiliyorum	31,5
İbadet etmeyi tamamen bıraktım	1,4
TOPLAM	100,0

Modernleşme ve onun özel bir görünümü olan kentleşmeyle birlikte bireylerin dinî tutum ve davranışlarında zayıflama görüldüğü, dinî pratiklerin daha gevşek bir düzeyde yerine getirildiği kent sosyolojisi ve din sosyolojisi alanında yapılan çalışmalarda sıklıkla tekrar edilen bir görüştür.

Yapılan araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, Ankara’ya sonradan göç edenlerin %45,3’ü Ankara’ya geldikten sonra ibadetlerini yerine getirme açısından bir değişiklik olmadığını belirtmiştir. Örneklemde ibadetlerini eskisine oranla daha az yerine getirenlerin oranı %31,5, daha fazla yerine getirenlerin oranı ise %17,6’dır. Kentte göç ettikten sonra dinin ibadet boyutunda meydana gelen bu göreceli gevşeme, kentte köyden farklı olarak sosyal kontrolün azalması, kentteki yoğun iş hayatı ve çalışma temposunun ibadetleri yerine getirmede zaman zaman engel teşkil ediyor olmasından da kaynaklanmaktadır.

Tablo 64'te görüldüğü gibi örnekleme Ankara'ya sonradan göç eden kişiler içinde, Ankara'ya geldikten sonra ibadetlerini eskisine oranla daha az yerine getirenlerin oranı, ibadetlerini eskisine oranla daha çok yerine getirenlerinden fazla olmasına rağmen, örneklemin yarısına yakın çoğunluğunun, ibadetlerini yerine getirmek açısından dinî hayatlarında bir değişiklik meydana gelmemiştir. Bu da araştırma yapılan örneklem açısından kentleşmeyle birlikte yaşanan sekülerleşme ya da dindarlıktaki zayıflama sürecinin genel olarak dinin ibadetle ilgili boyutunda belli ölçülerde görülmesine rağmen, ibadet alışkanlıklarını değiştirmeyen önemli bir kesimin varlığını da göstermektedir.

Aynı şekilde genel olarak Çankaya ve Mamak'ta dinin ibadet boyutuna ilişkin sorulara alınan yanıtlar değerlendirildiğinde, Mamak'a göre daha yüksek bir kentleşme düzeyinde bulunan Çankaya'da namaz, oruç, zekat, kurban kesme ve diğer dinî ibadetler daha az yerine getiriliyor olmakla beraber, burada da dinî pratiklerin tam anlamıyla kentlilerin hayatından çıkmadığı, Çankaya sakinlerinin de belli ölçülerde dinî pratiklerini yerine getirmeye devam ettikleri söylenebilir.

Dinin ibadet boyutuna ilişkin tüm veriler bir arada değerlendirildiğinde kentleşme-kentlileşme düzeyleri farklı ilçelere göre ibadetlerin yapılma düzeyi önemli farklılıklar göstermesine rağmen belli ölçüler dahilinde dini pratiklere önem verilmektedir. Fakat diğer yandan, dini pratiklerin yapılma düzeyinin, 2000 yılında TESEV'in Türkiye genelinde yapmış olduğu "Din, Toplum, Siyaset" adlı araştırmaya göre çok daha düşük oranlarda çıkmış olması Ankara'nın genel dindarlık düzeyinin bu açıdan Türkiye geneline göre daha düşük bir seviyede olduğunu göstermektedir.²²

²² Söz konusu araştırmanın verilerine göre erkekler arasında Cuma namazlarına gitme oranı %84,2 , bayram namazlarına gitme oranı %91,9 , beş vakit namaz kılma oranı %45,8 , zekat verme oranı %60,2 ,kurban bayramında kurban kesme oranı ise %67,8 çıkmıştır. Bkz. A. Çarkoğlu, B. Toprak, **a.g.e.**, s.13.

4. Dinin Toplumsal Yaşamdaki Rolüne İlişkin Bulgular

Dinî tecrübenin en önemli boyutlarından biri de dinin toplumsal yaşam içindeki rolüne ilişkindir. Din sadece, belirli ahlaki ve itikadi değerler bütünü değildir. Her temel dinî tecrübe kendi teolojik ilkelerinin dışında, ferdin dünya karşısındaki tavırlarıyla ilgili belli bir dünya görüşü ve bir zihniyet oluşturur. Bu zihniyet fertlerin günlük yaşayışlarını, davranışlarını ve diğer insanlarla ilişkilerini de derinden etkiler.²³ Özellikle İslam dini toplumsal hayatı düzenleyici ve yönlendirici bir çok normatif öge içermektedir. Yapılan araştırmanın ilerleyen bölümünde kentsel mekandaki toplumsal ilişkilerde, aile ilişkilerinde, siyasi ve ekonomik konularda, günlük hayatta, bireylerin ne kadar seküler bir bakış açısı geliştirdiği, İslam'ın normatif öğelerinin ne ölçüde referans alındığı gibi konular değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Kent hayatıyla köy hayatını ayıran önemli özelliklerden biri de kent nüfusunun kırsal nüfusun aksine etnik, kültürel, dinî açıdan farklılaşmış heterojen bir yapıya sahip olmasıdır. Bu açıdan kentliliğin önemli göstergelerinden biri de kentli insanın gündelik hayatta etnik, kültürel ve dinî açıdan farklı bireylerle ilişki kurmasıdır. Yapılan saha çalışmasında bireylerin gerek bu tip uzak çevresiyle gerekse de yakın çevresiyle kurduğu ilişkilerde dinin ne ölçüde belirleyiciliğe sahip olduğunu değerlendirmek amacıyla ankete katılanlara, sosyal hayatta ilişki içerisinde olduğu kişilerin dindarlığına dikkat edip etmedikleri sorulmuştur.

²³ N. Akyüz, **a.g.e.**, s.145.

**Tablo 65. Sosyal ilişkilerde dindarlığın önemine ilişkin değerlendirmeler
S=160**

	Alışveriş yaptığınız esnafın dindar olması sizin için önemli midir?	Arkadaşlık,komşuluk ilişkisi içinde olduğunuz kişilerin dindar olması sizin için önemli midir?	Evlendiğiniz ya da evleneceğiniz kişinin dindar olması sizin için önemli midir?	Oy verdiğiniz partiye mensup politikacıların dindar olması sizin için önemli midir?
	%	%	%	%
Çok önemli	6,3	9,4	25,6	5,6
Önemli	11,9	21,3	30,6	20,0
Ne önemli ne önemli değil	18,8	14,4	26,3	13,8
Önemli değil	28,1	28,8	8,8	31,3
Hiç önemli değil	35,0	26,3	8,8	29,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 65'ten de izlenebildiği gibi sosyal ilişkilerde en çok evlenilen/evlenilecek kişinin dindar olmasına dikkat edilmektedir. Buna göre ankete katılanların %25,6'lık kısmı için evlenilen/evlenilecek kişinin dindar olması "çok önemli", %30,6'lık kısmı için ise "önemli"dir.

Diğer yandan görüşme yapılan kişilerin %35'ine göre alışveriş yapılan esnafın dindar olması "hiç önemli" değildir. Örneklemdeki %28'lik bir kesim ise bu soruya "önemli değil" yanıtını vermiştir. "Arkadaşlık, komşuluk ilişkisi içinde olduğunuz kişilerin dindar olması sizin için önemli midir?" sorusuna ise ankete katılanların %28,8'i "önemli değil", %26,3'ü "hiç önemli değil", %21,3'ü ise "önemlidir" şeklinde cevap vermiştir.

Oy verilen partiye mensup politikacıların dindar olması sizin için önemli midir sorusuna ise ankete katılanların %29,4'ü "hiç önemli değil", %31,3'ü ise "önemli değil" yanıtını vermiştir.

Tablo 65'in geneli değerlendirildiğinde görüşme yapılan kişilerin genel olarak alışveriş yaptıkları esnafın ve oy verdikleri politikacıların dindar olmasını çok fazla önemsemedikleri, fakat daha samimi ve daha sıcak bir

şekilde gerçekleşen arkadaşlık, komşuluk gibi ilişkilerinde örneklemin önemli bir bölümünün dindarlığı önemsediği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 66. İlçelere göre arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinde dindarlığa verilen önem			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Çok önemli	1,3	17,5	9,4
Önemli	10,0	32,5	21,3
Ne önemli ne önemli değil	20,0	8,8	14,4
Önemli değil	32,5	25,0	28,8
Hiç önemli değil	36,3	16,3	26,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

“Arkadaşlık, komşuluk ilişkisi içerisinde olduğunuz kişilerin dindar olması sizin için önemli midir” sorusuna verilen cevaplar kentleşme/kentlileşme düzeyine göre belirlenen bölgelerde önemli farklılıklar göstermiştir. Buna göre Çankaya’da örneklemin %10’luk bölümü “arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinde dindarlık önemlidir” yanıtını verirken, bu oran Mamak’ta %32,5’tur. Diğer yandan Çankaya’da ankete katılanların %36,3’ü ilgili soruya “arkadaşlarımın komşularımın dindar olması hiç önemli değil” cevabını verirken, Mamak’ta katılımcıların sadece %16,3’ü “hiç önemli değil” yanıtını vermiştir. Anket sonuçlarından da görüldüğü üzere kentleşme düzeyi yüksek olan bölgede arkadaşlık, komşuluk gibi sosyal ilişkilerde Mamak’a göre dindarlığa daha az önem verilmektedir. Gündelik hayatta birincil ilişkilerin daha çok hâkim olduğu ve komşuluk ilişkilerinin daha sıkı bir biçimde yaşandığı Mamak’ta ise din, bu tip sosyal ilişkilerin kurulması ve devam ettirilmesinde önemli bir unsur olarak gözükmemektedir.

Bunun yanında Akyüz’ün 1994 yılında Mamak’ta yapmış olduğu araştırmanın²⁴ sonuçları ile karşılaştırıldığında bireylerin sosyal ilişkilerinde dinselliğe verdikleri önem bakımından aradan geçen yaklaşık 10-15 senelik

²⁴ N. Akyüz, a.g.e., s.160.

süre zarfında önemli değişimlerin yaşandığı gözlenmiştir. Akyüz'ün araştırmasında görüşme yapılan kişilerin büyük bir kısmı komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinde dindarlığı “çok önemli” (%53,6) ve “önemli” (%30) bulurken, araştırmamızda bu oranlar çok daha düşük düzeylerde çıkmıştır. Bunun nedeni olarak Mamak'ın son 15 senede geçirdiği hızlı kentleşme süreci ve buna bağlı olarak geleneksel değerlerin yerini kent hayatına özgü seküler değerlere bırakması gösterilebilir.

Tablo 67. Oturulan konut tipine göre arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinde dindarlığa verilen önem

	Gecekondu S=28	Müstakil ev S=16	Apartman dairesi S=113	Villa S=3	TOPLAM S=160
	%	%	%	%	%
Çok önemli	14,3	12,5	8,0	0,0	9,4
Önemli	39,3	25,0	16,8	0,0	21,3
Ne önemli ne önemli değil	7,1	0,0	17,7	33,3	14,4
Önemli değil	32,1	43,8	25,7	33,3	28,8
Hiç önemli değil	7,1	18,8	31,9	33,3	26,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 67’de arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinde dindarlığa verilen önemin oturulan konut tipine göre de değiştiği görülmektedir. Buna göre gecekondularda oturanların büyük bölümü (%39,3) arkadaşlık, komşuluk ilişkisi içinde olduğu kişilerin dindar olmasına önem vermekte, buna karşın apartman dairesinde yaşayan katılımcılar arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinde dindarlığa daha az önem vermektedir (%16,8). Diğer yandan, gecekondu sakinlerinin %7,1’i sorumuza “hiç önemli değil” cevabını verirken, bu oran apartman sakinlerinde %31,9’tur. Verilerden de görüldüğü gibi geleneksel toplum özellikleriyle, modern toplum özelliklerinin bir arada bulunduğu gecekondularda dindarlık, bireylerin birbirleriyle kurdukları ilişkilerde önemli bir konuma sahiptir.

Tablo 68. Evliliklerde kıyılan nikah tipine ilişkin dağılım S=114	
	%
Sadece imam nikahı kıyıldı	1,8
Hem imam nikahı hem resmi nikah kıyıldı	88,7
Sadece resmi nikah kıyıldı	9,5
TOPLAM	100,0

İslam dininin aile hayatına ilişkin düzenlemeler getirdiği önemli alanlardan birisi de evliliğdir. Evlilik konusunda ankete katılanların çok büyük bir bölümü geleneksel-dinî uygulamalarla modern-resmi uygulamaları bir arada yürütmektedir. Bu konuda genel olarak dinsel tutumlarla seküler tutumların bir arada varlıklarını korudukları söylenebilir.

Tablo 68'te katılımcıların evliliklerinde kıyılan nikah tipleri gösterilmiştir. Buna göre örnekleme bulunan evli kişilerin yalnızca %1,8'lik bölümü sadece imam nikahlıdır. %88,7'lik bir çoğunluk ise hem imam nikahı hem de resmi nikahla evlenmiştir. Sadece resmi nikahla evlenenlerin oranı ise %9,5'dir. Araştırmadan elde edilen sonuçlar TÜİK ve Başbakanlık Aile ve Sosyal araştırmalar Genel Müdürlüğü'nün 2006 yılında Türkiye genelinde yapmış olduğu araştırmanın bulgularıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Söz konusu araştırmada da evliliklerinde hem resmi hem imam nikahı kıyılan ailelerin oranı (%85,9), sadece resmi nikah (%9,7) ve sadece imam nikahı kıyanların (%3,7) oranına göre oldukça yüksek bir seviye de çıkmıştır.²⁵

Tablo 69. İlçelere göre evliliklerde kıyılan nikah tipine ilişkin dağılım			
	Çankaya S=56	Mamak S=58	TOPLAM S=160
	%	%	%
Sadece imam nikahı kıyıldı	0,0	3,4	1,8
Hem imam nikahı hem de resmi nikah kıyıldı	80,9	96,6	88,7
Sadece resmi nikah kıyıldı	19,1	0,0	9,5
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

²⁵ TC. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu , a.g.e.,s.6.

İlçelere göre kıyılan nikah tiplerine bakıldığında ise iki bölgede evliliklerde kıyılan nikahlar bakımından yoğun bir farklılaşma görülmemektedir. Hem imam nikahı hem de resmi nikah kıyanlar iki bölgede de örneklemin çoğunluğunu temsil etmektedir. Bunun yanında dikkat çekici bir nokta Mamak'ta sadece resmi nikah kıyan aileye rastlanmazken, Çankaya'daki görüşme yapılan kişilerin %19,1'nin sadece resmi nikah sahibi olmasıdır (Tablo 69). Bu anlamda kentleşme düzeyi daha yüksek seviyede olan Çankaya'da dinî değerlerin aile kurumunun kuruluşunda Mamak'a göre nispeten daha az etkin olduğu söylenebilir.

Tablo 70. Kız çocuklarının başını örtmesine ilişkin tutumlar S=160	
	%
Evet, kesinlikle örtmeli	8,8
Evet, isterim ama kızım bu konuda kararını kendi vermeli	20,6
Fikrim yok	22,5
Hayır, istemem ama kızım bu konuda kararını kendi vermeli	42,5
Kızımın başını örtmesine asla izin vermem	5,6
TOPLAM	100,0

Ankete katılanların %8,8'i kız çocuğunuz varsa ya da olsaydı başını örtmesini ister miydiniz sorusuna “evet, kesinlikle örtmeli” şeklinde, %20,6'sı “evet, isterim ama kızım bu konuda kendi kararını kendi vermeli” şeklinde, %42,5'i “hayır, istemem ama kızım bu konuda kendi kararını kendi vermeli” şeklinde, %5,6'sı ise “kızımın başını örtmesine asla izin vermem” şeklinde yanıt vermiştir. Örneklemin %22,5'lik bir kısmı ise bu konuda fikirlerinin olmadığını belirtmiştir. Ankete katılanlar başörtüsü ile ilgili kararları büyük ölçüde kızlarının tercihine bıraktıklarını belirtmiştir. Nitekim sorumuza verilen “evet, kesinlikle örtmeli” ve “kızımın başörtüsü örtmesine asla izin vermem” gibi yanıtlar diğer yanıtlara göre oldukça düşük düzeyde kalmıştır.

Tablo 71. İlçelere göre kız çocuklarının başını örtmesine ilişkin tutumlar			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Evet, kesinlikle örtmeli	2,5	15,0	8,8
Evet, isterim ama kızım bu konuda kararını kendi vermeli	5,0	36,3	20,6
Fikrim yok	28,8	16,3	22,5
Hayır, istemem ama kızım bu konuda kararını kendi vermeli	56,3	28,8	42,5
Kızımın başını örtmesine asla izin vermem	7,5	3,8	5,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Çankaya ve Mamak'ta ankete katılanların kızlarının başlarını örtmesi konusunda farklı tavırlara sahip olduğu görülmektedir. Çankaya'da ankete katılanların büyük bir çoğunluğu (%56,3) sorumuza "hayır, istemem ama kızım bu konuda kendi kararını kendi vermeli" şeklinde cevap vermiştir. Mamak'ta ise örneklemin %36,3'lük kesimini "kızımın başını örtmesini isterim ama kızım bu konuda kendi kararını kendi vermeli" diyenler oluşturmaktadır.

Tablo 71'deki verilere göre, genel olarak iki bölgede de kız çocuklarının başlarını örtmeleri konusunda baskıcı bir tutum olmadığı görülmektedir, Bunun yanında Mamak'ta yaşayanlar kızlarının başörtüsü takması konusunda daha hassas davranmaktadırlar. Bu da Mamak'ta geleneksel ve dini düşüncenin Mamak'ta Çankaya'ya oranla daha yaygın bir şekilde kabul gördüğünü göstermektedir.

Tablo 72. Oturulan konut tipine göre kız çocuklarının başını örtmesine ilişkin tutumlar					
	Gecekondu S=28	Müstakil ev S=16	Apartman dairesi S=113	Villa S=3	TOPLAM S=160
	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>
Evet, kesinlikle örtmeli	17,9	6,3	7,1	0,0	8,8
Evet, isterim ama kızım bu konuda kararını kendi vermeli	28,6	12,5	20,4	0,0	20,6
Fikrim yok	28,6	31,3	18,6	66,7	22,5
Hayır, istemem ama kızım bu konuda kararını kendi vermeli	25,0	50,0	46,0	33,0	42,5
Kızımın başını örtmesine asla izin vermem	0,0	0,0	8,0	0,0	5,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Anket sonuçlarına göre, kızların başörtüsü takmasıyla ilgili görüşlerin oturulan konut tipine bağlı olarak ta değiştiği görülmüştür. Buna göre gecekondulular arasında, “kızım kesinlikle başörtüsü takmalıdır” diyenler %17,9 iken, apartman sakinleri arasında bu oran %7,1’dir. Aynı şekilde gecekondulular içinde %25’lik bir kesim kızının başını örtmesini istemezken, apartman da yaşayanlar arasında bu oran %46’dır. Gecekondu bölgesinde yaşayanlar kentleşme düzeyi daha yüksek olan apartman tipi konutlarda yaşayan katılımcılara göre kızlarının başörtü takması konusunda daha baskıcı ve daha hassas davranmaktadır.

Tablo 73. Dinî tutum ve davranışlar hakkındaki çeşitli önermelerin değerlendirilmesine ilişkin dağılım S=160					
Tamamen katılıyorum	Kısmen katılıyorum	Fikrim yok	Katılmıyorum	Hiç katılmıyorum	TOPLAM
%	%	%	%	%	%
Bu dünya bir imtihan yeridir ve öbür dünyada rahat etmek bu dünyada rahat etmekten daha önemlidir.					
41,3	26,3	19,4	8,1	5,0	100,0
İçinde bulunduğumuz maddi durum Allah'ın takdiridir.					
40,6	23,8	16,3	16,3	3,1	100,0
Faizle ticaret ya da tasarruf yapılabilir.					
33,8	25,6	21,3	10,6	8,8	100,0
Türkiye’de yaşanan sorunlar insanların dinî inançlarının zayıflamasından ileri gelmektedir.					
16,9	24,4	20,6	30,0	8,1	100,0
Dinin gerekleri modern yaşama uydurularak devam ettirilebilir.					
43,8	28,8	13,1	8,1	6,3	100,0
Yaşadığımız çağda dinin yeri yoktur.					
0,6	0,0	6,3	31,3	61,9	100,0
Günlük hayatta verdiğim kararların Kuran’da belirtilen esaslara uygun olmasına özen gösteririm.					
13,8	16,3	28,8	25,6	15,6	100,0
Devlet yönetiminde dinî inançların yeri yoktur.					
43,8	18,1	17,5	11,9	8,8	100,0
Zorunlu din dersleri ilk ve orta öğretimde kaldırılmalıdır.					
3,8	18,8	15,0	28,8	33,8	100,0
Hiç bir nedenle içki içilmemelidir.					
15,6	17,5	19,4	27,5	20,0	100,0
Ahlaklı bir insan olmak için dindar bir insan olmak şart değildir.					
53,1	17,5	10,6	7,5	11,3	100,0
Kadınlar, sadece kocaları isterse evin içinde süslenebilirler.					
22,5	15,0	10,6	21,9	30,0	100,0

Tablo 73'te ankete katılanların dinî konulardaki çeşitli önermelere yönelik değerlendirmeleri verilmiştir. Bu önermeler görüşmeye katılanların, toplumsal, siyasi ve ekonomik meseleler karşısındaki tavırlarının ne ölçüde dinî kaynaklı olup olmadığını saptamaya yöneliktir. Katılımcıların bu ifadelere yönelik değerlendirmeleri aşağıda toplu olarak yorumlanmıştır.

Ankete katılanların %41,3'ü, “bu dünya bir imtihan yeridir ve öbür dünyada rahat etmek bu dünyada rahat etmekten daha önemlidir.” şeklindeki önermeye tamamen katıldığını, %26,3'ü kısmen katıldığını, %19,4'ü önermeye ilişkin herhangi bir fikri olmadığını, %8,1'i önermeye katılmadığını, %5'i ise önermeye hiç katılmadığını ifade etmiştir.

Ankete katılanlara, “içinde bulunduğumuz maddi durum Allah'ın takdiridir” önermesine ilişkin fikirlerini sorulduğunda, görüşme yapılan kişilerin büyük çoğunluğu bu önermeye tamamen katıldığını belirtmiştir (%40,6). Önermeye katılmayanların ve hiç katılmayanların oranı ise sırasıyla %16,3 ve %3,1'dir (Tablo 73).

“Bu dünya bir imtihan yeridir ve öbür dünyada rahat etmek bu dünyada rahat etmekten daha önemlidir.” ve “içinde bulunduğumuz maddi durum Allah'ın takdiridir” ifadelerine katılımcılar tarafından verilen yanıtlar bir arada değerlendirildiğinde örneklem genelinde öbür dünyacı ve kaderci bir düşünce tarzının ağırlıklı olarak var olduğunu söylenebilir (Tablo 73). Her ne kadar kentleşme ile birlikte “kaderci” ve “öbür dünyacı” din yorumunun zayıflayacağı tezi literatürde geniş yer bulsa da Türkiye'nin en gelişmiş kentlerinden olan Ankara'da dahi kadere karşı geleneksel bakış açısının büyük ölçüde varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Dinin bireylerin anlam dünyalarında yarattığı etki, sadece sosyal ve kültürel alanlarla sınırlı değildir. Din getirdiği ilkelerle takipçilerinin ekonomik tavır alışlarını da etkileyebilmektedir. Faiz sorunu da İslam'ın ekonomik alanda düzenlediği konulardan biridir. Türkiye'de dinî açıdan üzerinde çok

tartışılan konulardan biri olan faiz sorunuyla ilgili “faizle ticaret yapılabilir” önermesine örneklemin büyük bölümü “tamamen katılıyorum” (%33,8), önemli bir bölümü de “katılıyorum” (%25,6) yanıtını vermiştir. “Faizle ticaret yapılabilir” önermesine katılmayanların (%10,6) ve hiç katılmayanların (%8,8) oranları toplamı ise %19,4’tür (Tablo 73).

Ankete katılanlara, “Türkiye’de yaşanan dinî sorunlar insanların dinî inançlarının zayıflamasından ileri gelmektedir” önermesine ilişkin değerlendirmelerini sorulduğunda, görüşme yapılan kişilerin %16,9’u önermeye tamamen katıldıklarını, %24,4’ü kısmen katıldıklarını, %30’u katılmadıklarını, %8,1’i hiç katılmadıklarını belirtmişlerdir (Tablo 73). Ankete katılanların %20,6’ı ise bu konuda fikir sahibi olmadığını söylemiştir. Araştırma alanında modern hayatın sorunlarının dinî değerlerden bağımsız değerlendirilmesini benimseyen önemli bir kesim var olmakla beraber, bu sorunları dinin bireyin ve toplumun hayatındaki merkezi önemini kaybetmesine bağlayan ciddi bir çoğunluk ta vardır. Bu da dinin kentteki bazı çevrelerin zihin dünyalarında kapsayıcı pozisyonunu koruduğuna işaret etmektedir.

Ankete katılanların modern kent hayatında dinin konumuyla ilgili düşüncelerini değerlendirmek amacıyla “dinin gerekleri modern yaşama uydurularak devam ettirilebilir” önermesine ilişkin yorumları sorulmuştur. Buna göre, örneklemin %43,8’i bu soruya “tamamen katılıyorum”, %23,8’i “katılıyorum”, % 13,1’i “fikrim yok”, %8,1’i “katılmıyorum”, %6,3’ü “hiç katılmıyorum” şeklinde yanıt vermiştir (Tablo 73). Verilerden de anlaşıldığı gibi katılımcıların gözünde “modernlik” ve “din” olguları, belirli bir karşıtlık içinde yer almamakta, ikisinin de bir arada varlığını sürdürebileceği düşüncesi ağır basmakta, ankete katılanların dinin modern yorumlarına açık oldukları anlaşılmaktadır.

Görüşme yapılan kişilere “yaşadığımız çağda dinin yeri yoktur” ifadesi ile ilgili fikirleri sorulduğunda, örneklemin büyük bölümünün bu ifadeyi doğru

bulmadığı gözükmetedir (Tablo 73). Buna göre önermeye, “tamamen katılıyorum” (0.6%) ve “kısmen katılıyorum” (0,0%) diyenlerin oranı toplamı % 0,6 iken, önermeye “katılmıyorum” (31,3%) ve “hiç katılmıyorum” (61,9%) diyenlerin oranı toplamı % 93,2’dir. Bu da örneklemin genelinde değişen ölçülerde de olsa dinin gerekli bir kurum olduğuna dair yaygın bir inancın var olduğunu göstermektedir.

Bireylerin gündelik hayatlarındaki davranış ve tutumlarında dinî kuralları ve öğretileri ne ölçüde referans aldıklarını ölçmeye yönelik sorulardan bir diğeri de; “günlük hayatta verdiğim kararların Kuran’da belirtilen esaslara uygun olmasına özen gösteririm” ifadesine katılıp katılmadıklarıydı. Ankete katılanların %13,8’i bu ifadeye tamamen katıldıklarını, %16,3’ü kısmen katıldıklarını, %28,8’i fikirlerinin olmadığını, %25,6’sı katılmadıklarını, %15,6’sı ise hiç katılmadıklarını belirtmiştir (Tablo 73). Araştırma alanında gündelik hayatta büyük ölçüde dinî değerlerden bağımsız hareket eden kesim çoğunlukta olsa da görüşme yapılan kişilerin önemli bir bölümünün hayatında da dinî değerlerin yol gösterici, sınır çizici olduğu görülmektedir.

Kentsel hayatta yaşanan dinin önemli bir yönü de siyasetle olan ilişkisidir. Ankete katılanların büyük bir çoğunluğu “devlet yönetiminde dinî inançların yeri yoktur” önermesine tamamen katılmaktadır. Önermeye “katılmayanların” ve “hiç katılmayanların oranı ise sırasıyla %11,9 ve %8,8’dir (Tablo 73). Verilerde de görüldüğü gibi yapılan araştırmaya göre kentte yaşayan bireylerin büyük bölümü dinin siyaset alanında olmasına karşıdırlar. Bu da örnekleimde laik değerlerin büyük ölçüde benimsendiğini, dinin laik sistem karşısında konumlandırılmadığını ve onun modern hayatta bireyselleşen-özelleşen yönünü göstermektedir.

Türkiye’de 1980’lerden beri laiklik-din tartışmaları çerçevesinde en çok gündemde yer alan tartışmalardan biri de ilk ve orta öğretimdeki zorunlu din dersi uygulamalarıdır. Ankete katılanların, bu tartışmaya ilişkin görüşlerini

değerlendirmek üzere, “zorunlu din dersleri ilk ve orta öğretimde kaldırılmalıdır” ifadesine katılıp katılmadıklarını sorulmuştur. Buna göre önermeye tamamen katılanların (%3,8) ve kısmen katılanların (%18,8) toplamı %22,6’dır. Bu önermeye katılmayanların (%28,8) ve hiç katılmayanların (%33,8) toplamı ise %62,6’dır (Tablo 73). Ankete katılanların büyük bir kısmı ağırlıklı olarak ilk ve orta öğretimde din derslerinin zorunlu olarak verilmesi gerektiğini düşünmektedir.

Saha çalışmasında ankete katılanlara yöneltilen, “hiçbir nedenle içki içilmemelidir” ifadesine ilişkin soruya, katılımcıların %15,6’sı “tamamen katılıyorum”, %17,5’i “kısmen katılıyorum”, %19,4’ü “fikrim yok”, %27,5’i “katılmıyorum”, %20’si ise “hiç katılmıyorum” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu konuda verilen yanıtların hemen hepsinin yakın düzeylerde oluşmasından dolayı örnekleme genel bir eğilim tespit edilememiştir.

Görüşme yapılan kişilerin zihin dünyasında ahlak kavramı ile din kavramı arasındaki ilişkinin boyutunu tespit etmek amacıyla, katılımcılara “ahlaklı bir insan olmak için dindar olmak şart değildir” ifadesine ilişkin düşünceleri sorulmuştur. Ankete katılanların %53’ü bu önermeye tamamen katıldıklarını belirtmiştir. %17,5’lik bir kısım bu ifadeye kısmen katıldığını, %10,6’lık bir kesim önerme hakkında fikri olmadığını, %7,5’lik bir kesim ifadeye katılmadıklarını, %11,3’lük bir kesim ise önermeye hiç katılmadıklarını belirtmiştir (Tablo 73). Ankete katılanlar bu konuda genel olarak ahlak ve din kavramlarını birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini ve dindar olmayan insanların da ahlaklı insanlar olabileceğini düşünmektedirler.

Görüşme yapılan kişilere “kadınlar, sadece kocaları isterse evin içinde süslenebilirler” ifadesine katılıp katılmadıkları sorulduğunda, ankete katılanların %22,5’i tamamen katıldıklarını, %15’i kısmen katıldıklarını, %10,6’sı konu ile ilgili fikirlerinin olmadığını, %21,9’u katılmadıklarını, %30,0’ı hiç katılmadıklarını belirtmiştir.

Tablo 74. İlçelere göre “bu dünya bir imtihan yeridir ve öbür dünyada rahat etmek bu dünyada rahat etmekten daha önemlidir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler

	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Tamamen katılıyorum	23,8	58,8	41,3
Kısmen katılıyorum	30,0	22,5	26,3
Fikrim yok	21,3	17,5	19,4
Katılmıyorum	15,0	1,3	8,1
Hiç katılmıyorum	10,0	0,0	5,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Tablo 74'deki verilere göre, “bu dünya bir imtihan yeridir ve öbür dünyada rahat etmek bu dünyada rahat etmekten daha önemlidir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler, Çankaya ve Mamak bölgesinde oldukça önemli farklılıklar göstermektedir. Kentleşme-kentileşme düzeyi daha yüksek olan Çankaya'da önermeye tamamen katılanların oranı %23,8 iken Mamak'ta %58,8'dir. Diğer yandan Çankaya'da ifadeye katılmadıklarını ve hiç katılmadıklarını belirtenlerin oranları toplamı %25 iken, Mamak'ta ifadeye katılmayanların ve hiç katılmayanların oranları toplamı ancak %1,3'tür. Tablo 74'in geneline bakıldığında Mamak'ta katılımcıların daha asecik bir din yorumuna sahip oldukları görölmektedir. Mamak'ta ankete katılanların öbür dünya konusunda geliştirdikleri bu tutum geleneksel İslam anlayışının varlığını, kentlerin göç alan yoksul kesimlerinde büyük ölçüde devam ettirdiği şeklinde yorumlanabilir. Diğer yandan Mamak'tan daha az olmakla birlikte bu ifadeye tamamen katıldıklarını ifade eden kişilerin oranı Çankaya'da da bir hayli fazladır. Bu da dünyevi hayata karşı tavır alışları belirleyen bir takım dinî değerlerin yalnızca kentin az kentleşmiş bölgelerinde değil, daha az bir seviyede de olsa gelişmiş ve kentleşme düzeyi yüksek bölgelerde de varlığını devam ettirdiğini göstermektedir.

Tablo 75. İlçelere göre “içinde bulunduğumuz maddi durum Allah’ın takdiridir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Tamamen katılıyorum	25,0	56,3	40,6
Kısmen katılıyorum	21,3	26,3	23,8
Fikrim yok	21,3	11,3	16,3
Katılmıyorum	26,3	6,3	16,3
Hiç katılmıyorum	6,3	0,0	3,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Kentleşme ile birlikte kaderle ilgili inançlarda da önemli değişimler meydana gelebilmektedir. Kentleşen toplumlarda kaderci ve tevekkülün hâkim olduğu dinî yorumların yerine daha akılcı bir din anlayışı hâkim olmaktadır. Nitekim Kıray’ın Ereğli’de yapmış olduğu saha çalışması²⁶, kentleşme ve sanayileşmenin Ereğlilerin din ve dünya görüşlerinde böyle bir eğilimi ortaya çıkardığını göstermiştir. Yapılan alan araştırmasında da buna benzer bulgulara ulaşılmıştır.

Ankete katılanların, “içinde bulunduğumuz maddi durum Allah’ın takdiridir” ifadesi ile ilgili görüşleri Tablo 75’te gösterilmiştir. Mamak’ta örneklemin büyük çoğunluğu (%56,3) önermeye “tamamen katılıyorum”, önemli bir kısmı da (%26,3) “kısmen katılıyorum” yanıtını vermiştir. Görüldüğü gibi Mamak’ta büyük ölçüde kaderci bir din anlayışı hâkimdir. Çankaya’da ise “tamamen katılıyorum” (%25) ve “kısmen katılıyorum” (%21,3) yanıtını verenlerin oranı Mamak bölgesine göre bir hayli düşük düzeyde çıkmıştır. Aynı şekilde önermeye katılmayanların oranı Çankaya’da %26,3 iken, Mamak’ta bu oran %6,3’tür. Tablo 75 genel olarak değerlendirildiğinde iki bölgede de kaderci anlayışın büyük ölçüde varlığını sürdürmesine rağmen, Çankaya’da görüşme yapılan kişilerin, kendi kaderlerini kendilerinin çizeceğine olan inançlarının Mamak’takilerle karşılaştırıldığı zaman daha fazla olduğu söylenebilir.

²⁶ Mübeccel Kıray, **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Ankara: DPT Yayınları, 1964, s.186-189.

Dinin toplumsal yapıdaki yerine ilişkin önemli görüşlerden biri de dinin toplumun alt sınıflarının yaşadığı yoksulluklara karşı bir teselli aracı, bir sığınma kapısı olarak değerlendirilmesidir. Bu bağlamda anket verilerine göre Mamak sakinlerinin içinde bulundukları maddi durumu Allah'ın takdirine bağlamalarının, yaşadıkları yoksunluk duygusunu içselleştirilmelerine yardım ettiği de söylenebilir.

Tablo 76. İlçelere göre “Türkiye’de yaşanan sorunlar insanların dinî inançlarının zayıflamasından ileri gelmektedir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Tamamen katılıyorum	7,5	26,3	16,9
Kısmen katılıyorum	17,5	31,3	24,4
Fikrim yok	20,0	21,3	20,6
Katılmıyorum	45,0	15,0	30,0
Hiç katılmıyorum	10,0	6,3	8,1
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Dinî düşüncenin önemli bir yönü de; yaşanan sıkıntılarda, modern hayatın kriz anlarında takipçilerine çıkış noktaları sunması, bu sorunların çözümüne yönelik din temelli açıklamalar, bakış açıları geliştirmesidir.

“Türkiye’de yaşanan sorunlar insanların dinî inançlarının zayıflamasından ileri gelmektedir” önermesine ilişkin yanıtlar değerlendirildiğinde, ilçelere göre ciddi farklılıkların olduğu görülmektedir (Tablo 76). Çankaya’da ifadeye tamamen katıldıklarını (%7,5) ve kısmen katıldıklarını (%17,5) belirtenlerin oranları toplamı % 25 iken Mamak’ta bu oran %57,6’dır. Aynı şekilde Çankaya’da önermeye katılmadıklarını (%45) ve hiç katılmadıklarını (%10) belirtenlerin oranları toplamı %55 iken, Mamak’ta görüşme yapılan kişilerin toplam %21,3’ü önermeye katılmadıklarını (%15) ve hiç katılmadıklarını (%6,3) belirtmiştir.

Tablo 76’nın genelinden de izlenebildiği üzere, yapılan araştırmada kentleşme-kentlileşme düzeyi düşük bölgeyi temsil eden Mamak’ta ankete

katılanların önemli bir kısmı sosyal ve ekonomik sorunların kaynağı olarak dinî inançların zayıflamasını görmekte, bu sorunlara din temelli açıklamalar getirmektedir. Çankaya’da ise bu sorunlara daha dünyevi bir bakış açısı söz konusudur. Bu da göstermektedir ki modernleşme ve kentleşme, bireylerin dış dünyaya karşı bakış açılarını değiştirmekte ve onları karşılaştıkları sorunlarda daha profan daha rasyonel açıklamalar geliştirmeye sevk etmektedir. Diğer yandan Çankaya’da daha az olmakla birlikte görüşme yapılan kişilerin önemli bir kısmının sosyal sorunlara karşı dinî açıklamalar getirmeleri, Türkiye’nin modern bölgelerinde yaşayanlar için dahi hayatın problemlerini anlama ve açıklama noktasında dinin önemli bir referans kaynağı olmaya devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 77. İlçelere göre “dinin gerekleri, modern yaşama uydurularak devam ettirilebilir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Tamamen katılıyorum	56,3	31,3	43,8
Kısmen katılıyorum	32,5	25,0	28,8
Fikrim yok	3,8	22,5	13,1
Katılmıyorum	3,8	12,5	8,1
Hiç katılmıyorum	3,8	8,8	6,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Tablo 77’de Çankaya’da ve Mamak’ta görüşme yapılan kişilerin, “dinin gerekleri, modern yaşama uydurularak devam ettirilebilir” ifadesine ilişkin yorumlarının farklılıklar içerdiği görülmektedir. Çankaya’da bu ifadeye tamamen katılanların (%56,3) ve kısmen katılanların (%32,5) oranları toplamı %88,8 iken Mamak’ta bu ifadeye tamamen katılanların (%31,3) ve kısmen katılanların (%25) oranları toplamı %56,3’tür. Diğer yandan Çankaya’da bu önermeye katılmayanların (%3,8) ve hiç katılmayanların (%3,8) oranları toplamı % 7,6 iken, bu oran Mamak’ta toplam %21,3’tür. Çankaya’da ankete katılanlar Mamak’takilere göre, modern yaşamın dinin gereklerini yerine getirmeye engel teşkil etmediğini, dinin gereklerinin ve modern yaşamın birlikte uyumlu bir şekilde sürdürülebileceği düşüncesine daha çok

inanmaktadır. Bunun yanında genel olarak iki bölgede de modern bir din yorumunun itibar gördüğü, kentlilerin düşünce yapılarında din ile modernleşme arasında bir karşıtlık görülmediği verilerden anlaşılmaktadır.

Tablo 78. İlçelere göre “günlük hayatta her türlü kararımı Kuran’da belirtilen esaslara göre veririm” ifadesine ilişkin değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Tamamen katılıyorum	11,3	16,3	13,8
Kısmen katılıyorum	7,5	25,0	16,3
Fikrim yok	27,5	30,0	28,8
Katılmıyorum	30,0	21,3	25,6
Hiç katılmıyorum	23,8	7,5	15,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Kentleşme ve din ile ilgili çalışmaların pek çoğunda modern kent hayatında bireylerin gündelik yaşamında dinin daha az yer tuttuğu, dinî düşüncenin yerini seküler düşüncelere bıraktığı genel olarak kabul edilmektedir.

Ankete katılanların günlük hayatlarında ne ölçüde dinî kurallar çerçevesinde yaşadığını tespit etmek amacıyla sorulan soruda, Çankaya’da görüşme yapılan kişilerin %11,3’ü “günlük hayatta her türlü kararımı Kuran’da belirtilen esaslara göre veririm” ifadesine tamamen katıldığını belirtmiştir. Mamak’ta ise bu ifadeye katılanların oranı biraz daha yüksek çıkmıştır (%16,3). Bunun yanında önermeye kısmen katılanların oranı Çankaya’da %7,5 iken, Mamak’ta %25’tir. Önermeye hiç katılmayanlar ise Çankaya’da örneklemin %23,8’ini teşkil ederken, Mamak’ta %7,5’ini temsil etmiştir. Verilere göre kentleşme düzeyi daha düşük olan Mamak bölgesinde bireylerin yaşamında dinî değerlerin ve kuralların açık bir şekilde daha ön planda olduğu, günlük hayatlarında dinî emirleri daha çok göz önünde bulundurdıkları, Çankaya’dakilerin ise daha seküler bir tutuma sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 79. İlçelere göre “zorunlu din dersleri ilk ve orta öğretimde kaldırılmalıdır” ifadesine ilişkin değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Tamamen katılıyorum	6,3	1,3	3,8
Kısmen katılıyorum	26,1	11,5	18,8
Fikrim yok	12,5	17,5	15,0
Katılmıyorum	31,3	26,3	28,8
Hiç katılmıyorum	24,0	43,6	33,8
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Türkiye’de din-toplum-siyaset ilişkileri konusunda sıklıkla gündeme gelen tartışmalardan biri de zorunlu din derslerinin eğitim sistemi içindeki yeridir. Tablo 79’da ilk ve orta öğretimde zorunlu din dersleri hakkındaki görüşlerin Mamak ve Çankaya’da oldukça farklılaştığı, yanıtların iki bölgede farklı kutuplarda yoğunlaştığı görülmektedir. Mamak’ta örneklemin büyük bir kısmı ilk ve orta öğretimde zorunlu din derslerinin kaldırılmasına tamamen karşıdır (%43,6) ve dinî bilgilerin milli eğitim sistemi içerisinde verilmesi gerektiği düşüncesidir. Çankaya’da ise ankete katılanların önemli bir kısmı yukarıdaki ifadeye kısmen katıldıklarını belirtmiştir. Bunun yanında Mamak’ta önermemeye tamamen (%1,3) ve kısmen katılanların (%11,5) oranları toplamı %12,8 gibi düşük bir düzeydedir. Çankaya’da yaşayanların da önemli bölümü ilk ve orta öğretimde din derslerinin verilmesinden yana olmakla birlikte, Mamak sakinleri Çankaya’ya göre dinî eğitim konusuna daha hassas davranmakta, Çankaya’da ise bu konudaki duyarlılığın daha düşük bir düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 80. İlçelere göre “ahlaklı bir insan olmak için dindar bir insan olmak şart değildir” ifadesine ilişkin değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Tamamen katılıyorum	68,8	37,5	53,1
Kısmen katılıyorum	18,8	16,3	17,5
Fikrim yok	6,3	15,0	10,6
Katılmıyorum	2,5	12,5	7,5
Hiç katılmıyorum	3,8	18,8	11,3
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Anketten elde edilen verilere göre Çankaya’da görüşme yapılan kişiler, büyük ölçüde (%68,8) dindarlığın ahlakın ön şartı olmadığını düşünmektedir. Mamak’ta ankete katılanların büyük bir bölümü de böyle düşünmelerine rağmen bu oran Çankaya’ya göre daha düşük bir düzeyde kalmaktadır (%37,5). Ayrıca Mamak’ta bu önermeye katılmayanların (%12,5) ve hiç katılmayanların (%18,8) oranlarının toplamının %31,3 olduğunu düşünülürse, Mamak’ta ankete katılanların önemli bir kısmının dindarlığı ahlaklı insan olmanın ön koşulu olarak gördüğü söylenebilir. Böyle bir düşünce Mamak’ta görüşme yapılan kişilerin gündelik yaşamda kurduğu sosyal ilişkilerde dindarlığa büyük ölçüde önem vermelerinin altında yatan temel neden olarak görülebilir. (bkz. Tablo 66)

Tablo 81. İlçelere göre “kadınlar, sadece kocaları isterse evin içinde süslenebilirler” ifadesine ilişkin değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
Tamamen katılıyorum	11,3	33,8	22,5
Kısmen katılıyorum	5,0	25,0	15,0
Fikrim yok	10,0	11,3	10,6
Katılmıyorum	25,0	18,8	21,9
Hiç katılmıyorum	48,8	11,3	30,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Tablo 81’de diğer pek çok konuda olduğu gibi kadının giyimi ile ilgili tutumlarda da Çankaya ve Mamak’ta ankete katılanların derin görüş farklılıklarına sahip olduğu görülmektedir. Çankaya’da, “kadınlar, sadece kocaları isterse evin içinde süslenebilirler” ifadesine tamamen (%11,3) ve kısmen katılanların (%5) toplamı %16,3 iken Mamak’ta ifadeye tamamen (%33,8) ve kısmen (%25) katılanların toplamı % 58,8’dir. Diğer yandan Çankaya’da görüşme yapılan kişilerin %48,8’i önermeye hiç katılmazken, Mamak’ta ankete katılanların yalnızca %11,3’ü önermeye katılmamaktadır. Genel olarak bakıldığında Mamak’ta kadına bakış açısının daha muhafazakar ve daha tutucu olduğu söylenebilir. Araştırmadan elde edilen bu

sonuç, Çarkoğlu ve Toprak'ın Türkiye genelinde yaptığı araştırmaya²⁷ bağlı olarak ortaya koyduğu, Türk halkının sosyal yaşamda muhafazakar olduğu , bu muhafazakarlığın ise büyük ölçüde kadınların konumu ve davranışlarıyla ilişkilendirildiği, muhafazakarlık ile dindarlığın bu noktada iç içe geçtiği tezini doğrular niteliktedir.

Tablo 82. Dinî grup, dinî cemaat ve de tarikatlara üyelik durumu S=160	
	%
Evet	6,9
Hayır	91,9
Cevap vermek istemiyorum	1,3
TOPLAM	100,0

Türkiye’de son zamanlarda büyük kentlerde görülen önemli olgulardan biri de cemaatleşmedir. Kentte yaşayan pek çok birey, kent hayatının oluşturduğu maddi, manevi tatminsizlik, yabancılaşma, yoksunluk hisleri sonucunda cemaatlere yönelebilmektedir.

Yapılan ankete göre görüşmeye katılanların %91,9’u herhangi bir dinî cemaate, dinî gruba ya da tarikata üye değildir. %6,9’luk bir kesim ise bu tür dinî oluşumlar içinde yer almaktadır. Ankete katılanların %1,3’ü ise bu soruya cevap vermemiştir. Tablo 82’de de görüldüğü gibi örnekleme dinî cemaat, dinî grup ya da tarikata üyelik düşük bir düzeydedir. Fakat burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, bu tür tarikatların yasaklı olmasından dolayı görüşme yapılan kişilerin pek çoğunun bu soruda tereddütte kalmaları ve soruya kesin ve net yanıtlar vermemeleridir.

²⁷ A. Çarkoğlu, B. Toprak, **a.g.e.**, s21.

Tablo 83. Dinî grup, tarikat ve cemaatler hakkındaki değerlendirmeler S=160	
	<u>%</u>
Dinî grup, tarikat ve cemaatler faydalıdır	12,5
Dinî grup, tarikat ve cemaatleri faydasız buluyorum	20,0
Fikrim yok	16,3
Dinî grup, cemaat ve tarikatların faaliyetleri denetlenmelidir.	26,9
Dinî grup, tarikatlar ve cemaatler kesinlikle yasaklanmalıdır	24,9
TOPLAM	100,0

Yapılan saha çalışmasında, dinî gruplara karşı bakış açısını tespit etmek üzere görüşme yapılan katılımcılara bu oluşumlar hakkında fikirleri sorulmuştur. Buna göre ankete katılanların %12,5'lik bir bölümü dinî grup, tarikat ve cemaatleri faydalı bulduklarını, %20'lik bölümü faydasız bulduklarını, %26,9'u bunların faaliyetlerinin denetlenmesi gerektiğini, %24,9'u bu tip cemaatlerin kesinlikle yasaklanmaları gerektiğini belirtmiştir. Ankete katılanların %16,3'ü ise bu konuda fikirleri olmadığını söylemiştir. Tablo 82 ve Tablo 83'teki veriler birlikte değerlendirildiği zaman örneklemin büyük ölçüde dinî grup, cemaat ve tarikatlara karşı olumlu bir bakış açısına sahip olmamasına rağmen, önemli bir kesimin de bunların varlığından rahatsızlık duymadığı söylenebilir.

Tablo 84. İlçelere göre dinî grup, tarikat cemaatler hakkındaki değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	<u>%</u>	<u>%</u>	<u>%</u>
Dinî grup, tarikat ve cemaatler faydalıdır	6,3	18,7	12,5
Dinî grup, tarikat ve cemaatleri faydasız buluyorum	18,7	21,3	20,0
Fikrim yok	12,5	20,0	16,3
Dinî grup, cemaat ve tarikatların faaliyetleri denetlenmelidir.	31,3	22,5	26,9
Dinî grup, tarikatlar ve cemaatler kesinlikle yasaklanmalıdır	31,3	17,5	24,9
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Çankaya'daki ve Mamak'ta ankete katılanların dinî cemaat, dinî grup ve cemaatler hakkında düşüncelerini karşılaştırıldığında ise kentleşme düzeyi farklı iki bölge arasında bu konuda da bir takım düşünce farklılıkları olduğu görülmektedir. Çankaya'da dinî grup, cemaat ve tarikatları faydalı bulanlar %6,3 oranındayken Mamak'ta %18,7 oranındadır. Bunun yanında Çankaya'da örneklemin büyük bir kısmı (%31,3) dinî grup, cemaat ve tarikatların faaliyetlerinin denetlenmesi taraftarı iken bu oran Mamak'ta %17,5'tir.

Bu noktada Çankaya ve Mamak'ta ankete katılanların bu tip dinî oluşumlara bakış açısının kısmen farklılaştığı söylenebilir. Kentleşme, kentleşme düzeyi düşük bölgelerde din eksenli cemaat tipi yapılara katılım sınırlı düzeyde kalsa da bunların varlıklarından en azından rahatsızlık duyulmadığı, hatta önemli bir kesimin bu grupları faydalı buldukları söylenebilir. Diğer yandan vazettikleri dinî yorumlarla daha çok halk dindarlığını temsil eden dinî cemaat, tarikat ve grupların Mamak gibi göçmenlerin daha çok bulunduğu bir bölgede destek görmesi; burada yaşayanların kentle tam olarak bütünleşememelerine, cemaatlerin cemiyet hayatının getirdiği problemler ve uyumsuzluklar karşısında güçlü dayanışma ağları sunmasına ve kentsel hayatın problemlerinin çözümünde çeşitli imkanlar geliştirmesine bağlanabilir.

Diğer yandan yapılan araştırmada, ankete katılanların tarikat, dinî grup ve cemaatlere ilişkin görüşleri Akyüz'ün daha önce Mamak'ta yaptığı çalışmaya²⁸ göre oldukça farklıdır. Akyüz'ün çalışmasında tarikatı faydalı görenlerin oranları %37 düzeyindeyken, yapılan alan araştırmasında bu daha düşük bir düzeyde çıkmıştır (%18,7) . Yine aynı çalışmada tarikatları zararlı bulanlar oldukça düşük bir düzeydeyken (%10,1) yaptığımız çalışma da tarikatları zararlı bulanların oranı %21,3 düzeyindedir.

²⁸N. Akyüz,, a.g.e., s.150.

Tablo 85. Dini yaşamının en iyi yoluna ilişkin değerlendirmeler S=160	
	%
Dini, özel hayat içinde yaşamak	79,3
Dini , cemaat/dinî grup/tarikat içinde yaşamak	7,5
Dinî inançlara değer veren bir partiyi desteklemek	3,8
Sosyal yaşam ve yönetimde dinî hükümlerin uygulandığı bir ortam içinde yaşamak	8,8
Dinî bir yaşam biçimine inanmıyorum	0,6
TOPLAM	100,0

Ankete katılanların %79,3 gibi büyük bir çoğunluğu dinin, özel hayat içinde yaşanması gerektiği görüşündedir. %8,8'lik bir kesim dinin, sosyal yaşam ve yönetimde dinî hükümlerin uygulandığı bir ortam içinde yaşanması gerektiğini, %7,5'lik bir kesim ise dinî cemaat,dinî grup, tarikat içinde yaşamak gerektiğini düşünmektedir. Bu soruya “dinî inançlara değer veren bir partiyi desteklemek” şeklinde cevap verenlerin oranı ise %8,8'dir.

Tablo 85'te de görüldüğü gibi örneklemin büyük bir çoğunluğu İslam'ın toplumsal boyutundan daha çok bireysel-vicdanî boyutuyla ilgilenmektedir. İslam'ın siyasi yönünü vurgulayan, “dinî inançlara değer veren bir partiyi desteklemek” ve “ sosyal yaşam ve yönetimde dinî hükümlerin uygulandığı bir ortam içinde yaşamak “ gibi seçenekler ise diğer seçeneklere göre çok daha az tercih edilmiş, örneklemin büyük bölümünde dinin kamu yaşamını etkilemesi pek tasvip edilmemiştir. Ankete katılanlardaki genel eğilim dinin subjektif, ferdi yönünün ön plana çıkarılması yönündedir. Bu da daha önce Çarkoğlu ve Toprak'ın TESEV adına yaptıkları araştırmada da belirtildiği gibi toplumun İslamcı-laik diye ikiye bölündüğü ve bu bölünmenin ayrı kutuplarda odaklanmış kamplar yarattığı iddiasının geçersizliğini ortaya koymaktadır.²⁹

²⁹ A. Çarkoğlu, B. Toprak, **a.g.e.**, s.1.

Tablo 86. Kentte kalış süresine göre dini yaşamının en iyi yoluna ilişkin değerlendirmeler						
	5 yıldan az S=14	6-10 yıl arası S=8	11-15 yıl arası S=9	16-20 yıl arası S=22	21 yıl ve üzeri S=107	TOPLAM S=160
	%	%	%	%	%	%
Dini özel hayat içinde yaşamak	64,3	75,0	77,8	77,3	82,2	79,3
Dini, cemaat/ dinî grup/ tarikat içinde yaşamak	21,4	25,0	11,1	4,5	4,7	7,5
Dinî inançlara destek veren bir siyasi partiyi desteklemek	14,3	0,0	11,1	4,5	1,9	3,8
Sosyal yaşam ve yönetimde dinî hükümlerin uygulandığı bir ortamda yaşamak	0,0	0,0	0,0	9,1	11,2	8,8
Dinî bir yaşam biçimine inanmıyorum	0,0	0,0	0,0	4,5	0,0	0,6
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Yapılan araştırmada, "dini yaşamının en iyi yolu nedir" sorusuna verilen cevapların kentte kalış süresiyle ilişkisi değerlendirildiğinde anlamlı sonuçlar ortaya çıktığı saptanmıştır. Buna göre kentte kalış süresi arttıkça, "dini özel hayat içinde yaşamak" yanıtını verenlerin oranı dalgalı şekilde artmaktadır (Tablo 84). Yine aynı şekilde kente kalış süresi arttıkça "dinî cemaat, dinî grup, tarikat içinde yaşamak" yanıtını verenlerin oranı dalgalı bir şekilde azalmaktadır. Bu da ankete katılanlar tarafından dinin, kentleşmeyle birlikte gitgide bir vicdan meselesi olarak algılandığını, dinin bireyselleştiğini ve cemaatlere olan ilginin azaldığını göstermektedir.

Araştırmada cemaatleşme eğilimlerinin kentte kalış süresi uzadıkça azalması gerçeğinin yanında dikkat çekici bir diğer nokta da , dini yaşam ile ilgili soruya "sosyal yaşam ve yönetimde dinî hükümlerin uygulandığı bir ortamda yaşamak" yanıtını verenlerin genel olarak düşük bir düzeyde çıkmasına rağmen, bu cevabı verenlerin önemli bir kısmının 16-20 yıl arası ve 20 yıldan fazla süredir Ankara'da yaşayan kişilerin olmasıdır. Diğer zaman dilimlerinde "dini yaşamının en iyi yolu sosyal yaşamda dinî hükümlerin

uygulanmasıdır” yanıtını veren olmazken, 16-20 yıl arası bir zaman diliminden beri Ankara’da yaşayanların %9,1’i, 20 yıldan fazla bir süredir Ankara’da yaşayanların da %11,2’si bu cevabı vermişlerdir. Araştırmadan çıkan bu sonuç son yıllarda pek çok çalışmada belirtilen, siyasal İslam’ın kentlerde oluştuğu, yayıldığı ve tabanının kentli orta sınıf olduğu görüşünü doğrular niteliktedir. Nitekim son zamanlarda kentleşme ve din alanında yapılmış önemli bir çalışma olan Çelik’in Konya’da yaptığı araştırmada da benzer sonuçlar ortaya çıkmış, dinî amaçla kurulmuş dernek, vakıf ve siyasi oluşumlara destek verme eğiliminin kentte kalış süresi uzadıkça arttığı tespit edilmiştir.³⁰

Tablo 87. Türban sorununa ilişkin değerlendirmeler S=160	
	<u>%</u>
İsteyen her yerde türban takabilmelidir	61,3
Resmi kurumlar ve okullar dışında türban takılabilir	25,0
Fikrim yok	9,4
Türban takılmasını uygun bulmuyorum	4,4
Türban takılması tamamen yasaklanmalıdır	0,0
TOPLAM	100,0

Özellikle son yirmi yıldır Türkiye siyasetinde oldukça sık bir şekilde gündeme gelen ve yapılan laiklik-din tartışmalarının temel konusu konumunda bulunan türban sorunu ile ilgili ankete katılanların değerlendirmelerine bakıldığında, örneklemin büyük çoğunluğunun (%61,3) “isteyen her yerde türban takabilir” cevabını verdiği görülmektedir. Bu soruya “resmi kurumlar ve okullar dışında türban takılabilir” yanıtını verenlerin oranı %25, “fikrim yok” yanıtını verenlerin oranı %9,4, “türban takılmasını uygun bulmuyorum” yanıtını verenlerin oranı ise %4,4’tür.

³⁰ Celalettin Çelik, **Şehirleşme ve Din**, Konya: Çizgi Kitabevi, 2000, s.322.

Tablo 88. İlçelere göre türban sorununa ilişkin değerlendirmeler			
	Çankaya S=80	Mamak S=80	TOPLAM S=160
	%	%	%
İsteyen her yerde türban takabilmelidir	48,8	73,8	61,3
Resmi kurumlar ve okullar dışında türban takılabilir	33,8	16,3	25,0
Fikrim yok	8,8	10,0	9,4
Türban takılmasını uygun bulmuyorum	8,8	0,0	4,4
Türban takılması tamamen yasaklanmalıdır	0,0	0,0	0,0
TOPLAM	100,0	100,0	100,0

Farklı kentleşme düzeylerindeki katılımcıların türban sorununa bakış açıları karşılaştırmalı olarak değerlendirildiğinde ise iki bölgede de örneklemin büyük bir kısmını “isteyen her yerde türban takabilmelidir” yanıtı verenlerin oluşturduğu görülmektedir. Bunun yanında türbanla ilgili soruya bu yanıtı verenlerin Çankaya’da (%43,8) Mamak’a (%73,8) nispeten daha az oranda olduğu dikkati çekmektedir. Çankaya’da ankete katılanların önemli bir kısmı (%33,8) “resmi kurumlar ve okullar dışında türban takılabileceğini” ifade ederken, Mamak’ta bu görüşe katılanların oranı %16,3’tür.

Verilere genel olarak bakıldığında Çankaya’da görüşme yapılan kişilerin Mamak’takilere göre türban sorununa daha laik bir tavırla yaklaştığı görülmektedir, Mamak’ta ankete katılanlar ise edindiğimiz izlenim neticesinde özgürlükçü bir bakış açısından ziyade, örtünme konusunda daha hassas oldukları için büyük ölçüde her yerde türban takılabilmesi gerektiğini savunmaktadır. Diğer yandan iki bölgede de “türban takılması yasaklanmalıdır” yanıtı veren kimsenin olmaması ve “türban takılmasını uygun bulmuyorum” yanıtı verenlerin son derece düşük düzeyde kalması dikkat çekici bir noktadır. Bu açıdan Çankaya’da konu ile ilgili “resmi daireler ve okullar dışında türban takılabilir” şeklinde laiklik hassasiyetlerini ifade

eden bir eğilimin varlığı gözlense de, bu bölgede konuyla ilgili özgürlükçü bir tutumun da geniş ölçüde kabul gördüğü söylenebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın amacı, kentleşme sürecinin meydana getirdiği Türkiye'ye özgü kültürel ortamda, dinî yaşamın aldığı farklı görünümlerin, kentleşmenin dinî tutum ve davranışlarda meydana getirdiği değişikliklerin ampirik/uygulamalı düzeyde incelenmesidir. Bu çerçevede tasarlanan uygulamalı araştırma, Ankara'nın sosyo-ekonomik gelişme ve kentleşme düzeyi bakımından farklılaşan iki ayrı bölgesinde (Mamak ve Çankaya) gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın demografik, ekonomik ve kentleşme ile ilgili bulguları incelendiğinde, seçilen örneklemin bu farklılaşmayı yansıttığını ifade etmek mümkündür.

Araştırma bulgularında, Mamak ve Çankaya'nın eğitim düzeyi, meslekî yapı, gelir düzeyi açısından oldukça farklı seviyede olduğu görülmüştür. Mamak'ta örneklemin en büyük kısmını ortaokul ve lise mezunları Çankaya'da ise lise ve üniversite mezunları oluşturmuştur. Meslekî yapıda da benzer bir farklılaşma tespit edilmiş, Çankaya'da yüksek gelir getiren serbest meslek grubu Mamak'ta ise ev hanımları ve işçiler örnekleme ön plana çıkmış, diğer yandan işsizlik oranının da Mamak'ta Çankaya'ya göre bir hayli yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Eğitim seviyesi ve meslekî yapıdaki tüm bu farklılıklar, gelir düzeyindeki farklılıkların da temel sebebi durumundadır. Çankaya'da hane başına düşen ortalama aylık gelir 1000-2000 YTL arasında, Mamak'ta ise 500-1500 YTL arasında yoğunlaşmıştır.

Her iki bölgede de çekirdek aile tipinin yaygın olduğu görülmüştür. Geleneksel kültür ve yapıların belirli ölçülerde önemini koruduğu Mamak bölgesinde bile, ortalama hane halkı büyüklüğü 2-4 kişi arasındadır. Diğer yandan yine iki bölgede de konut türlerinin içinde apartman, en yaygın konut

tipidir. Bununla birlikte Mamak'ta örneklemin yaklaşık üçte birini gecekondualarda ikamet edenler oluşturmaktadır.

Örneklemin %55'lik bölümü Ankara doğumlu olup, geriye kalan kesimin de çoğunluğu Ankara'nın çevre illerinden ve ilçelerinden Ankara'ya göç edenlerden oluşmaktadır. Ankara'ya sonradan göç edenler içinde köyden direkt olarak Ankara'ya gelen kişi sayısı oldukça azdır. Gelenlerin çoğu daha önce kent tecrübesine sahiptir. Bunun yanında örneklemin büyük bir bölümünü 20 yıldan uzun süredir Ankara'da yaşayanlar oluşturmaktadır. Ankara'ya sonradan göç edenlere, kentle bütünleşmeyi ölçmek üzere yöneltilen “kendinizi nereli hissediyorsunuz” sorusuna katılımcıların önemli bir kısmı “Ankaralı hissediyorum” yanıtını vermiştir. Bu da yeni kentliler arasında önemli ölçüde yaşanılan kente bağlılık hissedildiğini göstermektedir.

Kentlileşme düzeyi açısından önemli göstergelerden biri olan memleket ziyaretleri kentte kalış süresine göre bir takım farklılıklar göstermiştir. Kentte kalış süresi arttıkça, memleket ziyareti sıklığının dalgalı bir şekilde azaldığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Kentleşme ve kentlileşme sürecinde, katılımın yaygınlaşması, geleneksel dayanışma ağlarının yerini modern kurumlara bırakması ve ilişki kurulan sosyal çevrenin genişlemesi gibi bir takım sosyal ve kültürel değişimlerin yaşandığı bilinmektedir. Ancak araştırmada Çankaya'da Mamak'a göre daha fazla olmakla birlikte, meslek kuruluşu, dernek ve vakıf üyeliğinin genel olarak iki bölgede de düşük bir düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır. Bu tip sivil toplum kuruluşlarına üyeliğin de Çankaya'da büyük ölçüde meslek icrası için girilmesi zorunlu olan meslek kuruluşları, Mamak'ta ise hemşehri birlikleri ile sınırlı kaldığı gözlenmiştir. Bu açıdan bu üyeliklerin kentsel katılımı artırdığı ya da çoğulculuğun gelişmesine katkıda bulunduğu söylemek zor gözükmemektedir. Diğer yandan meslek kuruluşlarına üyeliğin kentte kalış süresi arttıkça fazlalaştığı saptanmıştır.

Borç para ilişkilerinde başvuru kurum ve kişiler ise kentleşme düzeyine göre ayrılan bölgelerde ciddi farklılıklar göstermiş, Çankaya’da resmi kurumların borç ilişkilerinde daha çok kullanıldığı, Mamak’ta ise geleneksel bir biçimde akraba ve hemşehrilere bu konuda daha sık başvurulduğu saptanmıştır. Borç para ilişkilerinde kullanılan kurum ve kişilerin kentte kalış süresine göre de değiştiği tespit edilmiştir. Kentte kalış süresi arttıkça borç para ilişkilerinde geleneksel dayanışma ağları terk edilmekte, resmi kurumlar ön plana çıkmaktadır.

Benzer şekilde kentleşme sürecinde bireylerin görüşme çevreleri temelinde bir takım değişiklikler meydana gelmektedir. Örneklem dahilinde Mamak’ta ailece en çok görüşülen kişiler akrabalar ve komşular olurken, Çankaya’da en çok arkadaş ve tanıdıklarla görüşülmekte, akrabalar ikinci sırada yer almaktadır. Ayrıca kentte kalış süresi arttıkça akrabalarla olan ilişkilerin zayıfladığı görülmüştür.

Kentleşme ve kentlileşme bireylerin dinî yaşamında, dinî tutum ve davranışlarında da bir takım değişiklikler meydana getirmektedir. Araştırmada bu değişiklikler, dinin inanç, bilgi, ibadet ve toplumsal etki gibi farklı boyutlarında ayrı ayrı incelenmiştir.

Araştırmaya katılanların tamamının Allah inancına sahip olduğu, kentleşme sürecinde dini inanç açısından bir gerilemeden ziyade, inanç tipinin farklılaştığı görülmüştür. Kentleşme düzeyi daha yüksek olan Çankaya’da ankete katılanlar, Mamak’takilere göre daha akılcı bir iman modeli geliştirmişlerdir. Benzer şekilde, genellikle “hurafe” ve “bid’at” olarak nitelendirilen inançlara da Çankaya’da daha düşük düzeyde inanıldığı tespit edilmiştir. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki Çankaya’da ankete katılanlar arasında da Mamak’a göre daha az olmakla birlikte, bu tip inançlar oldukça yaygındır. Bu da göstermektedir ki bugün büyük kentlerde dahi popüler İslamî yorumlar, sadece kırsal alanla ya da kentlerin çevrelerindeki gecekondu bölgeleriyle sınırlı kalmamakta, sosyo-ekonomik durum ve

kentleşme düzeyi yüksek olan bölgelerde dahi geniş bir etki alanına sahip olabilmektedir. Diğer yandan kentleşme düzeyinin yanında, eğitim düzeyi de Allah inancı tipini değiştirmekte, eğitim seviyesi yükseldikçe Allah'ın varlığına “akli delillerle inanılmaya” başlanmakta, bu konuda daha sorgulayıcı bir tavır geliştirilmektedir.

Kentleşme sürecinde dinî yaşamın değişen bir başka yönünü ise dinin bilgi boyutu oluşturmaktadır. Kırsal hayattan farklı olarak kentte dinî bilgi kaynaklarının çeşitlendiği bilinmektedir. Kentte kitle iletişim araçlarının, eğitim olanaklarının ve çeşitli dinî grupların yaygınlığı, dinî bilginin edinilmesi noktasında kentlilere farklı olanaklar sunabilmektedir. Araştırma bulgularında dinî bilgi edinme konusunda bu tip bir çeşitlenme görülmesine rağmen, “aile” kurumunun dinî bilgi konusunda büyük ölçüde birinci kaynak olmaya devam ettiği saptanmıştır. Bunun yanında Çankaya’da “okul”, Mamak’ta ise “cami” dinî bilgilerin edinildiği diğer kurumlar olarak ön plana çıkmıştır. Benzer şekilde dinî nitelikli konuları danışma çevresi de büyük ölçüde aile, arkadaş, akraba çevresi gibi yakın ilişki kurulan kişilerden oluşmuş, dinî metinlere, resmi kurumlara başvurma sınırlı düzeyde kalmıştır.

Araştırmada dinin bilgi boyutuna ilişkin saptanan diğer bir husus ise kentlilerin dinî düşüncesinin oluşması ve şekillenmesinde kitle iletişim araçlarının çok önemli bir faktör haine geldiğidir. Görüşlerine itibar edilen din adamlarının hepsinin ortak noktası, görsel medyada oldukça sık görülen isimler olmasıdır.

Dinî pratikler kentsel yaşamda dinî tecrübenin değişen bir diğer boyutunu teşkil etmektedir. İbadet boyutu her ne kadar kendi başına dindarlığın kapsamı hakkında fikir vermekte yetersizse de dindarlığın değerlendirilmesinde diğer boyutlara göre daha kolay ölçülebilir, daha kolay anlaşılabilir veriler sağlamaktadır.

Dinî pratikler konusunda gözlenen genel eğilim, kentleşme düzeyinin artması ile birlikte ibadetlerde göreceli bir gevşeme meydana geldiğidir. Elde edilen bu bulgu, kentleşme sürecinde kentlilerin daha seküler bir dünya görüşüne sahip olmaya başlamasına bağlanabileceği gibi, kentleşme düzeyi yüksek olan bölgede formel iş organizasyonlarına katılımın daha üst seviyede olması, iş hayatının yoğun temposunun ibadetlerin düzenli olarak yerine getirilmesinde negatif bir etki yaratması, kentsel alanda dinî pratikler açısından sosyal kontrolün zayıflaması gibi nedenlerin de dinî ibadetlerin yapılması konusunda göreceli bir zayıflamaya yol açtığı söylenebilir. Diğer yandan kentleşme ile birlikte görülen bu nisbî gevşemeye rağmen, dinî pratiklerin tamamen terk edildiğini söylemek zordur. Araştırmadan elde edilen veriler, yapılma sıklıkları azalsa da kentleşme düzeyinin yüksek olduğu Çankaya'da bile ibadetlerin önemli ölçüde yerine getirildiği göstermektedir.

Dinî pratikler açısından ankete katılanların genelinde saptanan durum, ibadetlerin çok sıkı bir biçimde yerine getirilmesi ya da tamamen terk edilmesinden ziyade, bu iki uç arasında değişen sıklıklarla yapılıyor olmasıdır. Araştırma alanında bu konuda ne koyu bir dindarlık ne de tamamen ilgisizlik görülmüştür.

Kentsel hayatta yaygın olarak sunulan eğitim olanakları, okur yazarlık oranının artması, bireylerin dine alternatif düşünce sistemleriyle tanışmasını sağlamakta ve böylece dinî düşünce ve dinî pratiklere verilen önem de göreceli bir zayıflama meydana gelebilmektedir. Nitekim araştırma bulguları da böyle bir eğilimi ortaya koymuş, eğitim düzeyi arttıkça dinî pratikleri yerine getirme sıklığının azaldığı saptanmıştır. Diğer yandan geleneksel değerlerin daha yoğun şekilde bulunduğu gecekonduya yaşayanlar arasında ibadetlerin çok daha sıkı bir şekilde yerine getirildiği, ibadet boyutuyla ilgili olarak elde edilen bir diğer bulgudur.

Din, toplumsal hayatta bireylerin davranışlarına yön verebilmekte, sosyal konulara karşı tavır alışlarını belirleyebilmekte, toplumsal ilişkilerini

etkileyebilmektedir. Bu nedenle kentleşme ve toplumsal değişme sürecinde din ve dindarlığın değişen yönlerini kavrayabilmek için “inanç”, “ahlâk”, “ibadet” boyutlarında meydana gelen değişmelerin yanında dinin “toplumsal etki” boyutunun da incelenmesi gerekmektedir. Özellikle İslam dini vazettiği inanç ilkelerinin yanında toplumsal hayatı düzenleyici ve yönlendirici pek çok normatif öğeyi de içerdiği için, araştırmada bireylerin gündelik hayatlarında ve toplumsal ilişkilerinde dini düşüncüyü ne ölçüde referans alıp almadıkları saptanmaya çalışılmıştır.

Araştırma bulgularına göre, genelde, alışveriş yapılan esnafın, oy verilen politikacıların dindar olup olmamaları çok fazla önemsenmemektedir. Fakat arkadaşlık, komşuluk ilişkisi kurulan, evlenen/evlenilecek kişiler gibi yakın çevrenin dindar olup olmadığına dikkat edilmektedir. Bunun yanında gündelik hayatta birincil ilişkilerin ön planda olduğu Mamak'ta, Çankaya'ya göre akrabalık, komşuluk gibi ilişkilerde dindarlığa daha fazla önem verildiği tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal ilişkilerde dindarlığa verilen önem, ikamet edilen konut tipine göre de farklılıklar göstermiş, gecekondü sakinlerinin arkadaşlık, komşuluk ilişkilerinde diğer konut tiplerinde yaşayan katılımcılara göre dindarlığı daha fazla önemsedikleri saptanmıştır. Bütün bu veriler, Mamak'ta geleneksel değer yargılarının hâlâ büyük önem taşıdığını göstermektedir.

Öte yandan araştırmaya katılanların tamamına yakını, din ile modern yaşam arasında bir karşıtlık görmemektedir. Mamak'ta da Çankaya'da da “dinin gereklerinin, modern yaşama uydurularak devam ettirilebileceğine” dair genel bir inanç hâkimdir. Ayrıca iki bölgede de ankete katılanların tamamına yakını, “yaşadığımız çağda dinin yeri yoktur” ifadesine katılmadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların bu yöndeki ifadeleri, bir taraftan modern hayata karşı tepkisel bir tavır geliştirmedikleri, diğer taraftan da hayatlarında dini dışlamadıkları şeklinde yorumlanabilir.

Mamak ve Çankaya’da ankete katılanlar arasında önemli bir farklılaşma Türkiye’deki sosyal ve ekonomik sorunların kaynağına ilişkin değerlendirmeler noktasında görülmüştür. Mamak’takilerin büyük bir kısmı Türkiye’de yaşanan sorunları, insanların dinî inancının zayıflamasına bağlarken, Çankaya’da görüşülen kişilerin büyük bölümü bu görüşe katılmamaktadır. Mamak sakinlerinin yaşanan sosyal ve ekonomik problemlere karşı bu tip dinî referanslı açıklamaları benimsemeleri, Mamak’ta geleneksel bakış açılarının seküler bakış açlarına baskın olduğunu göstermektedir.

Araştırmanın yapıldığı bölgeler arasında benzer bir farklılık, katılımcıların ‘kader’ ve ‘öbür dünya’ algılamalarında da tespit edilmiştir. Mamak’ta kaderci ve öbür dünyacı (asetik) bir din anlayışı, Çankaya’ya göre daha yaygın olarak görülmektedir. Mamak’ta oldukça belirginleşen bu tavır, özellikle düşük gelir ve statü gruplarında dinin yaşanan yoksulluk ve sıkıntıların kabullenilmesinde bir araç olarak görülebildiği, modern hayatın sıkıntı ve kriz dönemlerinde sığınılacak bir liman gibi algılanabildiği şeklinde yorumlanabilir. Bunun yanında daha az bir oranda da olsa kadere ve öbür dünyaya ilişkin bu bakışın Çankaya’da da azımsanmayacak bir düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bu da kentleşme sürecinde dinî inancın ve dinî anlayışın yer yer daha rasyonel bir düzeye oturmasının yanında, geleneksel dinî değerlerin bazı noktalarda çok güçlü şekilde varlığını korumaya devam ettiğini göstermektedir.

Araştırma alanında kentleşme düzeyine göre dinî düşüncede farklılaşma, kadına ve örtünmeye ilişkin bakış açısında da tespit edilmiştir. Mamak’ta ankete katılanların önemli bir kısmı, “kız çocuklarının örtünmesi” ve “kadınların sadece evin içinde süslenmesi” gibi konularda dinî-geleneksel tavırları savunmaktadır. Çankaya’da ise bu konulara ilişkin tavırların daha seküler bir mahiyet taşıdığı görülmüştür.

Kentsel hayatta dinî tutum ve davranışlara dair saptanan en güçlü eğilimlerden biri de “bireyselleşme”dir. Çankaya bölgesinde daha fazla olmakla beraber, ankete katılanların bütününde “İslam’ın bir vicdan meselesi” olduğuna dair genel bir anlayış hâkim dir. Elde edilen bulgulara göre hem Mamak’ta hem de Çankaya’da görüşmeye katılanların çoğu, dinin en iyi şekilde özel hayat içinde yaşanabileceğini düşünmektedir. Bunun yanında daha az bir oranda olmakla birlikte, “dinin en iyi şekilde sosyal yaşam ve yönetimde dinî hükümlerin uygulandığı bir ortamda” ve “dinin en iyi şekilde bir dinî grup, cemaat veya tarikat içinde yaşanabileceğini” düşünenler de vardır.

Bu konu ile ilgili dikkat çeken nokta, “dinin en iyi şekilde belli bir dinî grup, tarikat ya da cemaat içinde” yaşanabileceğini ifade edenlerin çoğunun kente yeni gelen ve 5 seneden az bir süredir Ankara’da yaşayanlardan oluşmasıdır. Cemaat yapılarının dayanışmacı yanı düşünülüğünde, kente yeni gelen ve gerek ekonomik anlamda gerek kültürel anlamda kente uyum sağlamakta zorlanan bu kesimin, kentte tutunabilmenin yolunu bu tip cemaat ilişkilerinde bulmuş oldukları söylenebilir. Her ne kadar dinî cemaat, tarikat ve dinî gruplara üye olduğunu belirtenlerin oranı çok düşük düzeyde kalsa da Mamak’taki katılımcıların önemli bir bölümü bu tip dinî yapılanmaları faydalı bulmakta, en azından bunların varlığından rahatsızlık duymamaktadır. Bu da cemaatlerin kentle tam olarak bütünleşememiş kesimler için kentin yabancılaştırıcı, yalnızlaştırıcı havasından kurtulmak, kendilerine hem maddi hem de manevi olarak içinde güven bulabilecekleri bir ortam sağlamak açısından önemli bir çıkış noktası olabildiğini göstermektedir.

Araştırmada bu konuya ilişkin dikkat çekici diğer bir nokta da, “dinin, en iyi şekilde sosyal yaşam ve yönetimde dini hükümlerin uygulandığı bir ortamda yaşanabileceğine” inananların çoğunun 20 seneden uzun bir süredir Ankara’da yaşayanlardan oluşmasıdır. Bu da son dönemlerde siyasal İslam’ın tabanını kentli, eğitilmiş, orta sınıfın oluşturduğuna ilişkin tezi doğrular niteliktedir.

Bunun yanında örnekleme İslam'ın siyasal boyutunu vurgulayan küçük bir kesim olmasına karşın genel olarak katılımcıların çoğu dinin siyasal boyutu ile ilgilenmemekte, dini daha çok bir vicdan meselesi olarak algılamaktadır. Nitekim ankete katılanların büyük bir bölümü, “devlet yönetiminde dinî inançların yeri yoktur” ifadesine tamamen katıldıklarını belirtmiştir. Diğer taraftan her ne kadar Mamak ve Çankaya’da “türban meselesi”, “zorunlu din eğitimi” gibi güncel dinî-politik konular hakkındaki görüşlerde bir takım farklılıklar olsa da, genel olarak bunun radikal bir düzeyde olmadığını, bu farklılıkların ‘laik-gerici’ ekseninde bir kutuplaşma yaratmadığını söylemek mümkündür.

Yapılan çalışma sonucunda elde edilen bütün bu bulgular topluca değerlendirildiğinde modernleşme ve kentleşme sürecinde dinî değerlerin yerini, tamamen dünyevi değerlere bıraktığı yönünde bulgulara araştırma alanında çok net bir şekilde rastlanmamıştır. Diğer yandan siyasal İslam'ın yükselişi, yeni dinî hareketlerin ortaya çıkması, dinî cemaatlerin yaygınlaşması gibi argümanlarla ifade edilen “dinî canlanmanın” da araştırma alanı için oldukça abartılı bir yorum olacağını söylemek mümkündür.

Kentleşme düzeyiyle birlikte genel olarak dinî pratiklerin yerine getirilmesinde göreceli bir zayıflama meydana gelmiş, dinî düşünce yine göreceli olarak yerini seküler düşünceye bırakmış gözükmektedir. Bununla beraber, Türkiye'nin kentleşme ve sosyo-ekonomik düzey açısından en gelişmiş ilçelerinden biri olan Çankaya’da bile, sıklıkları değişmekle birlikte, dinî pratiklerin büyük ölçüde yerine getirilmeye devam edildiği, dinin toplumsal yaşamdaki etkisinin azalmasının yanında, bireysel düzeyde kentlilerin hayatına belli ölçülerde yön verdiği görülmektedir.

Araştırmanın yapıldığı kentsel mekanda dinî yaşam açısından saptanan durum ne modern dünyada dinin kentlinin yaşamından çıktığı ne de bu tezlerin aksine dinin, bir canlanma dönemine girip dinsel değerlerin kentlerde yaygınlaştığıdır. Bu çalışmada dinî yaşamın; dinî bireyselleşme

eğilimlerinden, dinî pratiklerde göreceli bir gerilemeye, dinî cemaatleşmeden, siyasal İslam'a kadar çeşitlenebildiği görülmüştür. Farklı kültürlerle, farklı yaşam tarzlarına ev sahipliği yapan kent, dinî yaşamda da bünyesinde birbirinden çok farklı din anlayışlarını ve değişik ölçülerde dindarlık formlarını barındırmaktadır. Araştırmaya katılanların dindar ve seküler şeklinde iki kutuplu bir yapıyı temsil edecek düzeyde farklılaşmadıkları, dinî hayatın belirli ölçülerde bu iki uç arasında çeşitlendiği görülmektedir. Kentsel hayatta geleneksel-dinî düşünce ile modern-seküler düşünce her iki bölgede de bir arada yaşamaya devam etmektedir. Kentleşme düzeyinin dinin değişik boyutlarında zaman zaman oldukça net farklılaşmalara neden olduğu görülmekle beraber, bu farklılıkların bazı durumlarda belirsizleşebildiği de bir gerçektir.

KAYNAKÇA

AKŞİT, Bahattin, "Kırsal Yapı", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 13, 1996.

AKTAY, Yasin, Abdullah Topçuoğlu, "Postmodernizm, Akıl ve Gellner", **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, (Der. A. Topçuoğlu ve Y. Aktay), Ankara: Vadi Yayınları, 1996.

AKTAY, Yasin, Abdullah Topçuoğlu, "Yasin Aktay'ın Giriş Yazısı", **Postmodernizm ve İslam Küreselleşme ve Oryantalizm**, (Der. A. Topçuoğlu ve Y. Aktay), Ankara: Vadi Yayınları, 1996.

AKYÜZ, Niyazi, **Ankara'nın Boğaziçi Semtinde Dini Hayat ve Kentlileşme Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1994.

AKYÜZ, Niyazi, "Türkiye'de Yaşayan İslam'ın Kırsal ve Kentsel Şekillerine Sosyo Analitik Bir Yaklaşım", **Türk Yurdu**, Cilt 17, Aralık 1997.

ALKAN, Ahmet Turan, "İslam'ın Köylü ve Şehirli Pratiği Üzerine Notlar", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 26, Ocak-Şubat 1994.

ARON, Raymond, **Sosyolojik Düşüncenin Evreleri**, (Çev. K. Alemdar), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1983.

ARSLAN, Mustafa, **Türk Popüler Dindarlığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2002.

ASLANOĞLU, Rana, **Kent, Kimlik, Küreselleşme**, Bursa: Asa Yayınları, 1998.

ATACAN, Fulya, **Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler**, İstanbul: Hil Yayınları, 1991.

ATALAY, Beşir, **Sanayileşme ve Sosyal Değişme: Kırıkkale Araştırması**, Ankara: DPT Yayınları, 1993.

ATAY, Tayfun, **Din Hayattan Çıkar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

AYDIN, Mehmet, “Türkiye’de Din ve Modernlik İlişkisi Üzerine Bazı Düşünceler”, **Türk Yurdu**, Cilt 17, Nisan-Mayıs 1997.

AYDIN, Mustafa, “Türkiye’de Din Sosyolojisi Çalışmaları: Tarihsel Gelişim ve Bazı Yönelimler”, **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Y. Aktay ve M.E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

BAL, Hüseyin, **Kent Sosyolojisi**, Ankara: Turhan Kitabevi, 1999.

BENDİX, Reinhard, “Max Weber’in Din Sosyolojisi”, **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

BERGER, Peter L., “Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi”, **Din ve Modernlik** içinde, (Der. ve Çev. A. Çiftçi), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

BERGER, Peter L., “Sekülerizmin Gerilemesi”, **Sekülerizm Sorgulanıyor** içinde, (Der. ve Çev. A. Köse), İstanbul: Ufuk Kitapları, 2002.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, **Din Sosyolojisi**, İstanbul: Filiz Kitabevi Yayınları, 1983.

BULAÇ, Ali, **Nuh’un Gemisine Binmek**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1995.

CAN, Kemal, “Yeşil Sermaye Laik Sisteme Ne Yaptı”, **Birikim**, Temmuz 1997.

ÇAKIR, Ruşen, **Ayet ve Slogan**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

ÇARKOĞLU, Ali, Binnaz Toprak, **Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2000.

ÇELİK, Celalettin, **Şehirleşme ve Din**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2002.

ÇİĞDEM, Ahmet, **Bir İmkan Olarak Modernite**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

ÇİFTÇİ, Adil, “Toplumbilimi, Teoloji ve Bilgi Sosyolojisi”, **Din ve Modernlik** içinde, (Der. A. Çiftçi) Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

DEMİRKAN, Yaşar, **Kentleşme Sürecinde Dini Yaşam**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

DİE, **2000 Genel Nüfus Sayımı: Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri:Ankara**, Ankara: DİE, 2001.

DPT, **İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması**, DPT Yayınları, Ankara, 2003.

DURKHEİM, Emile, “Din Sosyolojisi ve Bilgi Teorisi”, **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

ERDER, Sema, “Kentlerde Enformel Örgütlenmeler, Yeni Eğilimler ve Kent Yoksulları, Ya da Eski Hamamdaki Yeni Taslar”, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık** içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1998.

ERKAN, Rüstem, **Kentleşme ve Sosyal Değişme**, Ankara: Bilimadamı Yayınları, 2002.

ERKİLET, Alev, **Orta Doğu’da Modernleşme ve İslami Hareketler**, Ankara: Hece Yayınları, 2004.

FAROQHI, Suraiya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

GEERTZ, Clifford, "Kültürel Bir Sistem Olarak Din", **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

GELLNER, Ernest, **Postmodernizm İslam ve Us**, (Çev. B. Peker), Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994.

GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji**, (Çev. H. Özel ve C. Güzel), Ankara: Ayraç Yayınları, 2000.

GLOCK, Y. Charles, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Yasin A. ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

GÖLE, Nilüfer, **Melez Desenler**, İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

GÖRMEZ, Kemal, **Kent ve Siyaset**, Ankara: Gazi Kitabevi, 1997.

GÖRMEZ, Kemal, **Şehir ve İnsan**, İstanbul: MEB Yayını, 1991.

GÜNAY, Ünver, "Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Din", **Türk Yurdu**, Cilt 17, Nisan-Mayıs 1997.

GÜNAY, Ünver, A. Vehbi Ecer, **Toplumsal Değişme Tasavvuf Tarikatlar ve Türkiye**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1999.

HÜLÜR, Himmet, Ahmet Kalender, **Sosyo-politik Tutumlar ve Din**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2003.

<http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do> (Erişim Tarihi: 15.06.2006)

IŞIK, Oğuz, "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi** içinde, Cilt: 13, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

İŞİK, Oğuz, Melih Pınarcıoğlu, **Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

İNSEL, Ahmet, “Altın Nesil, Yeni Muhafazakarlık ve Fethullah Gülen”, **Birikim**, Sayı 99, Temmuz 1997.

İSBİR, Eyüp, **Şehirleşme ve Meseleleri**, Ankara : Gazi Büro Yayınları, 1991.

JOHNSTONE, Roland L., **Religion in Sociology**, New Jersey: Pearson Prentice Hall, 2004.

KARPAT, H. Kemal, **Türkiye’de Toplumsal Dönüşüm**, (Çev. A. Sönmez), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

KARTAL, Kemal, **Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Türkiye’de Kentleşme**, Ankara: Adım Yayınları, 1991.

KARTAL, Kemal, **Kentleşme ve İnsan**, Ankara: TODAİE, 1978.

KEHRER, Günter, “Din Sosyolojisi”, **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

KELEŞ, Ruşen, **Kentbilimleri Sözlüğü**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1980.

KELEŞ, Ruşen, **Kentleşme Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

KILIÇBAY, Mehmet Ali, **Şehirler ve Kentler**, Ankara: İmge Kitabevi, , 2000.

KIRAY, Mübeccel, **Ereğli: Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Ankara: DPT, 1964.

KIRAY, Mübeccel, **Toplumbilim Yazıları**, Ankara: G.Ü.İ.İ.B.F. Yayınları, 1982.

KONGAR, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.

KÖKTAŞ, M. Emin, **Din ve Siyaset**, Ankara: Vadi Yayınları, 1997.

KÖKTAŞ, M. Emin, **Türkiye’de Dini Hayat: İzmir Örneği**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1993.

LUCKMANN, Thomas, **Görünmeyen Din**, (Çev. A. Çoşkun ve F. Aydın), İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003

MARDİN, Şerif, **Din ve İdeoloji**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

MARDİN, Şerif, “Kültür ve Din”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 72, 2003.

OCAK, Ahmet Yaşar, **Türkler, Türkiye ve İslam**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

ÖZDALGA, Elisabeth, **Modern Türkiye’de Örtünme Sorunu, Laiklik ve Popüler İslam**, (Çev. Y. Alogan), İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1998.

ÖZDALGA, Elisabeth, **The Veiling Issue – Official Secularism and Popular İslam in Modern Turkey**, Richmond: Curzon Press, 1988.

ÖZKİRAZ, Ahmet, **Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum**, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2003.

ROBERTSON, Roland, “Din Sosyolojisinin Gelişimi”, (Çev. A. Topçuoğlu), **Din Sosyolojisi** içinde, (Ed. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

SARIBAY, Ali Yaşar, “Kent: Modernleşme ile Postmodernleşme Arasındaki Köprü”, **Kentte Birlikte Yaşamak** içinde, (Ed. F. Yıldırım), İstanbul: Demokrasi Kitaplığı , 1994.

SAVAGE, Mike, Alan Warde ve Kewin Ward, **Urban Sociology Capitalism and Modernity**, Palgrave Macmillan, 2003.

SENCER, Muzaffer, Yakut Irmak, **Toplumbilimlerinde Yöntem**, İstanbul: Say Yayınları, 1984.

SENCER, Yakut, **Türkiye’de Kentleşme**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1971.

SEZAL, İhsan, **Şehirleşme**, İstanbul: Ağaç Yayıncılık , 1992.

SIMMEL, Georg, **Modern Kültürde Çatışma**, (Çev. T. Bora, N. Kalaycı ve E. Gen), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

SUBAŞI, Necdet, “Günümüz Türkiye’sinde Dinin Halk Katındaki Görüntüleri”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 34, 1995.

ŞENTÜRK, Recep, **Yeni Din Sosyolojileri**, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.

TATAR, Hüsniye Canbay, **Nuhun Gemisindekiler: Şehirleşme ve Dini Cemaatleşme**, İstanbul: Turan Yayıncılık, 1999.

TATAR, Hüsniye Canbay, “Şehirleşme ve Cemaatleşme”, **Türk Sosyoloji Dergisi**, Sayı 3, 1997.

TC. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu , **Aile Yapısı Araştırması 2006**, Ankara: TÜİK Yayınları, 2006

TEKELİ, İlhan, **Modernite Aşılırken Kent Planlaması**, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

TEKELİ, İlhan, **Türkiye’de Kentleşme Yazıları**, , Ankara: Turhan Kitabevi, 1982.

THOMPSON, Ian, **Odaktaki Sosyoloji**, (Çev. B. Z. Çoban), İstanbul: Birey Yayıncılık, 2004.

TOLAN, Barlas, **Toplum Bilimlerine Giriş**, Ankara: Adım Yayıncılık, 1996.

TURNER, S. Bryan, “Sivil Din”, **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

TÜRKDOĞAN, Orhan, “Batı ve Türk Toplumunda Yeni Dinî Hareketler”, **İslam’ın Bugünkü Meseleleri** içinde , (Der. Ç. Özdemir), Ankara: Türk Yurdu Yayınları, 1997.

VERGİN, Nur, **Din, Toplum ve Siyasal Sistem**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2000.

VERGİN, Nur, “Hızlı Şehirleşmenin Sosyolojik ve Siyasal Sonuçları”, **Hızlı Şehirleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar** içinde, İstanbul: Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, 1986.

VERGİN, Nur, “Toplumsal Değişme ve Dinsellikte Artış”, **Toplum ve Bilim**, No. 29-30, 1985.

WEBER, Max, “Din Sosyolojisi”, **Din Sosyolojisi** içinde, (Der. Y. Aktay ve M. E. Köktaş), Ankara: Vadi Yayınları, 1998.

WEBER, Max, **Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu**, (Çev.Z. Gürata), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997.

WIRTH, Louis, “Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentlileşme”, **20. Yüzyıl Kenti** içinde, (Der. ve Çev. B. Duru ve A. Alkan), Ankara: İmge Kitabevi, 2002.

WUTHNOW, Robert J., “Din Sosyolojisi”, **Din ve Modernlik** içinde, (Der. ve Çev. A. Çiftçi), Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

YILMAZ, Nail, **Toplumsal Değişme ve Kentleşme Sürecinde, Alevilik: Reşadiye-İkitelli Örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.

YÖRÜKAN, Ayda, **Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri**, Ankara: İmar ve İskan Bakanlığı Yayınları, 1968.

YÜCEKÖK, Ahmet, **Siyasetin Toplumsal Tabanı**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1987.

YÜCEKÖK, Ahmet, **Sosyo-ekonomik Düzene Tepki Olarak Din: Gölcük Örneği**, İstanbul: TÜSES Yayınları, 1989.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Y. S. Gönen), İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

EK: ANKET FORMU

() Çankaya
() Mamak

1. Cinsiyetiniz:

() Kadın () Erkek

2. Yaşınız:

() 18-32 () 33-47 () 48-62 () 63 ve üstü

3. Medeni durumunuz:

() Evli () Bekar () Boşanmış () Eşi vefat etmiş

4. Eğitim Düzeyiniz:

() Okur yazar değil () Okur yazar () İlkokul mezunu
() Ortaokul mezunu () Lise ve dengi okul mezunu
() Üniversite mezunu () Lisansüstü eğitim

5. Mesleğiniz:

() Memur () İşçi () Esnaf – zanaatkar
() Serbest meslek () Sanayici – tüccar () Ev hanımı
() İşsiz () Emekli () Öğrenci
() Diğer (belirtiniz).....

6. Evinize giren toplam aylık gelir ne kadardır?

() 500 YTL’den az () 500 YTL – 1000 YTL () 1000 YTL–1500 YTL
() 1500 YTL – 2000 YTL () 2000 YTL - 2500 YTL () 2500 YTL’den fazla

7. Hanenizde siz dahil kaç kişi yaşıyor?

() Tek başına yaşıyorum. () 2-4 kişi arası () 5-7 kişi arası
() 8 kişi ve yukarısı

8-a. Şu anda oturduğunuz ev kendinize mi ait, kirada mı oturmaktasınız?

() Ev sahibiyim. () Kiracıyım. () Diğer (belirtiniz).....

8-b. Şu anda hangi tip evde oturuyorsunuz?

() Gecekondu () Müstakil ev () Apartman dairesi () Villa

9. Kaç yıldan beri Ankara'da yaşıyorsunuz?

- () 5 yıldan az () 6-10 yıl () 11-15 yıl () 16- 20 yıl
() 21 yıl ve üzeri

10-a Nerede doğdunuz? (belirtiniz)

10-b Ankara'ya sonradan göç etmiş iseniz, göç etmeden önce nerelerde, kaçar yıl yaşadınız?

<u>Yaşadığı yer</u>	<u>Yıl</u>
()	
()	
()	
()	
()	

10-c Ankara'ya sonradan göç etmiş iseniz memleketinize ne kadar sıklıkla gidiyorsunuz?

- () Yılda birden fazla () Yılda bir sefer () İki üç yılda bir
() Hiç gitmiyorum

10-d Kendinizi nereli hissediyorsunuz?.....

11. Ankara'ya sonradan göç etmiş iseniz, geldiğiniz yerdeki yaşam koşullarınızla karşılaştırdığınızda buradaki yaşam koşullarınızı nasıl buluyorsunuz?

- () Daha iyi () İyi () Aynı () Kötü () Daha Kötü

12. Herhangi bir meslek kuruluşuna, dernek ya da vakfa üye misiniz? (ilk üçünü önem derecesine göre numaralandırınız; 1- birinci derece önemli, 2- ikinci derece önemli, 3- üçüncü derece önemli)

- () Meslek kuruluşu (sendika, çeşitli odalar, vs...) (belirtiniz).....
() Dernek (belirtiniz).....
() Vakıf (belirtiniz).....
() Diğer (belirtiniz).....

13. Borç para alış verişi ya da yardımlaşma gibi konularda en çok kullandığınız üç kurumu öncelik derecesine göre numaralandırınız: (1- birinci derece önemli, 2- ikinci derece önemli, 3- üçüncü derece önemli)

- () Resmi kurumlar ve bankalar
() Arkadaşlarım / dostlarım / tanıdıklarım
() Yardımlaşma dernekleri
() Komşularım
() Akrabalarım ve hemşehrilerim
() Dini cemaatler / dini gruplar / tarikatlar
() Diğer (belirtiniz).....

14. Ailece en çok kimlerle görüşürsünüz? (Öncelik derecesine göre üç seçeneği numaralandırınız; 1-birinci derece önemli, 2- ikinci derece önemli, 3- üçüncü derece önemli)

- () Akrabalarımle
- () Hemşehrilerimle
- () Aynı dini grup ya da dini cemaate mensup olduğum arkadaşlarımla
- () Komşularımla
- () Arkadaşlarımla / tanıdıklarımla
- () İş arkadaşlarımla

15. Allah'ın varlığına ilişkin inancınız nedir?

- () Allah'ın varlığına hiç bir delile gerek duymaksızın inanıyorum.
- () Allah'ın varlığına mantıklı delillerle inanıyorum.
- () Allah'ın varlığı ya da yokluğu beni ilgilendirmiyor.
- () Allah'ın varlığına inanmıyorum.

16. Günlük hayatınızda dinin gereklerini ne ölçüde yerine getirirsiniz?

- () Dinimin bütün gereklerini daima yerine getiririm.
- () Dinimin gereklerini çoğunlukla yerine getiririm.
- () Dinimin gereklerine önem vermekle beraber yalnızca bir kısmını yerine getirebiliyorum.
- () Dini inancım yok
- () Dini inancım olmadığı için dinin gereklerini yerine getiremiyorum.

17. Aşağıdakilerden hangilerine inanıyorsunuz? (Önem derecesine göre en çok inandığınız ilk üçünü numaralandırınız; 1- birinci derece önemli, 2- ikinci derece önemli, 3- üçüncü derece önemli)

- () Büyü
- () Kurşun döktürtmek
- () Muska yazdırmak
- () Nazar değmesi
- () Hıdrellez gününde dilek dilemek
- () Ağaçlara dilek bağlamak

18. Aşağıdakilerden hangilerini yaparsınız? (Öncelik derecesine göre en çok yaptığınız üç seçeneği numaralandırınız; 1- birinci derece önemli, 2- ikinci derece önemli, 3- üçüncü derece önemli)

- () Hatim indirmek (veya indirtmek)
- () Mevlüt okumak (veya okutmak)
- () Türbe ziyaret etmek
- () Adak adamak
- () Mezarda Kuran okumak / okutturmak

19. Dini bilgilerinizi nereden aldınız? (öncelik sırasına göre üç seçeneği numaralandırınız; 1- birinci derece önemli, 2- ikinci derece önemli, 3- üçüncü derece önemli)

- () Anne baba
 () Okul
 () Dini kitaplar
 () Cami imamı
 () Arkadaş çevresi
 () Komşular
 () İş çevresi
 () Bağlı olduğum tarikat/cemaat
 () Diğer (belirtiniz).....

20. Dini nitelikli bir konuyu danışmak istediğinizde, aşağıdakilerden hangilerine müracaat edersiniz? (öncelik sırasına göre üç seçeneği numaralandırınız; 1- birinci derece önemli, 2- ikinci derece önemli, 3- üçüncü derece önemli)

- () Kuran-ı Kerim'e / kutsal kitaba
 () Dini kitaplara
 () Cami imamına
 () Mütülük veya Diyanet İşleri Başkanlığına
 () Aile büyüklerine
 () Dini cemaatlerin büyüklerine
 () Arkadaşlarıma / tanıdıklarıma
 () Akrabalarıma ve yakınlarıma

21. Görüşlerine en çok itibar ettiğiniz din alimi kimdir?

.....

22-a Kuran'ı hiç okudunuz mu?

- () Sadece Arapça'sını okudum.
 () Sadece Türkçe mealini okudum.
 () Hem Arapça'sını hem de Türkçe mealini okudum.
 () Arapça'sını da, Türkçe'sini de okumadım.

22-b Eğer Kuran okuyorsanız ne kadar sıklıkla okuyorsunuz?

- () Her zaman () Sık () Ara sıra () Nadiren
 () Çok nadir

23. Hangi namazları, ne sıklıkla kılarırsınız?

	<u>Her zaman</u>	<u>Çoğunlukla</u>	<u>Arasıra</u>	<u>Nadiren</u>	<u>Hiç bir zaman</u>
a) Cuma namazları	()	()	()	()	()
b) Bayram namazları	()	()	()	()	()
c) Vakit namazları	()	()	()	()	()
d) Nafile namazları	()	()	()	()	()

24. Hangi oruçları, ne sıklıkla tutarsınız?

	<u>Her zaman</u>	<u>Çoğunlukla</u>	<u>Arasıra</u>	<u>Nadiren</u>	<u>Hiç bir zaman</u>
a-) Üç aylar orucu	()	()	()	()	()
b-) Ramazan orucu	()	()	()	()	()
c-) Mübarek günler	()	()	()	()	()
d-) Nafile oruç	()	()	()	()	()

25-a Zekat ve fitre verir misiniz?

- () Her zaman
 () Maddi imkanım olduğu zamanlar veriyorum.
 () Veremiyorum ama maddi imkanım olsa verirdim.
 () Maddi imkanım olmasına rağmen vermiyorum.
 () Hiç bir zaman vermem.

25-b Kurban bayramlarında kurban keser misiniz?

- () Daima kurban keserim.
 () Maddi imkanım olduğu zamanlar kesiyorum
 () Kurban kesmiyorum ama maddi imkanım olsa kurban keserdim.
 () Maddi imkanım olmasına rağmen kurban kesmiyorum.
 () Hiç bir zaman kurban kesmem.

26. Kandil günleri ve gecelerinde aşağıdakilerden hangilerini, ne sıklıkla yaparsınız?

	<u>Her zaman</u>	<u>Çoğunlukla</u>	<u>Arasıra</u>	<u>Nadiren</u>	<u>Hiç bir zaman</u>
a) Dua ederim	()	()	()	()	()
b) Mevlid dinlerim	()	()	()	()	()
c) Camiye giderim	()	()	()	()	()
d) Yakınlarımda kandilini kutlarım	()	()	()	()	()

27. Eğer Ankara'ya sonradan gelmiş iseniz, Ankara'ya geldikten sonra ibadetlerinizi yerine getirme açısından bir değişiklik oldu mu?

- () İbadet etmeye Ankara'ya geldikten sonra başladım.
 () Eskisine oranla ibadetlerimi daha çok yerine getiriyorum.
 () Bir değişiklik olmadı.
 () Eskisine oranla ibadetlerimi daha az yerine getirebiliyorum.
 () İbadet etmeyi tamamen bıraktım.

28. Aşağıdaki sorularda size en uygun gelen seçeneği işaretleyiniz.

	<u>Çok</u> <u>Önemli</u>	<u>Önemli</u>	<u>Fikrim</u> <u>Yok</u>	<u>Önemli</u> <u>Değil</u>	<u>Hiç Önemli</u> <u>Değil</u>
28-a Alışveriş yaptığınız esnafın dindar olup olmaması sizin için önemli midir?	()	()	()	()	()
28-b Arkadaşlık, komşuluk ilişkisi içinde olduğunuz kişilerin dindar olup olmaması sizin için önemli midir?	()	()	()	()	()
28-c Evlendiğiniz ya da evleneceğiniz kişinin dindar olup olmaması sizin için önemli midir/ önemli miydi?	()	()	()	()	()
28-d Oy verdiğiniz partiye mensup politikacıların dindar olup olmaması sizin için önemli midir?	()	()	()	()	()

29. Eğer evliyseniz evliliğinizde hangi nikah kıyıldı ?

- () Sadece imam nikahı kıyıldı.
 () Hem imam nikahi hem resmi nikah kıyıldı.
 () Sadece resmi nikah kıyıldı.
 () İmam nikahım da resmi nikahım da yok.

30. Kız çocuğunuz varsa ya da olsaydı başını örtmesini ister miydiniz?

- () Evet, kesinlikle örtmeli.
 () Evet, başını örtmesini isterim ama kızım bu konuda kendi kararını vermeli.
 () Fikrim yok.
 () Hayır, başını örtmesini istemem, ama kızım bu konuda kendi kararını kendi vermeli.
 () Kızımın başını örtmesine asla izin vermem.

31. Aşağıdaki ifadeler hakkındaki düşüncelerinizi belirtiniz:

	<u>Tamamen</u> <u>Katılıyorum</u>	<u>Kısmen</u> <u>Katılıyorum</u>	<u>Fikrim</u> <u>Yok</u>	<u>Katılmıyorum</u>	<u>Hiç</u> <u>Katılmıyorum</u>
31a-Bu dünya bir imtihan yeridir ve öbür dünyada rahat etmek bu dünyada rahat etmekten daha önemlidir.	()	()	()	()	()
31-b İçinde bulunduğunuz maddi durum Allah'ın takdiridir.	()	()	()	()	()
31-c Faizle ticaret ya da tasarruf yapılabilir.	()	()	()	()	()
31-d Türkiye'de yaşanan sorunlar, insanların dini inançlarının zayıflamasından ileri gelmektedir.	()	()	()	()	()
31-e Dinin gerekleri, modern yaşama uydurularak devam ettirilebilir.	()	()	()	()	()
31-f Yaşadığımız çağda dinin yeri yoktur.	()	()	()	()	()
31-g Günlük hayatta her türlü kararımı Kuran'da belirtilen esaslara göre veririm.	()	()	()	()	()
31-h Devlet yönetiminde dini inançların yeri yoktur.	()	()	()	()	()
31-i Zorunlu din dersleri ilk ve orta öğretimde kaldırılmalıdır.	()	()	()	()	()

	<u>Tamamen</u> <u>Katılıyorum</u>	<u>Kısmen</u> <u>Katılıyorum</u>	<u>Fikrim</u> <u>Yok</u>	<u>Katılmıyorum</u>	<u>Hiç</u> <u>Katılmıyorum</u>
31-j					
Hiç bir nedenle içki içilmemelidir.	()	()	()	()	()
31-k					
Ahlaklı bir insan olmak için dindar bir insan olmak şart değildir.	()	()	()	()	()
31-l					
Kadınlar, sadece kocaları isterse evin içinde süslenebilir.	()	()	()	()	()

32. Herhangi bir dini cemaate, dini gruba ya da tarikata üye misiniz?

() Evet () Hayır () Cevap vermek istemiyorum

33. Dini grup,tarikat veya cemaatler hakkında aşağıdaki ifadelerden hangisine katılıyorsunuz?

- () Bu tip grup, tarikat veya cemaatler yararlıdır.
 () Bu tip grup, tarikat veya cemaatleri faydasız buluyorum.
 () Fikrim yok.
 () Bu tip grup, tarikat veya cemaatlerin faaliyetleri denetlenmelidir.
 () Bu tip grup, tarikat veya cemaatler kesinlikle yasaklanmalıdır.

34. Sizce dini yaşamının en iyi yolu nedir?

- () Dini özel hayat içinde yaşamak
 () Dini cemaat/dini grup/tarikat içinde yaşamak
 () Dini inançlara değer veren bir siyasi partiyi desteklemek
 () Sosyal yaşam ve yönetimde tamamen dini hükümlerin uygulandığı bir ortamda yaşamak
 () Dini bir yaşam biçimine inanmıyorum.

35. Türban sorunu ile ilgili ne düşünüyorsunuz?

- () İsteyen her yerde türban takabilmelidir.
 () Resmi kurumlar ve okullar dışında her yerde türban takılabilir.
 () Fikrim yok.
 () Türban takılmasını uygun bulmuyorum.
 () Türban takılması tamamen yasaklanmalıdır.

ÖZET

Bu çalışmada kentleşmenin dinî tutum ve davranışlar üzerindeki etkisi Ankara'nın kentleşme düzeyleri farklı iki bölgesinde karşılaştırmalı olarak ampirik düzeyde incelenmiştir.

Kentleşme sadece sosyal ve ekonomik kurumlarda meydana gelen bir değişme sürecini değil aynı zamanda kültürel bir değişimi de ifade etmektedir. Bu açıdan kent hayatı geleneksel düşünce sistemlerinde bir takım değişikliklere yol açmaktadır. Din de söz konusu kültürel değişimin görüldüğü alanlardan biridir.

Yapılan araştırmada kentleşmenin dinî inanç, davranış ve pratikler üzerinde bir takım değişiklikler meydana getirdiği tespit edilmiştir. Kentsel mekanda din genel olarak toplumsal yaşamdan uzaklaşmasına rağmen, bireylerin özel alanlarında varlığını büyük ölçüde sürdürmektedir. Diğer yandan kentsel hayatta dinî ve modern-seküler düşünce bir arada yaşamaktadır.

Araştırmanın örnekleminde kentleşme düzeyi daha düşük olan Mamak'ta dinî hayatın Çankaya'ya göre daha yoğun bir şekilde yaşandığı saptanmıştır. Ancak kentleşme düzeyi yüksek bölge olarak belirlenen Çankaya'da da dinî inanç, davranış ve tutumların yerini tamamen seküler tutum ve davranışlara bırakmadığı, Mamak'a göre daha az olmakla beraber dinî düşüncenin bireylerin anlam dünyasındaki kapsayıcılığını devam ettirdiği gözlemlenmiştir.

Kent sosyolojisi ve din sosyolojisinin temel kavramlarının kullanıldığı bu çalışmada; "kent", "kentleşme", "kentlileşme", "din" ve "dindarlık" kavramları anahtar sözcüklerdir.

ABSTRACT

In this study, urbanization's affects on religious attitudes and behaviour have been examined empirically in Ankara's two different urbanization leveled districts in a comperative way.

Urbanization does not only express a change process in social and economical structures, but also it includes the cultural change. In this point of view urban life causes mass differences in traditional thought systems. Religion is one of the field in which these cultural changes can be seen.

In the following study, it has found that the urbanization causes mass changes in religious thoughts, behaviours and practices. Although in generally religion has gone far away from social life in the urban space, it keeps its existence in the individuals' private field. On the other hand both religious thought and modern-secular thought have lived together in the urban life.

In the study sample, it has been fixed that the religious life which has been lived in the low level urbanized district Mamak is more dense than the higher level urbanized district Çankaya. But it has been observed that the religious thoughts, behaviours and practices have not been completely replaced with secular attitudes and behaviour in Çankaya which has detemined as a higher urbanization level district. It has been seen that in Çankaya the religious thoughts have still kept to be the inclusive position in the individuals mind even if it ihas been not as much as Mamak.

In this study urban sociology and religion sociology's basic concepts are used. The key words of this study are; "city", "urbanization", "religion" and "religiosity".